

Oversigt over regionale industriminder for Roskilde Amt 2004

Rapport udarbejdet af:

- **Greve Museum**
- **Køge Museum**
- **Roskilde Museum**

**Kulturarvsstyrelsen
Industriminder i Roskilde Amt**

Oversigt over industriminder i Roskilde Amt 2004

Læsevejledning til cd

1. Forside
2. Samlet indledning
3. Greve/indledende fællesbemærkninger
4. Greve/skema-gods
5. Greve/skema-landboskole
6. Greve/skema-mejeri
7. Greve/afsluttende fællesbemærkninger
8. Køge/Codan-Gummi
9. Køge/Jernstøberiet
10. Køge/Karlstrup
11. Køge/Kureer
12. Roskilde/Maglekilde
13. Roskilde/RIAS
14. Roskilde/Risø
15. Roskilde/Strynh's

Industriminder i Roskilde Amt

Industriminder i Roskilde Amt	3
Baggrund.....	3
Hidtidig regional forskning.....	5
Regionens industrihistorie fra 1840 – 1970	11
De geologiske forudsætninger	11
Nærheden til hovedstaden.....	13
Industribebyggelsens regionale udvikling og lokalisering	16
Perioden 1840-1880	16
Perioden 1880-1915	21
Perioden 1915-1950	25
Perioden 1950-1970	29
Sammenfatning af egnens industriudvikling	34
Udpegede industriminder.....	34
Fredninger m.m. i regionen.....	34
Yderligere undersøgelser	36

Baggrund

Denne rapport indeholder en oversigt over udvalgte industriminder i Roskilde Amt. Begrebet industriminde dækker ifølge Kulturarvsstyrelsens brev af 4. maj 2004 erindringssteder, der består af en række delelementer, som kan bevares og formidles. Industriminderne begrænses til regioner, bebyggelser og genstande anvendt til råstofudvikling, industriel produktion, distribution, kommunikation, transport og forsyningsvirksomhed, foruden boliger i tilknytning til virksomheden. Rapporten her giver et overblik over den regionale industrihistorie og peger på en række enkeltindustrier, som museerne i området vurderer som væsentlige repræsentanter for industrihistorien i amtet.

Periode

Kulturarvsstyrelsen har foreslået, at den kronologiske afgrænsning har vægten på perioden 1840 – 1970.

Lokalområde

Det regionale område er det nuværende Roskilde Amt, der blev oprettet i 1970. Roskilde Amt består af Sømme, Voldborg, Tune og Ramsø herreder, der tidligere har

ligget i Københavns Amt, som i øvrigt havde yderligere to herreder. Derudover kom Bjæverskov herred fra Præstø Amt også under Roskilde Amt i 1970. Da størstedelen af Roskilde Amt er beliggende i det tidligere Københavns Amt, vil mange data være at finde dér. I statistik fra 1920'erne og frem hed egnen Roskilde Amtsrådsreds. I 1970 skete i øvrigt også en lille justering af grænsen mod Københavns Amt, idet dele af tre sogne kom under dette. Data, der i forskelligt materiale oplyses amtsvis, må således tages med forbehold for, at områderne ikke til alle tider er helt identiske.

Industrialisering

Det var især i tiden efter 1864, at den danske industrialisering tog fart. I 1872 blev der udarbejdet en statistik over "Fabrikker og fabrikmæssigt drevne Haandværk"¹. Her blev angivet, at der var 1.400 virksomheder i Danmark med i alt 30.000 ansatte. 60% af industrierne havde under 10 ansatte og kun 20% havde over 25 ansatte. Under 20% af industrierne lå på landet.

Efter det industrielle gennembrud i 1870'erne voksede dansk industri og håndværk. Landbrugets industrialisering var en afgørende del af denne udvikling, både fordi mange hjemmeproduktioner blev udskilt til selvstændige virksomheder, og fordi landbruget selv blev mekaniseret, hvilket gav mulighed for f.eks. selvstændige maskinindustrier. På denne tid var det afsætning på hjemmemarkedet, der var afgørende, bortset fra landbrugsprodukter.

Det var i 1920'erne stadig den lille og den mellemstore virksomhed, der gav dansk industri dens typiske præg. Det var også et karakteristikum for den danske industrialisering, at der har været stor opmærksomhed på uddannelse af den danske arbejder.

Industriens tilknytning til landbruget er den danske industris særkende. I "Trap Danmark" fra 1929 stod at læse²: "Når det ... er nævnt, at dansk Industri og Haandværk omfatter halvtredje Hundrede Fag, maa dette dog ikke forstaaes som om Danmarks industrielle Virksomhed er saa spredt i faglige Henseende, at den skulle være uden Særpræg. Nationalt særpræget er vor Industri i første Linje ved dens organiske Tilknytning til Landbruget. Det er ikke alene Mejerierne og Mælkekondenseringsfabrikkerne, der forædler Landbrugets Produkter til færdige Salgs- og Konsumvarer, men det samme er jo Tilfældet med Slagterierne, Kornmøllerne, Roesukkerfabrikkerne, Kaffesurogatfabrikerne, Cikoretørrerierne, Ølbryggerierne, Sprit- og Gærfabrikkerne og Garverierne. En Del af de her nævnte Industrier har yderligere Tilknytning til Landbruget, derved at deres Affaldsprodukter vender tilbage til Raastofleverandørerne for at benyttes som Kreaturfoder (skummet Mælk, Klid, Melasse, Mask)".

På dette tidspunkt var det ikke kun selve landbrugsprodukterne, der var blevet eksportvarer, men også den teknologi som landbrugsindustrierne gjorde brug af. I 1920'erne var danske centrifuger og andre mejeri- og landbrugsmaskiner således blevet en vigtig eksportvare.

For museerne i Roskilde Amt har dette særkende været vigtigt i vores udpegning af en del af industrierne især i landområder som f.eks. Greve kommune, da landbrugsproduktion stort set er den eneste industri, der har været her tilbage til 1800-

¹ Trap Danmark, Kbh. 1929, bd. I, side 121 ff.

² Trap Danmark, Kbh. 1929, bd. I, side 125.

tallet. Gennemgangen af industrialiseringen er - som følge af den helt forskellige, men gensidigt afhængige industrialisering af by og land – opdelt i beskrivelser af de to købstæder Roskilde og Køge samt landområderne, der er eksemplificeret gennem Greve, når der ikke er tale om helt særlige anlæg som f.eks. Karlstrup Kalkgrav.

Hidtidig regional forskning

Det er ret begrænset, hvor meget der hidtil har været forsket direkte i Roskilde Amts industrihistorie; det gælder både hvad angår registrering, undersøgelser og litteratur. Det vil sige, at det har været meget sparsomt, hvad der har foreligget af materiale, som rapporten har kunnet tage udgangspunkt i.

Oplysninger om amtets industrihistorie findes i oversigtsværker om dansk industrialisering. F.eks. beskriver Claus Bjørn i ”Dansk Mejeribrug 1882-2000”³ industrialiseringen af mejeribruget på Roskilde-egnen flere steder, da den her har været særlig. Generelle industrihistorier behandler som oftest industrierne på et meget overordnet niveau eller nævner enkelt industrier som eksempler på nogle generelle træk. Da denne udpegning af industriminder ikke skal baseres på en total gennemgang af industrilitteraturen men forskning, der tager udgangspunkt i amtets industrier, er det minimalt, hvad Roskilde Amts museer kan nævne.

Industrialiseringen af Roskilde Amt må som sagt nødvendigvis deles i industrialiseringen i de to købstæder Roskilde og Køge og deres nære opland samt industrialiseringen i landområderne. Industrien i amtet har - udover møller, mejerier, bagerier og andre virksomheder udsprunget direkte af landbruget samt råstofudvinding - været koncentreret omkring de to købstæder Køge og Roskilde, og det afspejler sig i industrihistorien og dermed også i udpegningen af industriminderne fra Roskilde Amts kulturhistoriske museer. Den industrielle udvikling og enkelte industrier i Køge er beskrevet i Køge bys historie.

Der er ikke udarbejdet forskning omkring specifikke industrier i landsognene i Roskilde Amt ud over Køge Museums udforskning af kalkudvinding i Karlstrup og Roskilde Museums oversigt over nuværende industriminder i museets dækningsområde.

Tyngdepunktet i de regionale undersøgelser ligger på mejeridriften, slagterier, bryggerier og andre industrivirksomheder, der forarbejder landbrugsprodukter. Jern- og metalvareindustrien, tobaksspinderier, garverier og træindustri har også været væsentlig, ligesom der har været råstofudvinding, især sand og grus, kalkbrud og teglværker.

Som baggrund for udpegningerne af industriminderne i Roskilde Amt har museerne kunnet spore nedenstående litteratur. Ud over decideret forskning kan oplysninger om amtets industrihistorie findes i sporadisk i beskrivelser af enkeltindustrier i form af jubilæumsudgivelser, avisartikler, m.m. samt undersøgelser foretaget af bl.a. museer, arkiver, foreninger, enkeltpersoner og Roskilde Universitetscenter.

Her følger listen over industrilitteratur fra Roskilde Amt:

Forskning, der specifikt knytter sig til de udpegede industriminder, er beskrevet under disse, mens industrioversigten her dækker amtets industrihistorie generelt.

³ Claus Bjørn (red.): Dansk Mejeribrug 1882-2000. De danske Mejeriers Fællesorganisation 1982.

Litteraturoversigten omfatter følgende punkter som overordnet indgang til amtets industrihistorie:

1. Landbrug/mejeribrug/andelsvirksomhed

2. Industrialisering

3. Kysten/havnen

4. Råstofudvinding

5. Vandtransport

Ad. 1.

Andelsmejeriet Landmandslyst. 1887-1937. Roskilde 1937.

Andelsmejeriet Landmandslyst. 75 års jubilæum. 1887-1962.

Andersen, Lars: Blade af Ejby og omegns Andelsmejeris historie. Køge 1938.

Andreasen, Jørn (red) Møllebygninger i Danmark. Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1993.

Axelsen, Drejer: Andelsslagterier i Danmark. Heri: Danske Andelsslagteriers Konserverfabrik, Roskilde. 1937, s. 254-256 og 354-355.

Axelsen, Drejer: Andelsslagterier i Danmark. Heri: Danske Andelsslagteriers Konserverfabrik, Roskilde. 1962, s. 272-275 og 383-385.

Bjørn, Claus (red): Dansk mejeribrug 1882-2000. Heri kapitel 1. Udgivet af De danske Mejeriers Fællesorganisation 1982.

Bøggild, Bernhard: Mælkeribruget i Danmark, Nordisk Forlag 1916.

Beretning for 1877 om forsøg på Ismejeriet på Durupgaard og Sædingegaard samt Gjeddesdal v. Docent N.F. Fjord. Foredrag i Det Kgl. Landhusholdningsselskab den 24de Oktober 1877. Særskrift aftrykt af ”Tidsskrift for Landøkonomi”, København. (Hoffensberg, Jespersen & Fr. Traps Estb.) 1877.

Christensen, Otto: Tune Landboskole 1871-1921.

Danske Andelssvineslagteriers Konserverfabrik. 1945.

Dinesen, Laur.: Andelsmejeriet Landmandshåb 1889-1939. Roskilde 1939.

Elmer, Carl C.: 1889-1914. 25-års jubilæum i mejeriet ”Naurbjerg”. Roskilde 1914.

Ellbrecht, G.: Dansk Mejeristat, bd. 1, 1931.

Ellbrecht, G.: 1915 Danske Mejerier. Bd. 3, 1915. Heri nævnes alle de mejerier, der var i Roskilde Amt i 1915, i alt 31 mejerier.

Foreningen ”Tune Elever”: Forstander Niels Bredkjær, Tune Landboskole, 6. juni 1888- 4. april 1940. Mindeskrift. Udg. Af Foreningen ”Tune Elever” 1940.

Fjord, N.J: Erindringsblad til Foredrag af N.J. Fjord ved Mælkeudstillingen i Kjøge d. 13de Febr. 1885 Kbh. [1885].

Goldschmidt, Harald: Landmandsbogen: Raadgiver for den danske Landmand og hans Husstand ved den daglige Gerning. Bd. 2, afsnit III: Husdyrlæge og afsnit IV: Mælkerilære. Det nordiske Forlag, 1895.

Hansen, Bodil K.: Kvinderne og Mejeribruget. (Mælkeritidende, 1982, nr. 11, s. 379-388).

Herning, Sv.: Statens forsøgsmejeri 1923-1948.

Hyltoft, Ole: Teknologiske forandringer i danske industri efter 1870. Odense Universitetsforlag 1996.

J.K.H: Tune Landboskole 1871-1921. I: Jydsk Landbrug, 3. årg. nr. 32, 11. august 1921, s. 547-553. Kopimappe 3, decimalklasse 63.07.

Klitmøller, Linda: Rapport Mejeribyggeri i Danmark i 1880erne. Museet på Sønderkov 2004.

Mortensen, Hans & Fr. Yde: Solrød Andelsmejeri 1888 - 15. september - 1938. Jubilæumsskrift. Roskilde 1938.

Mælkeritidende. Foreningen af Mejeriledere og Funktionærer. Heri: Mælkens og malkedyrenes kulturhistorie (1958, Årg. 71, s.170-74).

Petersen, P. m.fl.: Viby Andelsmejeri. 1888-1938.

Ramsing, E.C.: Strøby Andelsmejeri 1893-1943. Festskrift i anledning af mejeriets 50-års jubilæum den 7. marts 1943. Roskilde 1943.

Roskilde Andelssvineslagteri. Festskrift i anledning af 25 Aars Jubilæet. Roskilde 1920.

Schmidt, Otto: Danske byer og deres mænd, XXXII Hedeboegnen, Brobjerghus, s. 9-10 og s. 30-40, Aarhus 1919.

Schnack, Kr.: Allerslev Andelsmejeri gennem 50 Aar. 1889-1939. Roskilde 1939.

Schnack, Kr.: Roskilde Andelssvineslagteri. 1895-1945. 1945.

Større Danske Landbrug. Statistisk, topografisk, historisk håndbog. Udarbejdet af forstander J.J Hansen, tidligere landboskolen ved Lyngby. Forlag Alex Kappel og V. Richter Friis. Kbh. 1930. Side 475-512.

- Tang, Kristen Kristensen: Fra skummeske til centrifuge. 1945.
- Tholle, Johannes (red.): Danske Gartnerivirksomheder. 1934.
- Trap J. P.: Kongeriget Danmark. 3. omarbejdede udgave. Harald Weitmeyer. Bd. 2.
- Trap J. P.: Kongeriget Danmark. 4. omarbejdede udgave. Harald Weitmeyer. Bd. 2, s. 367-375.
- Tune Elevers årsskrift 1904-1971.
- Tune Landboskoles jubilæumsskrift 1871-1946. Felix Møllers Bogtrykkeri Roskilde, 1948.
- Ugeskrift for Landmænd. (1868, 3 rk.5. bd., s. 201-208).
- Ugeskrift for Landmænd. Heri: Mælkeriet på Gjeddesdal. (1873, 4 rk., bd.6, s. 532-536).
- Undervisningsplan Tune Landboskole 1935. A 370, lb. Nr. 10.
- Valentiner, A.: Gjeddesdal Gods. Til Videnskabernes Selskab, 1938.
- Ad. 2.**
- Aktieselskabet De Danske Spritfabrikker og dets Bygninger. (Arkitekten, 1931, bd. 33, s.125-177).
- Arbejds mænd i Køge 100 år i kamp – 1892-1992. SID.
- Axelsen, Drejer: Fællesforeningens Virksomheder: Fra Huder til Læder. Garveriet i Roskilde (Brugsforeningsbladet 1929, årg. 2, s. 24-26).
- Broch, Birte: Sædder bakelit- og plasticfabrik. I: Blade for Lokalhistorisk Forening for Herfølge og Sædder Sogne. 1988.
- Bruus Jensen, Palle: Den største fabrik for ekscenterpresser i Norden ligger i Borup på Midtsjælland. (Dansk Teknisk Tidsskrift, 1975, s. 6-9).
- Burchardt, Jørgen (red.): Vi lærte at arbejde. Arbejderklassens historie - 23 arbejdere fortæller fra sit liv om sin by. Viborg 1981.
- Dansk Arbejde. Heri: Skotøjsfabrikken Fjord. DCK Aktieselskab.
Lampeskærmsfabrikken Lyskilde. DDSF. FDB's træskofabrik. Isocryl A/S. Refrema.
DAK. Madrasfabrikken Skana. Germuth & Co. A/S Roskilde Maskinfabrik.
Svogerslev Maskinfabrik. Lejre Maskinfabrik. Maglekilde Maskinfabrik. (1964, Årg. 55, s. 181-183 og 185-199).
- De Danske Spritfabrikker. (Fabrik og bolig, 1992, s. 44-45).

- Egly, Svend B.: Roskildes største industrivirksomhed. Et billede af DAK. (Jul i Roskilde, 1986, s. 27-31).
- Fra Fællesforeningens Virksomheder: Seletøj og Smag og Behag. Hvad Fællesforeningens Seletøjsfabrik i Roskilde fortæller. (Brugsforenings-Bladet 1931, årg. 4, s. 418-419).
- Flint, Anne Marie: Likør-tiden, whisky-tiden, bitter-tiden - et tilbageblik på Spritfabrikken i Roskilde (ROMU 1992, s. 89-110).
- Hansen, Arnold: Da Apoteker Søren Christian Ørsted forsøgte at oprette et Laboratorium. (Archiv for Pharmaci og Chemi 1944, bd. 51, s. 267-277).
- Hansen, C.C.: Eventyret om en lille Ting der fra Roskilde erobrede Verden. (Jul i Roskilde 1938, årg. 14, s. 32).
- Hartmann, Sys (red.): Vallø, Historien om et slot. Vallø 1988. Side 356 ff.
- Henningsen, Nan: Vi havde vores krise 1976-78 (om Junckers Savværk). (Dansk Industri, 1982, nr. 9).
- Hermansen, Victor og Povl Engelstoft: Køge Bys Historie. Kbh. 1932.
- Jensen, Mogens S.: Et godt industrigulv (om Junckers industrier). (Byggeindustrien 1985, årg. 26).
- Karlsson, Per: Industriudviklingen i Roskilde i 1800-tallet. Intern rapport, Roskilde Museum, 1984. Resultater herfra er senere trykt som artikler i årbøger m.v.
- Knudsen, Kirsten: Erindringer fra en hustru til grundlæggeren af SK-Industries i Greve i perioden 1967 til nu. Under udgivelse som del af Erindringsprojekt på Greve Museum.
- Madsen, Rich. (red.): Sydøstsjælland, Ferielandet. 1947.
- Müllertz, A. (red.): Danmarks Søfart, Handel og Industri. Heri: Roskilde. Om: Sankt Clara Mølle Ltd. A/S. Cromlæderfabrikken Jørgen Winther. A/S Maglekilde Maskinfabrik og Jernstøberi.
- A. Mandrups Maskinfabrik. Mejeriaktieselskabet "Klostervang". (1915-1918. Bd. 2. Øerne, s. 164-192).
- Nielsen, Gorm: Roskilde – Industrihistoriske Afsnit. Speciale RUC, 1990.
- Nielsen, Helge (red): Køge By's Historie 1288-1988. Bd. II. Side 10-94.
- Olsen, Villy: Codan Gummi A/S. (I: Dansk Gummiindustri, 1995).
- Rawert, Ole Jørgen: Beretning om Industriens Tilstand i de danske Provindser. Heri: Industrianlæg i Roskilde, s. 1-3, 1820.

Roskilde Fællesbageri gennem 50 år. (Jul i Roskilde 1942, årg. 18, s. 43).

Rung, Grete: Roskilde Maskinfabrik gennem godt 200 år. (Romu, 1987, s. 87-104).

Sachs, Jette: Stordriften med smådriftens hygge. Om kollektionsfabrikken Jardex. (Stof og Saks 1967, årg. 18, s. 80-82).

Schmidt, Torben: Rosti Plastic A/S. (Mobilia 1971, nr. 194, s. 32-41).

Strange Nielsen, A: Hvalsø urfabrik. (Fra Københavns Amt 1962, s. 88-92).

Strange Nielsen, A.: Plet- og Knapfabrikken i Kirke Saaby. (Fra Københavns Amt 1943, s. 77-86).

Strømstad, Poul: En registrering af danske fabrikker. Roskilde Maskinfabrik. (Industrialismens bygninger og boliger 1975, nr. 1, s. 37-44).

Weile, Roberto, 1945: Dansk initiativ. Handel og industri i Danmark under årene 1940-44.

Willumsen, Wm.: Roskilde Fællesbageri gennem 50 år. Roskilde 1941.

Vi, der var frie og ubundne. (Arbejderliv – 8 arbejdere fortæller. Arbejdererindringer 1. Forlaget SOC, Viborg 1981).

Ad. 3.

Gøbel, Erik: Erhverv, havn og told i Køge 1909-1927. (Køge Studier 1991).

Hermansen, Victor og Poul Engelstoft (red.): Køge Bys Historie. Kbh. 1932.

Jørgensen, Ole: Færgefarten på Roskilde Fjord. (ROMU 1984-85, s. 129-180).

Nielsen, Helge (red): Køge By's Historie 1288-1988, Bd. I og II. Køge 1985 og 1988.

Neubert, Gerd: Produktion og eksport i 1600-tallets Køge. (Køge Museum 1998. Årbog for Køge Museum 1998. Køge 1999).

Solvang, Gunnar: Åbassinet i Køge. Kulturhistorisk rapport. Historie – erhverv – kulturmiljø. Køge Museum 2000.

Ad. 4.

Birkegaard, H., O.P. Olsen og P. Petersen (red): Havdrup-Solrød. Træk af de to sognes historie. 1982.

Eilertsen, Henrik Lindbo, m. fl.: Karlstrup Kalkgrav. Rapport. Roskilde Universitetscenter 1994.

Gruelund, G.: Egnen omkring Roskilde-Landevej og syd derpå. 1937.

Mortensen, V.: Karlstrup Sogn. (Fra Københavns Amt 1950).

Rubæk, Karl-Johan: Tre kalkværksgårde – en beretning om kalkdriften i Solrød-området. (Meddelelser fra Solrød Lokalhistorisk Forening s. 5-87).

Solvang, Gunnar: Hegnetslund Teglværk og Lervarefabrik. Køge Museum 1997.

Solvang, Gunnar: Kalkudvindingens kulturhistorie i Karlstrup-Solrød-området. Foreløbig rapport, Køge Museum 1997.

Solvang, Gunnar: Kalkudvindingen på Køgeegnen. En kulturhistorisk skildring af egnens kalkværksindustri og dens kalkværksarbejdere. Køge Museum 2002.

Ad 5.

Henriksen, Mette: Kemisk Værk Køge 1933-46, Køge Studier 1999.

Nielsen, Helge (red): Køge By's Historie 1288-1988. Bd. II. Køge 1988.

Olesen, Willy: Historien om Dansk gummiindustri, Willy Olesen 1995.

Regionens industrihistorie fra 1840 – 1970

Roskilde Amts industrihistorie indeholder udviklingen af de to købstæder Roskilde og Køge, der begge er præget af at være havnebyer, samt deres umiddelbare omegn. Dertil kommer udviklingen af industriel produktion i landsognene, der især har været præget af de geologiske forhold og de naturgeografiske forhold som henholdsvis skovløs slette med en velstående landbobefolkning (hedeboer) og et fattigere skovområde (skovboer).

De geologiske forudsætninger

I Roskilde Amt findes i undergrunden kridtlag i et område ved Køge Bugt og saltholmskalk i den østlige del af amtet og den sydligste del af Horns Herred. Kridtforekomsten, der er geologisk magen til den på Stevns, har været industrielt udnyttet sporadisk ved Herfølge samt i Karlstrup Kalkgrav. Denne er udvalgt som et karakteristisk industriminde i rapporten. Kyststrømmens aflejringer af kugleflint ved Strøby - Køge Sønakke er også blevet udnyttet som råstof til knusningsemner i rørmøller; i større målestok mest til formaling i cementrørmøllerne, men kugleflint herfra var af høj kvalitet og blev eksporteret til hele Europa, samt fandt vej helt til sølv- og guldminerne i Mexico.

Oven på undergrunden findes der et bælte af moræneler fra Københavns omegn langs med Køge Bugt, og dette bælte rækker helt til Roskilde. Moræneleret med sand og grus findes fortrinsvis i de nordlige egne. Morænelandskabets åse er for en dels vedkommende blevet benyttet til grusgravning. Egnen nord for Køge Å har budt på værdifulde grusgrave, men i det hele taget har der været foretaget grusgravning adskillige steder i amtet. Det største sammenhængende grusgravningsområde er

Hedeland øst for Roskilde og videre ud over amtsgrænsen. Her har der i generationer været gravet grus, og de afgravede arealer henlå som et stort ”månelandskab”. Det er siden 1978 blevet reetableret som rekreativt område med en lang række aktiviteter. Moræneleret har desuden været anvendt betydelig mere til teglværksbrug end i nogen anden del af landet, og det skyldtes, at der var så gode afsætningsforhold i København, at det kunne betale sig at slemme leret⁴.

Mod nord og vest i amtet ligger landskabet højt og er ret bakket. Derimod er amtets østlige del langs kysten stort set lavt og jævnt. Navnlig er jorden sydøst for Roskilde frugtbar, og denne trekant mellem København, Roskilde og Køge har fået betegnelsen Heden – altså skovløst sletteland. Jorden i det daværende Københavns Amt, der bl.a. indeholdt størstedelen af Roskilde Amts herreder, blev betegnet som værende noget af det bedste jord på øerne, og dermed også den bedste i landet⁵. Tune herred er sammen med Smørum herred det mest frugtbare herred i Københavns Amt. ”Paa Karlslunde Mark fandtes, ved en Forsamling af 8 Landinspektører i Anledning af den nye Matrikulering i 1844, et Stykke Jord, der blev antaget som Normaljord; dvs: jord af den bedste Beskaffenhed, som findes her i Landet (til Takst 24)”⁶. Det var på Vendalsgaards jorde i Karlslunde. Der er altså tale om en særdeles frugtbar egn, velegnet til landbrug.

I 1800-tallet var dyrkning af havesager i marken også langt større end i andre af landets amter⁷. Denne frugtbare landbrugsjord er et markant træk, der er baggrunden for de rige landbrug gennem tiden og senere de mange industrier, der er affødt af landbruget.

I amtet findes foruden dette frugtbare, flade område, der gennem tiden er blevet kaldt Hedeboegnen, også Skovboegnen, der var områderne længere mod vest og syd, som i større grad har været bevokset med skov. Desuden har der været en del tørveskæring i dette område.

Endnu et væsentligt geologisk træk kan nævnes, nemlig Roskildes kilder som har haft stor betydning for byen. Vandkraften fra kilderne blev udnyttet i to omfattende mølledamssystemer, der begge løb ned mod fjorden nord for byen. Fra engang i middelalderen har vandet således løbet fra mølle til mølle, hvor vandet inden hver mølle blev samlet i en mølledam. Mod øst lå det ene mølledamssystem og mod vest det andet, der begyndte med Maglekilde Mølle. Flere af vandmøllerne blev udgangspunkt for nogle af byens gamle industrier, hvoraf Maglekilde Mølle og senere Maglekilde Maskinfabrik er et markant eksempel, som også hører til et af de udpegede industriminder. Byens kildevand leverede i øvrigt også råmateriale til to mineralvandsfabrikker i en periode.

⁴ D. Bruun: Københavns Amt, uden år, men fra ca. 1919, side 8.

⁵ Trap, 1920, bd. II, side 201 ff.

⁶ Trap Danmark 1898, bd. II, 3. udgave, side 351.

⁷ Trap, 1920, bd. II, side 201 ff.

Nærheden til hovedstaden

Roskilde Amt er præget af nærheden til København, der har haft afgørende betydning. Gennem tiden har hovedstaden været et vigtigt afsætningsmarked for landbrugets produkter fra området. Nærheden har også spillet en rolle den anden vej, idet varer og nye vaner fra købstaden blev bragt med hjem af bønderne, eller af købstædernes købmand, der bl.a. også afsatte bøndernes korn og andre varer til hovedstaden. Endvidere har nærheden til hovedstadens læreanstalter og universitet en stor betydning bl.a. for den industrielle udvikling af mejerierne, hvor forsøg i forbindelse med forskning på Landbohøjskolen blev udført i Roskilde amt. For nogle af landområdernes bønder lå Roskilde på vejen til hovedstaden, og bønderne, der kom fra egne længere borte, gjorde ofte holdt på deres tur til København og solgte af deres varer i Roskilde⁸.

Københavns omegn kunne inddeles i den nærmeste omkreds med en radius på en snes km, hvorfra mælk blev bragt ind og gødning ud⁹. Fra den næste omkreds, endnu en snes km længere ude, leveredes hø, halm og kartofler. Den tredje omkreds var ikke så klart afgrænset, men herfra leverede befolkningen almindelige landbrugsvarer såsom korn til hovedstaden. Til dette tredje område hørte en stor del af Roskilde Amt, hvor landområderne har været spisekammer for København i mange hundrede år. Fra slutningen af 1870'erne leverede Greve-egnen dog mælk til den nystartede Københavns Mælkeforsyning, selv om afstanden var større end 20 km.

Op i 1800-tallet nævntes Københavns nærhed som en af årsagerne til den manglende husflid hos befolkningen, der i stedet købte varerne i hovedstaden¹⁰. Nærheden betød ikke alene, at nye vaner kunne spredes fra storbyen og ud på landet. Der blev også skrevet om landbefolkningen, at den på nogle punkter ”er bleven fast i det engang Antagne og betragter det Nye med Mistillid”. Her kan f.eks. nævnes hedeboernes fastholden ved deres karakteristiske landbodragt, der dog også fungerede som varemærke for deres landbrugsprodukter ved det direkte salg på Grønttorvet, på linje med Amagerbøndernes "hollænderdragt" og skovserpigernes dragt på Gammelstrand, hvor der blev solgt fisk.

Spørgsmålet er, om denne vurdering ikke er ensidig. Faktisk var Hedeboerboenderne jo generelt innovative bl.a. som følge af Gjeddesdals Gods' påvirkning. Dette gods var det første, der merglede og drænede jorden. Hvis vi ser på hedeboekulturen, så kom den på såvel danske, nordiske som verdensudstillinger op gennem 1800-tallet. Udover at der blev knyttet national identitet til dragt og broderi, gav det vel også egnens bønder en selvforståelse, som ikke lige skulle lægges på hylden, bogstaveligt talt. Mange bønder på Greve-egnen havde været universitetsbønder op i 1800-tallet. F.eks. var Grevegaard universitetsgård indtil 1831. Bønderne på egnen havde således været vant til en høj grad af selvbestemmelse, hvilket alt andet lige var befordrende for udvikling, da driftige bønder selv fik fornøjelse af deres overskud.

Dette markante forbrugsmønster for Københavns omegn, hvor mange formodentlig i høj grad har haft pengeøkonomi og ikke kun naturalieøkonomi, har ikke været

⁸ Roskilde bys historie, bd. II, side 229.

⁹ Holger Rasmussen: Københavnsbønder. Fra Københavns Amt 1963, side 75 ff.

¹⁰ Joh. Phil. Hage: Kjøbenhavns Amt, 1839, side 249 ff.

genstand for undersøgelser i forbindelse med dets betydning for industrialiseringen i området. Men en tese kunne være, at der også på egnen var afsætningsmuligheder for industriel produktion som følge heraf, og det var med til at motivere og stabilisere industrier.

Købstæderne

Roskilde har været områdets største by. Antallet af indbygger steg fra små 2.000 i begyndelsen af 1800-tallet til ca. 8.000 omkring år 1900 og små 30.000 i midten af 1900-tallet. I dag er der ca. 54.000 indbyggere med omgivende landområde. Det er en embedsmandsby med Domkirke¹¹. Uden for København var Roskilde, skønt byen ikke var så stor, det vigtigste administrative centrum på Sjælland tilbage i tiden. Bl.a. afholdtes landemoderne i Roskilde, ligesom stiftsamtmanden boede i byen. I 1777-1842 var Roskilde garnisonsby, og som byens særlige kendetegn nævnes "de lærde", dvs. gejstlighedens, kirkens og skolens mænd. Dertil kom en række af forvaltere, herredsfogder, en landsdommer, en embedslæge, en apoteker, en postmester, m.fl.¹². De store husstande med høj levestandard og tilsvarende forbrug satte deres særlige præg på byen. I den henseende var byen i 1700-tallet og op i 1800-tallet anderledes end mange andre købstæder af samme størrelse, hvor embedsstanden ofte kun bestod af en håndfuld personer. Specielt i Roskildes liv har også været de mange pensionister, ofte enker, af embedsmandsstand, som flyttede til byen. Roskilde har også været en handelsby med mange købmandsgårde og flere gæstgiverier.

Køge har gennem 1800-tallet været mindre end Roskilde, men har til gengæld haft mere industri¹³. Omkring år 1800 var der omkring 1.500 indbyggere, ved århundredskiftet små 4.000 og i midten af 1900-tallet godt 11.000. I dag er der små 40.000. Heri skal dog indtænkes, at Køge kommune frem til kommunalreformen i 1970 kun bestod af selve Køge by. Efter 1970 er medtalt omgivende landområder. Køge var oprindeligt en mindre købstad grundlagt 1288 ved Køge Å's udmunding i Køge Bugt. Dette var den første brugbare naturhavn syd for København og der var behov for en købstad her til brug for handel og eksport af områdets godsers landbrugsprodukter. Køge by er i dag karakteriseret ved mange bevarede 1600-tals huse i bykernen, heraf flere større købmandsgårde. Ud fra toldregnskaber, skifter, rådstueprotokoller m.m. ved man, at de ofte på egne fartøjer udskibede store mængder korn. Selv om en del blev sendt til Norge, hvor man af hensyn til forsyningssikkerheden i dobbeltmonarkiet havde monopol på kornsalget, fandt store ladninger vej til det åbne kornmarked i Europa. De vigtigste var Amsterdam, Rostock og det hollandske marked. Man forarbejdede imidlertid også råvarer i stor skala. Bygmalt var bl.a. en stor artikel for flere købmandsgårde i Køge. Støbekarret til udblødning af byggen i købmandsgården, Nørregade 4, nu Køge Museum, var på 13.271 liter. En anseelig størrelse, som har været karakteristisk for de større købmandsgårde i Køge. Maltkøllerne til tørring har været af tilsvarende kapacitet.

¹¹ Indbyggere Roskilde 1801: 1768, 1850: 3.805, 1901: 8.368, 1930: 14.149, 1950: 26.355, 1955: 28.878.

¹² Roskilde Bys Historie bd. I, side 173 ff.

¹³ Indbyggere Køge 1801: 1.527, 1850: 2.436, 1901: 3.992, 1930: 6.097, 1950: 10.602, 1955: 11.338, 2002:39.457. Indtil kommunalreformen 1970 bestod Køge kommune stort set kun af selve Køge by.

Med bygmalt i huset var det en helt normal foreteelse i Køge med ølbrygning, videre destillation til brændevin og eget værtshus til at fremme afsætningen¹⁴.

Landområderne

Greve-egnen består af fire sogne: Tune sogn, Greve sogn, Kildebrønde sogn (senere Greve-Kildebrønde sogn) og Karlslunde sogn (senere Karlslunde-Karlstrup sogn). I 1801 havde de fire sogne tilsammen omkring 1.600 indbyggere, ca. 400 i hvert sogn, stort set koncentreret i 6 landsbyer. Hundrede år efter var der godt 3.000 indbyggere fordelt med ca. 800 indbyggere for tre af sognene og 700 i Karlslunde sogn. I 1955 var dette tal fordoblet til 6.000, dog således at Tune sogns indbyggertal kun var på 800, mens de øvrige lå mellem 1.500 og 2.000 indbyggere, højest i Greve sogn. De første hundrede år skete der således en fordobling af indbyggertallet, der de næste 50 år atter fordobledes. Fra 1955 til 1965 fordobledes indbyggertallet atter, og i løbet af de næste seks år frem til 1971 skete igen en fordobling til 22.000. I 2005 er dette tal igen fordoblet til godt og vel 48.000 indbyggere.

Landområderne har hovedsagelig ernæret sig ved landbrug frem til midten af 1900-tallet. I 1951 udgjorde f.eks. Tune herreds areal af ca. 14.000 hektar, hvoraf de 12.000 var landbrugsareal. På dette tidspunkt var Greve-egnen præget af grønsagsavl med København som primært afsætningsområde. Ca. 10 år senere udgjorde landbrugsarealet i hele Roskilde Amtsrådskreds stadig over 70%, men var i hastig tilbagegang. I 1959 kan man i Trap læse¹⁵: ”Industrien i Roskilde Amtsrådskreds viser nær samhørighed med Stor-København. Den er især knyttet til de to købstæder Køge og Roskilde med nærmeste omgivelser, hvorimod de mindre bydannelser i landdistrikterne kun undtagelsesvis rummer større industriforetagender. Vigtigst er bygningsindustrien, der beskæftiger ¼ af industribefolkningen, men der er desuden en betydelig nærings- og nydelsesmiddelindustri, metalindustri og kemisk industri. Roskilde har store slagterier, spritfabrik, garveri, maskinfabrik og papirvarefabrik. I den del af Roskilde Kommune, der strækker sig som en smal zone ud til Hedehusene, ligger flere større industrivirksomheder, og nord for Køge, i Højelse og Ølsemagle kommune, ligger Danmarks største gummifabrik med tilhørende arbejderby”.

Forskelle i egnens landområder og forskelle i købstædernes baggrund har spillet en rolle for udviklingen af industrierne i amtet, idet Roskilde godt nok har fået industrier, men i dag mere er karakteriseret som en forskningsby end en industriby. Køge har gennem tiden haft en del større industrier, hvoraf nogle er afviklet, samt mange "værksted"-industrier bl.a. inden for jern- og metalbranchen. Køge må dog stadigvæk karakteriseres som "industriby".

En del af amtet har kystområder og købstæderne Roskilde og Køge har begge en havn. For Roskildes vedkommende har havnen inde i fjorden i den relevante periode ikke haft den store betydning, idet fjorden har haft for ringe dybde, og efter jernbanen kom i 1847, overtog denne efterhånden handel og transport. Køge by var som nævnt skabt omkring havnen og forudsætningen for en stor udskibning af områdets produkter. Havnen var jævnlige plaget af tilsanding, men ved idelige uddybninger og

¹⁴ Gerd Neubert, Køge Museums årbog 1998. Angående Køges industri henvises her og i det følgende til Køge By's Historie, bd. II, side 10-94.

¹⁵ Trap 1959. side 380 f.

udbygning ud i Køge Bugt opretholdt man havnen som en betydningsfuld havn, der faktisk nu er en af de største provinshavne i landet. I 1800 skete en stor ombygning af havnen. 1827-1838 blev den uddybet til ca. 10 fod og i 1870 uddybet til 5 m. Efter stormfloden 1872 fandt en landsindsamling sted til istandsættelse af de hærgede områder. Køge Havn blev væsentlig forbedret. 1894 blev den "moderne" havn etableret med svajebassin og 1 km kajplads. 1916-1918 blev sydsiden udviklet fra strandenge til havneområde bl.a. med to værfter i 1918: Codan Værft lukkede allerede i 1921 og Køge Værft i 1923. 1931-1934 skete yderligere fornyelser i havnen bl.a. "Juncker's havnen". Opfyldning udefter i Køge Bugt sker stadigvæk med etablering af ny kajplads, færgelejer og havnearealer til industrier og oplagring. Denne udvikling er karakteristisk for alle havne i fremdrift.

Industribebyggelsens regionale udvikling og lokalisering

Perioden 1840-1880

Købstæderne

I Roskilde hed en af de ældste foreninger: Roskilde Borger-, Haandværker- og Industriforening. Den er sandsynligvis stiftet omkring 1840. Det kan være vanskeligt at skelne mellem håndværk og industri, ikke mindst i den tidlige periode af industrialiseringen, hvor mekaniseringen i industrien var begrænset¹⁶. I begyndelsen var det håndværkere, der blev optaget som medlemmer af foreningen, men senere blev der optaget medlemmer fra byens borgere, såvel fra handel som fra industri.

Roskilde bys nedgangsperiode siden middelalderen afløstes af en opgangstid i løbet af 1800-tallet sammen med industriernes fremkomst. De nye tider førte også en anden nyhed med sig: jernbanen, der kom i 1847 som den første jernbanelinje i det nuværende Danmark. For Roskilde var det en del af byens oplomstring. Jernbanebygningen er i øvrigt den ældst bevarede jernbanestation i landet. Blandt byernes virksomheder fra gammel tid kan nævnes bryggerier og brændevinsbrænderier. Således udsprang De Danske Spritfabrikker i Roskilde af et brændevinsbrænderi. Det var blevet oprettet ved den gamle kro, hvor landevejene fra Ringsted og Holbæk løb sammen uden for byerne. Hovedbygningen opførtes i 1849. Ud af Roskildes mange vandmøller udviklede der sig efterhånden en del industrier, bl.a. med fabrikation af tekstiler og papir. På Maglekilde Mølle stod den ene af Danmarks fire dampmaskiner i begyndelsen af 1800-tallet.

I "Trap Danmark" fra 1858¹⁷ stod der om Roskilde by, som i 1855 havde 4.338 indbyggere: "Handel-, Fabrik- og Haandværksdrift, Brændevinsbrænderier samt Jordbrug paa Byens betydelige Areal er Hovederhvervskilderne, hvorhos Gjæstgiveri og Vognmandsnæring ogsaa ere af ikke ringe Betydning formedelst Byens Beliggenhed ved Hovedstationer saavel paa den sjællandske Jernbane som paa de vigtigere Landeveislunier gennem Sjælland". Af fabrikker nævnes desuden for året 1855: 1 klædefabrik, 1 papirfabrik, 1 tobaksfabrik, 2 teglværker, 3 farverier, 3

¹⁶ Danmarks Amter, bd. II, Københavns Amt, Kbh. 1930, side 77 f.

¹⁷ Trap 1858, side 133.

garverier, 1 felberederi, 6 bomuldsvæverier, 4 linnedvæverier, 1 bogtrykkeri og 9 brændevinsbrænderier¹⁸.

I 1872 opregnedes Roskilde industrielle anlæg således: 1 papirfabrik, 1 tobaksfabrik, 2 teglbrænderier, 2 jernstøberier, 1 mineralvandsfabrik, 1 uldspinderi, 1 cementfabrik, 1 dampbryggeri, 3 farverier, 3 garverier, 1 felberederi, 6 bomuldsvæverier, 4 linnedvæverier, 1 bogtrykkeri, 4 brændevinsbrænderier. Byen havde i 1870: 5.221 indbyggere¹⁹.

Karakteristisk for perioden var i øvrigt, at en stor del af den begyndende industri havde tilknytning til byens mange store købmandsgårde og udsprang af deres behov for varer. Købmandsgårdene havde også produktion af øl og brændevin, hvad der efterhånden blev overtaget af selvstændige virksomheder. På den tid talte øl og brændevin som almindelige næringsmidler. En anden vigtig gruppe var virksomheder, der arbejdede med forædling af skind, nemlig garverier og felberederier. Der var tale om små virksomheder med få ansatte, typisk 3-5 mennesker. Branchen fik først sin storhedstid i den følgende periode og omtales nærmere her. Endeligt må nævnes væverierne som typiske for den begyndende industri.

I 1840'erne var der i Roskilde kun 7 virksomheder med godt 60 beskæftigede. Af disse kan kun Sankt Clara Mølle papirfabrik med mere end 10 arbejdere betegnes som en egentlig industrivirksomhed. Oprindeligt hørte møllen under Sankt Clara Kloster og blev brugt til at male korn. I 1831 fik ejeren kongelig bevilling til at drive papirmølle. I de første år var papirfremstillingen nærmest en bibeskæftigelse, idet man lavede bølgepapir i de tørre sommermåneder, hvor det var småt med vandkraften til at male korn. I 1838 overgik ejerskabet til Jacob Ludvig Culmsee og efter nogle omskiftelige år blev møllen i 1871 overtaget af Jens Christian Westberg, og det var ham, der omdannede møllen til en egentlig papirfabrik. Mølleriet blev nedlagt og bygningerne omdannet til en hensigtsmæssig fabrik i tre etager. Også produktionen ændredes totalt. Der blev anskaffet en dampmaskine på 8 hk til at supplere vandkraften. Den skulle bl.a. trække en ligeledes nyindkøbt tysk maskine, der kunne fremstille endeløst papir. Den krævede, at man arbejdede i døgndrift, så også arbejdsprocessen på fabrikken blev ændret totalt. Man fremstillede både pap og papir, og kunne herved omkring 1880 beskæftige 18 medarbejdere, 10 mænd og 8 kvinder. Så sent som 1914 moderniseredes fabrikken igen og produktionen fortsatte et stykke op i 1930'erne²⁰.

At de moderne tider var på vej til Roskilde for alvor blev understreget af, at byen fik sit gasværk i 1863 og samtidigt blev der etableret gadebelysning, naturligvis med gas. I 1880 fik man et vandværk og kommunalt vand, og i 1906 kom der et elektricitetsværk til. Samtidigt blev gaslygterne erstattet af elektriske lamper²¹.

For Køges vedkommende arbejdede 50,8% (dvs. 1.350 personer) af Køges befolkning på i alt 2.659 personer i håndværk og industri i 1855. I 1854 nævnes nogle tilløb til egentlig industri: 1 chokolade- og tæppefabrikant, 2 papirfabrikanter, 9 væverier, der i alt beskæftigede 23 personer, nok mere håndværk end industri, 1 stampeværk, der

¹⁸ Trap 1858, bd. I, side 133 ff.

¹⁹ Trap 1872, Anden Udgave, Tredie Deel side 123.

²⁰ Frank Birkebæk m.fl. (red.): Roskilde Bys Historie, bd. III, side 26 ff.

²¹ Ibid., side 189 ff.

stampede 23.000 alen vadmel. Endelig fremstillede Køges fattighus garn og vadmel. Desuden producerede byens 9 brændevinsbrændere ca. 275.000 potter brændevin foruden de 40.000 potter, der blev indført fra København. I slutningen af 1800-tallet var dog kun 1 brænder tilbage. Desuden var der 1 nålefabrik, 1 eddikebryggeri, 1 kalkbrænderi, 1 vattfabrik, 1 båndfabrik. ”At slutte efter de Beretninger, som foreligge i Skrifter fra Aarene 1821-1834 maae disse talrige og tildeels betydelige Fabrikker for største Delen være opstaaede i de sidste Decennier og afgive et her i Landet sjældent Eksempel paa hurtigt stigende industriel Udvikling”²².

Der kan nævnes forskellige eksempler på tidlig industri. F.L. Culmsee fik i 1844 bevilling til at drive papirfabrikken "Valdemarshåb" ved Ølby Å. I slutningen af 1840'erne anskaffede han de to første dampmaskiner til Køge og i 1852 en papirmaskine (1 af 5 i hele Danmark), i 1857 fremstilledes forskellige pap- og papirtyper af klude, der blev afsat for 12.000 Rd. fortrinsvis til Hamborg, Lübeck og Kiel. Materialer til fremstillingen kostede 8.400 Rd. Culmsee gik fallit i 1854, men fabrikken fortsatte under skiftende ejere og beskæftigede i 1857: 59 arbejdere, i 1864: 80. I 1865 blev produktionen omlagt til træmasse-papir. Stormfloden 1872 beskadigede anlægget betydeligt, men først en storbrand i 1875 ødelagde fabrikken endegyldigt.

1853 etablerede F.C. Clemmesen en tobaksfabrik i Brogade i selve Køge by. I 1852 beskæftigede den 1 mester, 1 svend og 12 børn. I 1860 producerede 6 voksne og 18 børn 35.000 pund tobak. Børnearbejdere var karakteristiske netop for tobaksfabrikkerne indtil succesive love om minimumsalder, timeantal og skolegang regulerede forholdene omkring børnearbejde. I 1880 arbejdede 16 mand, 12 kvinder og 28 børn i virksomheden, der var Køges største arbejdsplads. "Køge Skrå" blev dengang landskendt! Lige før 1914 arbejdede i alt 31 personer i virksomheden. Fra 1920'erne gik det langsomt tilbage for fabrikken, der kom til at beskæftige en halv snes personer, indtil den lukkede i 1959.

Smedemester H.C. Hansen etablerede jernstøberi i Vestergade 29 ved at søge om eneret til jernstøbning i 1842. Han beskæftigede da 16-20 personer. I 1850 arbejdede i alt 25 personer i jernstøberiet. Produktionen og antal beskæftigede var stabilt i en længere årrække. På arealet bag jernstøberiet blev også en maskinfabrik etableret og den fælles virksomhed ophørte først i 1985 som maskinfabrik.

I 1866 etablerede Weber skibsværft inderst i Køge havn ved Åbassinnet. En lang række nybygninger og reparationer blev udført. Værftet har levet videre under skiftende ejere som reparationsværft og bygmestervirksomhed indtil 2003.

Køge havde etableret en teknisk skole allerede i 1847 og et gasværk i 1867 efter et forsøg i 1810.

Landområderne

Uden for de to købstæder var det landbrug, man levede af, med enkelte variationer. I 1800-tallet stod om Greve sogn at læse, at indbyggerne ernærede sig ligesom næsten alle beboere af den frugtbare slette mellem København, Roskilde og Køge udelukkende ved agerbruget²³. Den vægt, som landbruget har haft i amtet, kommer

²² Trap 1858, side 145 ff.

²³ De forskellige udgaver af Trap ang. Greveområdet.

også til udtryk i udpegningen af industriminder, idet der på Greve-egnen er valgt et gods, en landboskole og andelsmejeri som et samlet industriminde.

Roskilde Amt bestod i 1858 af herrederne Sømme, Voldborg, Tune og Ramsø, foruden Bjæverskov herred fra Præstø. I Sømme herred var der på dette tidspunkt 2 rene vandmøller og 2 kombinerede vand- og vindmøller. En knyttet til vadmølsstampning og to til bagerier. Endelig havde et sogn et teglværk. I Voldborg herred var der 13 møller, de fleste vandmøller. En med tilknyttet uldspinderi og en med bageri. En af møllerne var en hollandsk vindmølle. Derudover var der kro med dampbrænderi, 4 teglværker og et kalkbrænderi. For Tune herred nævnes en vindmølle med bageri, en vandmølle og et teglbrænderi. I Ramsø herred var der 2 vandmøller, 2 vindmøller, 2 teglværker og et jernstøberi. I Bjæverskov herred fandtes 3 vindmøller, 1 vandmølle, 1 teglværk og 1 kalkbrud.

Disse industrier var fordelt på 21 ud af 63 sogne. 42 sogne var altså landsogne uden tegn på industriel produktion. I sogne med direkte adgang til Roskilde Fjord eller Køge Bugt ernærede husmænd sig desuden med fiskeri. I andre sogne var der arbejde i skov og tørveskæring som bierhverv²⁴.

I 1872 ernærede befolkningen i landområderne sig stort set stadigt ved landbrug²⁵. Følgende virksomheder opregnes i Sømme herred: en hel række vand-, vind- og vejrmøller, i alt omkring 11 møller flere med bageri, en med maltgøreri. Vandmøllen Katingeværk var en af de store, og udviklede sig bl.a. til cellulosefabrik. Desuden nævntes et teglbrænderi. I Voldborg herred var antallet af møller nu opgivet til 11, hvoraf de 8 var vandmøller, 2 vejrmøller og stadig en hollandsk vindmølle. Stadig en mølle med uldspinderi, en med vadmølsstampe og en med bageri. Kroen med dampbrænderi bestod stadig og der nævntes nu 2 teglværker.

I Tune herred var der nu kommet 4 vand- og vindmøller, en med bageri og 3 øvrige bagerier. Desuden var der nu to kalkbrænderier. I 1876 installeredes verdens første mælkecentrifuge på vandmælkeriet på Gjeddesdal gods. På Tune Landboskole etableredes et forsøgsmejeri i 1871, som med inspiration fra Gjeddesdal gods var med til at industrialisere de danske mejerier. Ramsø herred havde nu fået 4 møller, vejrmølle, vand- og vejrmølle, stubmølle og vandmølle. En af møllerne med bageri. Desuden et teglværk og et teglbrænderi samt et jernstøberi. I Bjæverskov herred fandtes 2 vejrmøller og 1 vand- og vejrmølle samt et teglværk og kalkbrud. På Køge-egnen fandtes flere teglværker (bl.a. Vedskølle) og - baseret på landbruget - adskillige mejerier. Mere bemærkelsesværdigt fandtes i 1872 også et jernstøberi ude på landet i Regnemark. Råstoffer i egnen gav anledning til indvinding først som bierhverv for landarbejdere og husmænd, senere blev det til en mere industriel indvinding. Der skete således grusgravning ved Køge Ås og kalkbrydning ved Karlstrup, en karakteristisk virksomhed som er udvalgt til industriminde til denne rapport. Der har været meget lidt kalkindvinding ved Herfølge og endelig har der været indvinding af kugleflinten ved Strøby - Køge Sønakke. Skovene i Skovbo og Vallø stift var basis for skovhugst.

Rene landbrugssogne var nu reduceret til 33. I nogle af disse sogne havde især husmændene desuden beskæftigelse ved fiskeri m.m. ved Roskilde Fjord og Køge Bugt, arbejde i skov, tørveskær m.m.

²⁴ Trap 1858, side 174.

²⁵ Trap 1872, Anden Udgave, Tredie Deel, side 190 ff.

I Kildebrønde på Kappelvgårde blev der i 1874 etableret et teglværk. I amtet har der gennem tiden været en del teglværker, men da der ifølge Krak ikke findes flere i amtet, vil der ikke kunne udpeges et som industriminde. Imidlertid er det muligt at bringe et billede af en typisk produktion i slutningen af 1800-tallet gennem uddrag fra en dagbog af Niels Peter Nielsen, der beskriver arbejdet på teglværket på Kappelvgårde²⁶. Niels Peter Nielsen blev født i 1852. I forbindelse med grøftegravning blev det opdaget, at der fandtes god fed blåler lige omkring Kappelvgårde:

”Dette gav Anledning til at jeg til 1ste Maj 1874 rejste ned til Nøjsomheds Teglværk ved Helsingør for at lære Teglværksdrift. Jeg opholdt mig der i 3 Maaneder til 1 August. Om Sommeren var den store Mølleosegrøft bleven niveleret. Den blev fordybet 3 Alen, saa blev der lagt 6 tommer Røer for at tage Vandet fra Mosen. Vi fik i September Maaned strøget 35.000 Raasten til Ovnen, vi fik bygget en Tørelade og Ovnskuret og efter 1 Oktober fik vi muret Ovnen op i 2 Alens Højde”.

”I Vinteren 1875 den 26 Januar blev jeg gift. Vi var sammen med mine Plejeforældre i omtrent 2½ Aar til 1ste Maj 1877. I Foraaret 1875 fik jeg en Mester ned fra Helsingør som hed Nielsen, som lavede og brændte Sten for mig. Vi fik Ovnen muret op om Foraaret og fik lavet en Brænding Mursten. Men der var iblandet almindelig Grus i Murstenene, som var kalkholdig, saa de skiltes ad da de blev brændt. Mester Nielsen havde jeg i 3 Aar. Saa fik jeg Peder Larsen og Carl Andersen til skiftevis at stryge Sten og brænde dem. Saa købte jeg en Strygemaskine fra Allerup i Odense til Hestekraft. Med denne kunde vi lave 8000 Mursten om Dagen. 1885 fik jeg købt en brugt Dampmaskine paa Hakkemose Teglværk og en gammel Dampkeddel hos Burmejster Vain. Jeg fik lavet en Slemme da det Stenfri Leer begyndte at gaa paa Grund. Vi lavede den Gang undertiden 1200000 Mursten om Aaret. Driften var jo noget dyr af Teglværket da der gik 3 Td Kul til et Tusind Sten til at brænde dem med, Dampkraften kostede vel 1 Kr pr 1000. Jeg fik saa indrettet en Ziksag Ovn, hvor der kunde brændes 40000 om Ugen og der gik kun 1 Td Kul til 1000 Mursten. Senere fik jeg afløst Dampkraften med et Tuxham Sugegasværk og Gasmotor paa 28 Hestes Kraft, saa blev Kulforbruget fra 4 a 5 Td pr Dag til 6 Skp saa dette var jo en betydelig Besparelse. Alt i alt har Teglværket med Bygninger, Maskiner, Ovn m.m. nok kostet 50.000 Kr. De fleste af disse Penge er altsaa tjent.”

I 1913 afstod Niels Peter Nielsen teglværket til sin søn Hans Peter. I dag ligger der en mindre plastfabrik på grunden, hvor teglværket lå. Der er ingen spor efter teglværket.

I Roskilde by og Kimmerslev sogn stod nævnt jernstøberier, åbenbart de første af denne vigtige type industri. Jernstøberierne og måske især maskinfabrikkerne var i 1800-tallet stort set ene om at fremstille redskaber og maskiner, først til landbruget og senere til næsten al anden fremstillingsvirksomhed. Denne branche skabte således maskinerne til industrialiseringen. En af årsagerne til at udviklingen inden for jernstøberi kom i gang var, at forbindelsen til Norge blev afbrudt i 1811 under konflikten med England. Hermed blev norsk støbegods efterhånden udelukket fra det danske marked, og her var der brug for bygningsstøbegods, jernstøbt husgeråd og ikke mindst dampmaskiner.

Det var også maskinfabrikker og jernstøberier, der var medvirkende til transportmidlernes udbygning. Det gjaldt bygning af jerndampskibe og jernbanenettets anlæggelse. En vigtig årsag til fremgangen for maskinfabrikker og

²⁶ <http://www.haible.net/dagbog.htm>

jernstøberier var også landbrugets opsving, især under kornsalgperioden 1825-1873. Nye landbrugsredskaber og ikke mindst mejerimaskiner blev udviklet og produceret. I 1860'erne fik Roskilde sit andet jernstøberi, Maglekilde Maskinfabrik, hvor den kontinuerlige centrifuge blev opfundet. Denne centrifuge var af stor betydning for de danske andelsmejerier. Maglekilde Maskinfabrik er en virksomhed med lange traditioner, der kan fortælle meget om den industrielle udvikling, og virksomheden er udpeget som industriminde. Det var fra denne fabrik, Gjeddesdal Gods fik deres mælkecentrifuge i 1876. Vandmejeriet på godset er udpeget som industriminde sammen med forsøgsmejeriet på Tune Landboskole, der blev indrettet i 1871. Roskilde-egnen var således ikke først i front med etablering af andelsmejerier, men omvendt var der tidligt adskillige fællesmejerier, der gjorde brug af udviklingen i mejeriteknologien. Det innovative gods og landboskolens spredning af ny mejeriteknologisk viden prægede egnen, idet de lokale landmænd dels leverede mælk til forsøgsmejeriet, dels kunne opleve mejeriet og produkternes kvalitet i praksis. Landboskolens mejeri fik også betydning for udviklingen af andelsmejerier i resten af Danmark, da Stilling Andersen, der startede Danmarks første andelsmejeri i Hjedding, blev udlært og inspireret af mejeriet på Tune Landboskole. I Karlslunde var der allerede fællesmejeri i 1876.

Perioden 1880-1915

Købstæder og landområder

I årene fra 1880 til 1915 gik industrialiseringen stærkt. Andelsmejerier og –slagterier blomstrede op som følge af omlægningen af det danske landbrug fra kornproduktion til animalsk produktion i sammenhæng med andelsbevægelsens nye organisation af produktionen. I byerne voksede industrien også hastigt. I en oversigt over industrien i Roskilde og dens omegn nævnes i 1885²⁷: 32 ”Fabriker og industrielle Anlæg”, hvoraf 18 lå i Roskilde by, 10 i landområdet og 4 uden for det nuværende Roskilde Amt. Der var i alt i alle industrierne ansat mænd, kvinder og børn, udregnet til i alt 444 mænds beskæftigelse.

Disse virksomheder fordeler sig således: (hvor intet andet er nævnt ligger virksomheden i Roskilde): 2 bogtrykkerier, 3 bryggerier - deraf 1 i Kirke Hvalsø sogn i forb. m. bageri og 1 i Ågerup i forb. m. maltgøveri, 3 garverier, 1 halmvarefabrik, 2 jernstøberier og maskinfabriker, 1 lervarefabrik, 1 limfabrik, 1 lysestøberi (fra 1820 i forb. m. slagtervirksomhed), 4 mejerier - i sognene Lyndby, Viby, Thorkildstrup, Kirke Hvalsø, 2 mineralvandsfabrikker, 1 papirfabrik, 1 savværk i Borup, ikke i det nuv. Roskilde Amt, 1 skærvefabrik, 1 stampeværk - i Vintre-Mølle v. Bramsnæs, 5 teglværker - det største Hækkemose ved Tåstrup i forb. m. 1 ovnfabrik, ikke i det nuv. Roskilde Amt, Kappelgårds teglværk i Kildebrønde sogn (nuværende Greve kommune), Klønmose i Himmelev sogn, Selsø ikke i det nuv. Roskilde Amt, Torp i Skuldelev sogn ikke i det nuv. Roskilde Amt, 2 tobaksfabrikker, 1 uldspinderi, 1 vognfabrik i forbindelse med savværk.

²⁷ Bayer, J.T.: Danske Provins Industri, 1885, side 1206 ff., Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

En anden måde at vurdere den industrielle udvikling er ved at se på antallet af dampkedler ²⁸. Dampkedler kan tages som et fingerpeg om, at der findes industri, men er næppe helt dækkende for, hvad der fandtes af virksomheder i området, ligesom det kan diskuteres, hvorvidt man umiddelbart kan sammenligne amterne indbyrdes.

I statistiske oplysninger opdelt efter amter i ”Danmarks Haandværk og Industri” ifølge tællingen 1897 opregnede antallet af dampkedler. I denne opgørelse må tages skyldig hensyn til, at det nuværende Roskilde Amt som sagt ikke direkte svarer til det daværende Københavns Amt. Til Københavns Amt hørte også Sokkelund og Smørum herreder nord og øst for København, og det nuværende Roskilde Amt indeholder også Bjæverskov herred i Præstø Amt. Derfor vil Mølleåens industrier m.m. indgå i den amtslige statistik fra 1897, og dermed ikke give et korrekt billede til sammenligning. Alligevel kan det give et indtryk af industrialiseringen af egnen.

Ser man på landets amter og herunder købstæderne, så lå købstæderne i Københavns Amt meget lavt, hvad angik antallet af kedler. Købstæderne i Københavns Amt var noteret for 56 kedler, kun Holbæk, Bornholm, Thisted, Viborg og Ringkøbing havde færre. De øvrige amter havde flere, en del endog mange flere.

Statistikken omfatter også amtets landdistrikter, og her tegner billedet næsten omvendt. Antallet for Københavns Amt var 403 kedler, der højeste i landet. Især papirfabrikker, læderfabrikker, bryggerier, gødningsfabrik, tilvirkning af fedtstoffer, kemiske fabrikker var talrige i forhold til resten af amtet. Derudover er der en del fabrikation af lervarer, trævarer, uldvarer og bomuldsvarer, foruden jernstøberier og maskinfabrikker, farverier, mejerier, landbrugsproduktion, dampmøller, vandværker, elektricitetsværker og virksomheder ang. opvarmning.

Med forbehold over for kriterierne for denne statistik viser den, at der i landområderne fandtes bemærkelsesværdigt mange industrivirksomheder. Det drejede sig først og fremmest om landbrugsvirksomheder og relaterede virksomheder samt råstofudvinding og tekstilproduktion.

Købstæderne

I Roskilde fandtes der omkring 1914 følgende industrielle anlæg m.m.²⁹: Flere bogtrykkerier, farverier, garverier og jernstøberier, et kalkbrud, et træskæreri, et uldspinderi, flere mejerier, et ølbryggeri og flere møller, fabrikation af automobiler, cementvarer, chromlæder, halmvarer, korkvarer, lervarer, lim, læder, maskiner, malt, margarine, mineralvand, møbler, papir, pølser, rørvæv, sprit, trævarer, tobak og cigarer, vogne m.m.

I denne periode kan Roskilde især betegnes som garveriby. De små garverier fra forrige periode afløstes af 3-4 større virksomheder, der for fleres vedkommende eksisterer ind i næste periode. Som eksempel kan nævnes Winthers garveri, der formentligt blev grundlagt i 1835, hvor Jørgen Frederik Winther fik borgerskab i Roskilde. Der var tale om en mindre virksomhed med 1-3 ansatte, som dog i 1882 rådede over en mindre dampmaskine. I periodens løb voksede virksomheden til at blive byens største i branchen, måske fordi man 1898 blev tvunget til at flytte ud i nye

²⁸ Dampkedler. Danmarks Haandværk og Industri ifølge Tællingen den 25. maj 1897, København 1899, Statistisk Tabelværk, Femte Række, Litra A Nr. 1, side 190 ff., Tabel 13 A.

²⁹ D. Bruun: Københavns Amt, uden år, men sandsynligvis ca. 1919, side 107 & 117, her står 1914 ang. industrierne.

lokaler uden for byen, hvor man fik et nyt produktionsanlæg. I 1914 fusionerede man med The Dominion Belting Company, et københavnsk firma, der ønskede at flytte ud. Denne virksomhed udviklede sig til en betydelig producent af drivremme og eksisterede helt frem til 1976 som producent af forskellige læderprodukter³⁰.

Et andet foretagende, der havde sin oprindelse i Winthers garveri, var Chromlæderfabrikken. Et aktieselskab, der som navnet siger, beskæftigede sig med en særlig garveteknik, hvortil anvendtes kromalun. Produktionen bestod i en opfindelse af Jørgen Winther kaldet ”bjørnelæder”, en særlig slidstærk og vandtæt type, der især egnede sig til såler. Omkring 1. verdenskrig var afsætningen stor, og virksomheden gik strygende. På grund af krigen var det svært at skaffe de fornødne materialer, og for at afhjælpe dette, måtte man grundlægge en særlig kemisk afdeling af fabrikken til at fremstille den nødvendige kromalun. Man forsynede også en del af den øvrige garveriindustri i landet hermed, men kun så længe, krigen varede. Herefter hørte produktionen op³¹.

Denne produktion er i øvrigt baggrunden for, at begrebet ”roskildesyge” opstod. I midten af 1920’erne optrådte en underlig epidemi med alvorlig mavepine i byen, og ondt fik snart denne betegnelse. En undersøgelse viste, at det var spildevandet fra Chromlæderfabrikken, der var årsag til fænomenet, idet spildevandet forurenede drikkevandet. Derfor måtte indehaveren efter langvarige forhandlinger påtage sig at gøre noget ved affaldet, og løsningen blev, at man deponerede det i fabrikkens kælder for en halv snes år senere for størstedelens vedkommende at blive sænket i Kattegat. Bemærkelsesværdigt ved perioden var i øvrigt, at det var her maskinfabrikkerne for alvor dukkede op. Fabrikant Jens Nielsen grundlagde således Roskilde Maskinfabrik omkring 1885. Først var der tale om en smedje og et maskinværksted i en tidligere købmandsgård, der også en periode havde været tømrerværksted, men under de gunstige konjunkturer i 1890’erne udviklede det sig til en egentlig maskinfabrik. Produktionen bestod især af dampkedler og dampmaskiner i forskellig størrelse, men man fremstillede dog også landbrugsmaskiner i mindre omfang. Endelig udførte man i betydeligt omfang reparationer af diverse jernkonstruktioner³². Det er endvidere i denne periode, at Maglekilde Jernstøberi og Maskinfabrik, der egentligt var grundlagt allerede i 1867, voksede sig stor, ikke mindst på grund af opfindelsen af den tidligere nævnte berømte Maglekildecentrifuge. Fælles for maskinfabrikkerne var, at de ikke kun drev fremstillingsvirksomhed, men også solgte og servicerede andres produkter. Maglekildefabrikken er med sine rødder tilbage i tiden, hvor man brugte vandkraft, og den senere udvikling over dampkraft til en moderne fabrik, repræsentativ for den industrielle udvikling. Den er derfor udvalgt til industriminde.

Endeligt må det bemærkes, at spinderier og væverier tilsyneladende næsten var forsvundet.

For Køges vedkommende medførte stormfloden i 1872 bl.a., at havnen delvis var ødelagt en periode indtil den store istandsættelse. Desuden var der lavkonjunktur i Danmark, særligt i landbruget, hvilket havde betydning for Køge som købstad i et landbrugsområde og som korneksportør. Der havde været nogen tilbagegang de sidste 10 år, fordi jernbanelinjen gik København - Roskilde - Korsør; men i 1870 blev jernbanen ført frem til Køge og dette sammen med forbedret infrastruktur med

³⁰ Gorm Nielsen: Roskilde - Industrihistoriske afsnit. Speciale RUC 1990, side 183 ff.

³¹ Frank Birkebæk m.fl. (red.): Roskilde Bys Historie, bd. III, side 226.

³² Grete Rung og Bent Oslev: Roskilde Maskinfabrik. ROMU 1987, side 87 ff.

videreførelsen i 1879 af Køge – Faxe - banen, medførte på længere sigt fremgang for byen. I 1880'erne var der stor arbejdsløshed i Køge, som gav anledning til dannelse af fagforeninger. Der skete en forskydning i byens indtægtsgrupper, således at flere blev fattige og færre rige³³. Køge havde i 1880: 3.122 indbyggere. Omkring århundredeskiftet etableredes flere af Køges kendte virksomheder af blivende betydning. I 1888 stiftedes Andelssvineslagteriet i Køge. Produktionen begyndte først i 1889, hvor man dog nåede at slagte ca. 9.550 svin. Slagtningerne voksede støt til 1914 til ca. 92.000 svin. Under 1. verdenskrig og de efterfølgende dårlige konjunkturer frem til 1930'erne faldt slagtningerne til ca. det halve af før krigen: ca. 46.000 svin. Slagteriet klarede sig dog og blev moderniseret i 1937-1938 og beskæftigede ved jubilæet 1939 ca. 100 mand, i 1950'erne ca. et par hundrede og 1960: 180 mand for så at blive sammensluttet med Ringstedslagteriet, hvorved Køge mistede en af sine største arbejdspladser.

Af andre karakteristiske Køge-virksomheder kan nævnes en anstalt, der imprægnerede sveller. A. Collstropp anlagde i 1889 en sådan anstalt ved Køge Havn, da den lå bekvemt for transport, og han havde fået kontrakt på levering af jernbanesveller til DSB. Han patenterede en trykimprægneringsmetode efter tysk (Jul. Rütger) forbillede med kreosotolje, dvs. kultjæreolje. Da de imprægnerede sveller kunne holde i op til 40 år, blev produktionen udvidet til telefonstolper, hegnspæle m.m. Da Collstropp ville udvide i 1890'erne, udtalte byrådsmedlem A. Leisener: "Anstalten bidrager til at skaffe en større arbejderbefolkning til byen. Men som bekendt er imprægneringsarbejdet meget anstrengende, og arbejderne opslides derved hurtigt. Byens forpligtelse bliver det siden at sørge for disse." I 1920 beskæftigede man ca. 20 arbejdere. Dette antal var ganske stabilt frem til 1950'erne; i 1960 var der 45 mand. I 1943 blev Køge Trævarefabrik grundlagt. Helt fra starten havde den en anseelig produktion af træskobunde. Efter 1. verdenskrig fremstillede man 220.000 par træsko og yderligere bunde til 400.000 par kapsko med 90 arbejdere. I 1960 arbejdede ca. 400 mand i fabrikken. Junckers industrier overtog senere fabrikken. Fagbevægelsen oprettede også i 1903 Arbejdernes Fællesbageri med en halv snes mand. Bageriet fungerede helt frem til 1973.

1904 etablerede Niels Christensen en cykelforretning og -fabrik med navnet "Kureer", der beskæftigede 6-7 mand. Senere forhandlede og reparerede han også biler. Fra 1920 forhandlede han Ford. I 1926 byggede Kureer sin karakteristiske Ford værkstedsbygning med klare arkitektoniske referencer til amerikanske forbilleder. I 1930'erne solgte man omkring 200 Fordvogne om året og beskæftigede ca. 20 personer. Denne markante virksomhed er udpeget som industriminde.

I 1908 etablerede A. Theilgård sig med en afvulkaniseringsanstalt (genbrug af gummi) lige nord for Køge, hvor den gamle papirfabrik havde ligget. Fra starten beskæftigede man ca. 25 mand. I 1913 blev fabrikationen udvidet betydeligt med cykeldæk og -slanger, ca. 400.000 om året. Efter krigen producerede man også bildæk og galoche og tog navnet "Dansk Galoche- og Gummifabrik". Selv om fabrikken gik konkurs i 1923 og i faldet rev Landbobanken med, kom fabrikken i gang igen i 1925 med produktion af gummifodtøj m.v. I 1920 beskæftigede den ca. 400 personer. I 1930'erne fremstillede man ca. 3.500 par gummistøvler om dagen, foruden 2.500 cykeldæk og 1.500 -slanger. Beskæftigelsen svingede mellem 500 og

³³ Køge By's Historie bd. II, side 50 f.

700. Det er stadig en af Køges største arbejdspladser, der i 1964 skiftede navn til "Codan Gummi". Produktion består nu i teknisk gummi, særlig slanger m.v. til biler, tætningsliste til containere og lign. Fabriksanlægget har stadig en væsentlig del af sine oprindelige bygninger i området og er en af de store gamle industrier i Køge, hvor det er et begreb at arbejde i "Gummi'en". Denne betydelige virksomhed er udpeget som industriminde.

I slutningen af 1800-tallet fandtes i alt 10 mindre virksomheder i Køge: f.eks. 1 dampbrænderi, træskæreri fra 1830, der mest fremstillede spinderokke til Island, spinderi- og uldvarefabrik, bryggeriet, der blev Køge Aktiebryggeri i 1883. De beskæftigede i alt 59 mænd, 27 kvinder og 51 børn under 14 år med en samlet produktion på ca. 250.000 kr. En af de største småvirksomheder var Kjøge Vognfabrik grundlagt af J. Petersen, der fremstillede både hestevogne og automobiler. Det var en af de største vognfabrikker uden for København.

Urmager Jens Hansen etablerede til gengæld Danmarks første by-elværk "Lysstationen" i 1891 i Køge! Der var kun 15 abonnenter og lyset blev slukket kl. 21.15 efter et par blink til advarsel. Ved bal i byen blev der dog først slukket kl. 02 om natten. Elværket udvidedes dog ganske hurtigt. 1896 flyttede man til større bygning med 100 hk dieselmotor generator for i 1919 at udvide til 300 hk. Arvingerne videreførte elværket, der først blev kommunalt i 1948 og så sent som 1954 overgik til SEAS.

I perioden blev flere forsyningsværker, offentlige virksomheder og skoler etableret: Gasværket var lavet allerede 1867. Samtidig havde man forsøgt at interessere indbyggerne i et fælles vandværk, men det blev først taget i brug 1892 efter flere forgæves tilløb.

Perioden 1915-1950

Købstæderne

Københavns amt, der som sagt rummede det meste af det nuværende Roskilde Amt, foruden Sokkelund og Smørum herreder, blev beskrevet i 1920, således: "Her lægger man Mærke til, at Hovedstadens Nærhed har en betydelig Indflydelse, idet de, der lever af Industri, Handel og immat. Virksomhed og af deres Midler er langt flere end i de øvrige Amter, medens Landbrugsklassen er meget mindre"³⁴. "Dyrkningen af Havesager i Marken er langt større end i noget af Landets Amter. Ogsaa Havearealerne er forholdsvis betydelige. M.H.t. Korndyrkning frembyder Amtet ikke synderlig afvigende Forhold fra de andre Amter paa Øerne"³⁵. Vi må derfor forvente, at dette nu afspejlede sig i en større industrialisering i området. I Roskilde by nævntes nu følgende industrielle anlæg³⁶: Bryggeri, spritfabrik, mineralvandsfabrik, papir- og papfabrik, garveri og remmefabrik, chromlæderfabrik, knapfabrik, 3 maskinfabrikker, cykelfabrik, skærvefabrik, lervarefabrik, madrasfabrik, pølsefabrik, Danske

³⁴ Trap, Kbh. 1920, bd. II, side 203.

³⁵ Trap, Kbh. 1920, bd. II, side 202.

³⁶ Om Roskilde by oplyses i 1920 (Trap, Kbh. 1920, bd. II, side 215) desuden, at indbyggertallet i 1916 var 12.533 (side 216).

Landboforeningers Frøforsyning, svineslagteri, 4 bogtrykkerier samt en række mindre virksomheder: Halmvarefabrik, korkvarefabrik, trævarefabrik, 2 tobaksfabrikker, vognfabrikker m.m.

1894 stiftedes Roskilde Andels Svineslagteri, men det var i denne periode, det for alvor fik betydning. Det skete ikke mindst fordi, det bl.a. dannede baggrund for, at DAK, Danske Andelsslakteriers Konserverfabrik, kom til at ligge i byen fra 1935. Landbrugskrisen i 1930'erne nødvendiggjorde satsning på nye markeder og produkter, og en række sjællandske andelsslakterier slog sig derfor sammen og oprettede denne virksomhed, der i de følgende år oparbejdede en betydelig eksport til nye markeder. Da 2. verdenskrig kom, fik man igen problemer, og også denne gang blev svaret en ny fabrik og nye produkter. Denne gang ville man forsøge at udnytte slagteriaffaldet. Forsøgsarbejdet her førte til, at der i 1949 blev startet en produktion af penicillin efter en helt ny metode udviklet på virksomheden. Man forsøgte sig også med andre produkter som insulin og div. hormonpræparater, men problemerne med forurening af spildevandet blev så store, at man fra DAK besluttede at afhænde medicinalfabrikken. I den anledning stiftedes et nyt selskab Nordisk Farmaci i 1962. Den megen aktivitet omkring slagteriet og DAK resulterede endvidere i, at flere slagteri-relaterede virksomheder kom til at ligge i byen. Således kom en svineforsøgsstation til i 1950 og Slagteriernes Forskningsinstitut i 1954. Samtidigt kom Slagteriskolen til byen, først som en afdeling af forskningsinstituttet og senere som en selvstændig institution med egne lokaler fra 1965³⁷.

En anden virksomhed med tilknytning til landbruget var Danske Landboforeningers Frøforsyning, der ganske vist blev grundlagt i 1906, men som fik sin største vækst og betydning i denne periode. Endeligt kan nævnes, at De Danske Spritfabrikker, der blev bygget i 1881, i perioden voksede sig stor som producent af sprit, snaps, likør og whisky. Virksomheden havde sine rødder helt tilbage i 1700-tallet, hvor der havde været kro og brændevinsbrænderi på stedet. Efter en del omskiftninger overtog I.W. Heyman stedet og i samarbejde med C.A. Olesen grundlagde han Roskilde Spritfabrik, der senere indgik i De Danske Spritfabrikker A/S³⁸.

Byens industrier medførte også boligbyggeri, der husede arbejdere. I Roskilde kan bl.a. nævnes, at boligforeninger vandt frem, hvor Foreningen til Opførelse af Arbejderboliger i Roskilde, fra 1899, var karakteristisk. Til hver lejlighed hørte en lille havelod³⁹.

Fra ca. 1920 blev de ny boligområder udstykket efter samlede planer, og som et markant byggeforeningskvarter kan nævnes "Eget Bo", med små enfamiliehuse eller dobbelthuse fra 1920 og 1930⁴⁰. Fra samme periode opstod Ny Himmelev, som en bydel nord for Roskilde, særlig beboet af håndværkere og arbejdere fra Roskilde⁴¹.

Fra Erhvervstællingen 1925 oplyses, at der i Roskilde var 380 håndværks- og industrivirksomheder tilsammen. Ser man på arbejdsstyrken, så var 174 personer ud af 1.000 indbyggere beskæftiget i industrien. I Køge var der 192 håndværks- og

³⁷ Frank Birkebæk m.fl. (red.): Roskilde Bys Historie, bd. III., side 259.

³⁸ Anne Marie Flindt: Likør-tiden, whisky-tiden, bitter-tiden – Et tilbageblik på Spritfabrikken i Roskilde. ROMU 1992, side 89 ff.

³⁹ Kommuneatlas for Roskilde, side 31.

⁴⁰ Kommuneatlas for Roskilde, side 31.

⁴¹ Trap 1920, side 334.

industrivirksomheder og tilsvarende 155 industrielt beskæftigede personer ud af 1.000 indbyggere. Til sammenligning kan nævnes fra samme kategori som Roskilde, dvs. byer med 10.-20.000 indbyggere, at her lå følgende byer højere end Roskilde, hvad angik industrielt beskæftigede pr. 1.000 indbyggere: Silkeborg, Helsingør, Kolding, Nakskov, Svendborg, Næstved og Sønderborg. Lavere lå: Viborg, Haderslev, Hjørring, Rønne, Holbæk, Fredericia, Nykøbing F. og Slagelse.

Inden for bystørrelsen med 5.-7.000 indbyggere, som Køge tilhørte, lå følgende byer højere, hvad angik industrielt beskæftigede pr. 1.000 indbyggere: Ringsted og Hillerød. Lavere lå: Kalundborg, Nørresundby, Varde, Hobro, Tønder, Brønderslev, Vordingborg, Struer og Ribe.

Fordelingen på amterne viste, at der var 168 industrielt beskæftigede pr. 1.000 indbygger i byerne i Roskilde Amt og tilsvarende 163 på landet. Højere lå på Sjælland: Frederiksborg Amt med tallene 196 i byerne og 75 på landet, og Præstø Amt med 174 i byerne og 64 på landet. Lavere lå Sorø Amt med 163 i byerne og 55 på landet, og Holbæk Amt med 134 i byerne og 62 på landet⁴². Ud fra disse tal ser det ikke ud til, at det var Roskilde Amt, der i særlig grad bidrog til en højere industrialisering end i det øvrige land. Dette bekræftes af Erhvervstællingen 1935, som giver oplysninger om håndværk og industri amtsvis. Her udmærkede Roskilde Amt sig ved at have 1.792 virksomheder, det mindste antal virksomheder i forhold til de øvrige amter på Sjælland⁴³.

Erhvervstællingen 1948 oplyser, at Roskilde Amt af fremstillingsvirksomheder havde 1.157, såvel håndværk som industri. Her lå Roskilde Amt lavest, når man sammenligner med Holbæk Amt, hvor der var 2.233, Sorø Amt 2.163 og Præstø Amt 2.111.

Der findes fra samme år statistik over det samlede antal af industrier og håndværk for de enkelte byer⁴⁴. Her var billedet næsten omvendt, idet Roskilde by lå højt, kun overgået af Slagelse. Der nævnes, at inden for fremstillingsvirksomheder havde Roskilde by 381 og Køge 191⁴⁵. Til sammenligning kan nævnes, at i samme kategori som Roskilde, dvs. byer med over 10.000 indbyggere, havde Holbæk 280, Næstved 301, Nakskov 257, Helsingør 250, Korsør 140, mens Slagelse havde flere end Roskilde, nemlig 438. Køge adskilte sig ikke bemærkelsesværdigt fra de byer, der hørte til Køges kategori - byer med under 10.000 indbyggere. Sammenstilles disse tal, peger det på, at landområdernes industrialisering var lille, og at det netop var i Roskilde, at industrialiseringen tog fart i denne periode.

Hvad der gjorde, at Roskilde by lå så højt, er ikke helt tydeligt, men ang. følgende virksomheder var Roskilde placeret forholdsvis højt: Slagterforretninger, bagerier og brødfabrikker, skrædderforretninger og konfektionsfabrikker, savværker og trævarefabrikker, møbelsnedkerforretninger, gummitilvirkning samt reparation af motorkøretøjer og cykler⁴⁶.

⁴² Erhvervstællingen 1925, Statistisk Tabelværk, Femte Række, Litra A Nr. 18, side 57-58.

⁴³ Statistisk Tabelværk, Femte Række, Litra A Nr. 21, Tabel VIII A, side 220 ff.

⁴⁴ Erhvervstællingen 1948, Statistisk Tabelværk, Femte Række, Litra A Nr. 24, Kbh. 1953, Tabel XX, side 146.

⁴⁵ Som ovenstående, dog side 174 og 190.

⁴⁶ Statistisk Tabelværk, Femte Række, Litra A Nr. 24, Kbh. 1953, Tabel XX, side 146.

I Køge tegner billedet sig således: I 1917 startede Chr. Poulsen en blyantsfabrik under det flotte navn Scandinavian Pencil Wood Company a/s. Ud over blyanter produceredes cigarkasser, møbeltræ, træsåler m.v. Desuden havde man patent på en afsaftningmetode, der betød, at egetræ var brugstørt 3-4 måneder efter fældningen. Fabrikken beskæftigede ca. 50 mand, men brændte 1921.

På baggrund af de gode tider for søfarten under krigen etableredes både Køge Værft i 1919 og Codan Værft i 1918. Begge værfter fik kun kort levetid. Køge Værft fik bygget 5 skibe, inden det lukkede 1923 og Codan fik kun bygget 2 ferrocement skibe inden lukningen i 1921.

I havnen etablerede flere olieselskaber sig med tankanlæg. Størst var Det danske Petroleum Aktieselskab med sit anlæg fra 1925. Der er stadig olietank anlæg i Køge Havn. Kosangas fik 1939 anlæg i havnen, hvor der stadig er tæppeanlæg for flaskegas. Efter 2. verdenskrig beskæftigede Kosangas ca. 100 mand.

I 1928 begyndte Dansk Limfabrik ganske småt i Hotel Postgården i Køge.

Afsætningen af Danalim gik så godt, at virksomheden hurtigt ekspanderede og flyttede til den nuværende beliggenhed lige nord for Køge. Danalim er stadig en meget stor producent af forskellige limtyper og fugematerialer til byggeindustrien. Forstkandidat Fl. Juncker grundlagde Junckers Industrier i Køge pga. den gode havn og beliggenhed i forhold til de sjællandske skove. Produktionen startede med en leverance af jernbanesveller til DSB, men som forstmand vidste han, at meget bøgetræ ikke blev udnyttet. Derfor startede han produktion af parketstave til gulve ud fra træ af mindre dimensioner. I 1932 havde han udviklet en limproces til sammenføjning af parketstavene til gulvbrædder, der var enklere at lægge. Efter krigen i 1951 udvidede man med en celluloseproduktion med Marshall-hjælp. I midten af 1950'erne var Juncker's verdens største gulvproducent og største celluloseproducent i Europa. I 1960 arbejdede ca. 400 personer på Juncker's; i 1970 ca. 1.200.

Sadolin & Holmblad opførte i 1933 en fabrik i Køge til forskellig kemisk produktion: mælkesyre, benzenaldehyd, nitrobenzol m.v. Dette skulle være ugiftigt både for medarbejdere og omgivelserne. I 1935 døde en arbejder dog af benzolforgiftning. Efter 2. verdenskrig begyndte en produktion af plantehormonet "Herbatox" til ukrudtsbekæmpelse. Ca. 300 personer arbejdede på Kemisk Værk Køge (KVK). Fra 1950'erne blev KVK udsat for stadig stigende kritik mht. arbejdssikkerhed og miljøet i fabrikkens omgivelser. Firmaet er amerikansk overtaget med navnet Sun Chemical og producerer nu mere miljøvenlige farvepigmenter.

I 1934 startede Karl Pedersen en marmeladefabrik, der i slutningen af 1940'erne beskæftigede ca. 50 personer. Fabrikken lå lidt nord for Køge i Lille Skensved med et meget synligt kemisk procesanlæg. Den specialiserede sig nemlig i produktion af fortykningsmidlet pektin og skiftede navn til Københavns Pektinfabrik. Råmaterialet var bl.a. appelsinskræller og tang, der blev importeret via Køge Havn, hvor de største skibe i havnen i 1970'erne var argentinske fragtskibe med appelsinskræller.

Pektinfabrikken er stadig blandt verdens største producenter af dette materiale og er nu overtaget af det amerikanske firma Kelco.

Baseret på det omkringliggende landbrug er Dansk Frø og Silo fra 1941, der i 1960'erne beskæftigede 50-60 personer. Store siloanlæg med korntørreri findes stadig på Køge Havn til ind- og udførsel af korn og foderstoffer.

Ud over Codan Gummi oprettedes i 1944 Kofods Fabrikker, der fremstillede celluloid og gummivarer dvs. dukker, bolde og andet legetøj. Fabrikken beskæftigede i

1950'erne op til 200 personer, i 1960 ca. 100 personer. Den blev solgt i 1959 til et tysk legetøjsfirma og produktionen ophørte i Køge.

I 1930 arbejdede 2.763 personer (45,3%) i håndværk og industri ud af Køges 6.097 indbyggere. I 1960: 5.922 (48,2%) af Køges nu 12.294 indbyggere.

Køgeegnen er et land- og skovbrugsområde. Vallø Stift oprettede i 1928 et savværk syd for Herfølge til forarbejdning af eget bøgetræ. Man specialiserede sig i nicheprodukter som ispinde, rørepinde og tungespatler og beskæftigede i 1950-1960 ca. 50 mand, i 1988 ca. 15-17 mand. Savværket lukkede i 2000.

Gudmund Jørgensen grundlagde Vallø Saft i 1946, der beskæftiger ca. 40 personer og stadig fremstiller frugtsafter, nu mest af importerede bær.

Som eksempel på byggeri af arbejderboliger kan nævnes, at direktør Åge Lønberg ønskede at skaffe nødvendig arbejdskraft til Køge Værft, og derfor ville han opføre boliger til arbejderne. Hans brøder, arkitekt Knud Lønberg Holm fik opgaven, men udvandrede til USA under projektet. Der blev planlagt 3, men kun bygget 2 blokke i 3 etager i 1919-1920 på Østre Sandmarksvej i Køge; i alt 125 stk. 2-3 rums lejligheder henholdsvis kaldet "Skrivebordet" og "Ligkisten". Kun "Ligkisten" er bevaret i dag. De neoklassisistiske blokke var velbyggede og af god standard for tiden med store rum, ovn til opvarmning og eget wc i hver lejlighed.

Ud over denne egentlige industribegyggelse i Køge er nogle få arbejderboliger til nu forsvundne virksomheder bevaret. De nordvestlige dele af det indre Køge, kvarteret omkring Nyport stræde med dets baghuse, var i stor udstrækning beboelse for arbejderne. Senere blev der bygget arbejderboliger ved fabrikkerne, først ved papirfabrikken i Ølsemagle og senere Codanhusene ved Norgesvej.

Landområderne

I landområderne uden for købstæderne nævnes i 1920 en del møller med bagerier samt vandværker, mange mejerier, jernbane- og telegrafstationer, elektricitetsværker⁴⁷. Stadig var landområderne præget af landbrug, men nye industrier voksede frem. I Sømme herred fandtes et teglværk. I Voldborg herred var der 3 savværker, en cementfabrik, en større suppefabrik, et teglværk samt to bryggerier, det ene knyttet til vandmølle. I Tune herred fandtes nu vognfabrik, teglværk, kalkbrug, bryggeri, skotøjsfabrik, stole- og trævarefabrik, savskæreri, kalkværk og to gødningskalkværker. I Ramsø herred fandtes margarinefabrik, savværk, træskofabrik, jernstøberi, tørvefabrik, teglværk og i Bjæverskov herred nævnes kalkbrud. Det var stadig en minimal industriel produktion, der fandtes i disse landområder.

Perioden 1950-1970

Købstæderne

Billedet af Roskilde og Køges industrier i denne periode fortsatte med især at høre til de landbrugsrelaterede og råstofudnyttende. Der blev bl.a. anlagt en ny industri, Stryhns Leverpostej, som siden 1956 har ligget i udkanten af Roskilde. I dag produceres her Danmarks mest solgte postejer, og fabrikken er således af væsentlig

⁴⁷ Trap 1920, bd. II, side 326 ff.

betydning ikke blot lokalt. Denne virksomhed er i projektet udpeget som industriminde.

To andre lidt specielle foretagender i fødevarerbranchen er I. M. Frellsen K/S og Dirach International. Frellsen flyttede fra Ringsted til Roskilde i 1914. Produktionen bestod oprindeligt af bolcher og chokolade, og i 1962 blev der udvidet med kaffe, som man selv importerede, ristede og pakkede. Frellsen fik afdelinger i næsten hver købstad og findes i dag stadig i en del af de større byer landet over. I dag sker afsætningen især på cateringmarkedet, men der er også salg til private gennem firmaets egne forretninger, der ellers især sælger chokolade og konfekturer. Dirach er et firma fra 1928, grundlagt af Knud Dirach og med speciale i krydderier. Der er især tale om krydderiblandinger til fødevarerindustrien. I 1964 flyttede firmaet fra København til Roskilde, hvor det frem til 1991 havde forskellige adresser. I dag er firmaet igen beliggende i København og har flere underfirmaer⁴⁸. I roskildetiden var det med til at sætte sit præg på byen, idet det sammen med Frellsens kafferisteri gav en duftoplevelse ved indkørsel til byen fra syd og øst, af kaffe og de mange eksotiske krydderier.

Derudover noteredes også i denne periode noget delvist nyt i nogle af opgørelserne: gummi- og plastfabrikker. En af de tidlige plastfabrikker eksisterer stadig i Roskilde, RIAS fra 1959, og fortæller om Roskilde som arnested for acrylpladeindustrien. Dette understreges af, at der i 1950'erne var yderligere tre acrylpladefabrikker i området: Terps kemiske fabrik i Himmelev, Isocryl og Skandinavisk Acryl Industri i Roskilde. Af lignende art var der endvidere Dansk Acrylpladefabrik i Hedehusene og Danplex, der fremstillede færdige produkter i acryl⁴⁹. RIAS er den eneste overlevende af disse tidlige plastvirksomheder og er derfor valgt som industriminde og repræsentant for den tidlige plastindustri ikke bare i Roskilde, men også i hele Danmark.

Som et supplement kan det nævnes, at firmaet Rosti i 1950'erne flyttede fra København til Roskilde. Firmaet arbejdede med sprøjtstøbning af plast, og det var dette firma, der på opfordring af Sigvard Bernadotte begyndte at fremstille ”Margretheskålen”, husholdningsskåle der står i mange hjem landet over⁵⁰.

Som yderligere et eksempel på, at der var initiativ og store planer i Roskilde, og måske især i plastindustrien, kan det nævnes, at der i 1950'erne blev taget initiativ til at producere noget så specielt som en bil med plastickarosseri i byen. Den blev præsenteret i 1954 som en af de første af sin slags i verden. Chassiet var af letmetal og motoren hentet hos Heinkel i Tyskland. Bag projektet stod Forsøgsselskabet DKR, hvor DK står for Danmark og R for Roskilde. Bilen var konstrueret af de københavnske ingeniører Svend Aage Mathiesen og Otto Ahlmann-Ohlsen, og prototypen blev samlet i Laurits Olsens maskinsmedje i Øm. Desværre kom bilen aldrig i produktion. Trods det, at mange var fascinerede af bilen, og at projektet var tillokkende, ikke mindst fordi det kunne skabe mange arbejdspladser i Roskilde, fremstod projektet som en lidt for smart og ikke mindst usikker investering⁵¹.

En tredje lidt speciel plastindustri var NUNC A/S, der blev startet i 1953 af kemiingeniør og apoteker Helmuth Ingvorsen med fremstilling af pilleæsker for øje. Senere blev der udvidet med andre plastprodukter til sygehusverdenen. Endvidere

⁴⁸ Roskilde Museums undersøgelse af byens virksomheder i forbindelse med museets 75'års jubilæum.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

opførte man i 1968-1970 et af de første anlæg til strålesterilisering i Nordeuropa. I 1995 blev virksomheden solgt til Sybron, men der er stadig ca. 500 ansatte i Roskilde, og firmaet er repræsenteret verden over. Det er en af de virksomheder, der har mest viden om overfladebehandling af plastudstyr dels til den farmaceutiske industri og dels til laboratorieudstyr til analyse af sygdomme⁵².

Museerne i Roskilde amt har udpeget industrier, hvor der stadig findes bygninger i landskabet, som industrisamfundets kulturarv kan formidles igennem. Det betyder, at industrier, der tidligere har betydet meget for området, men hvor sporene er væk, ikke er udpeget. Et eksempel på dette er Roskildes garverier, hvor bygningerne er nedrevet. Garverierne har været et karakteristisk træk ved byen, og en væsentlig forudsætning for disse industrier har været Roskildes vandressourcer.

Ser man på opgørelser fra perioden, viser statistik fra 1955 antallet af virksomheder - håndværk såvel som industri - oplyst for byer og amter. Her havde Roskilde Amt 106 virksomheder, hvilket var lavere end de øvrige sjællandske amter. Imidlertid oplyser statistikkens rubrik med samlet personel i procent af folketallet, at amtet havde 6,6%. Her blev Roskilde Amt kun overgået af Frederiksborg Amt, der havde 7,8%. De øvrige amter på Sjælland lå lavere, så selv om antallet af virksomheder ikke var stort i Roskilde Amt, var der forholdsvis mange i befolkningen, der var beskæftiget i virksomhederne⁵³. Virksomhedernes antal i Roskilde var i øvrigt noteret som 51, Køge 19 og sognekommunerne 36⁵⁴.

Industrivirksomhederne i Roskilde lå fortrinsvis i tilslutning til jernbanearealet. I 1960 blev der skrevet⁵⁵, at hovedstadens nærhed havde givet Roskilde en række funktioner, der betød en kraftig vækst. Byen var blevet sæde for en række industrier, der bl.a. arbejdede for markedet i København, og omkring 15% af Roskildes erhvervsaktive befolkning havde arbejde i København.

Fabrikker og industrielle anlæg i Roskilde opregnedes på dette tidspunkt til: Spritfabrik, svineslagteri, konserverfabrik, medicinalfabrik, flere betydelige garverier, vaskeri, bageri, 3 maskinfabrikker, konfektionsfabrik, plastfabrik, skærvefabrik, frøforsyning. I Hedehusene: Skærvefabrik, Rockwool, fabrikation af frysehuse, korkfabrik, 2 betonvarefabrikker⁵⁶.

Oprindeligt havde Roskildes industri en stærk tilknytning til landbruget. Slagterier, konserverfabrik, De Danske Spritfabrikker, garverierne, Dansk Landbrugs Frøforsyning samt afledte virksomheder så som en medicinalfabrik. Dertil kom maskinfabrikkerne, der forsynede landbrug, mejerier og slagterier. I 1970-80'erne var der stadig en stor del af industrien i Roskilde, der havde tilknytning til landbruget: DAK, Dansk Landbrugs Frøforsyning, og Stryhns leverpostej. Andre havde deres baggrund i de landbrugsbaserede virksomheder. Dette gjaldt bl.a. De danske Spritfabrikker, Christian Hansens Laboratorium, og ved siden af disse er der

⁵² Ibid.

⁵³ Statistiske Efterretninger 1957, Kbh. 1957, Statistisk Departement, side 679.

⁵⁴ Trap, 1960, bd. II,3, side 1017.

⁵⁵ Trap, 1960, bd. II,3, side 1019.

⁵⁶ Trap, 1960, bd. II,3, side 1039.

institutioner med forbindelse til landbruget som Slagteriskolen og Slagteriernes Forsknings Institut. Den landbrugsbaserede fortid har på mange spændende måder præget Roskildes industri⁵⁷.

Ved siden af den gamle industri voksede der imidlertid nye industrier frem, med hver deres særpræg. Det er f.eks. slående, at der i Roskilde med den lave industribeskæftigelse fandtes industrier, der var betydningsfulde på verdensmarkedet. Dette gjaldt bl.a. for Mikrotronic, der fremstillede høreapparater, og for DAK's skinkeproduktion⁵⁸. Det var imidlertid ikke alene store virksomheder, der havde placeret sig på verdensmarkedet. Også en række af Roskildes virksomheder med 10-50 ansatte har en væsentlig eksport. F.eks. en maskinfabrik der fremstillede paletteringsanlæg. Det var karakteristisk for industrien i Roskilde, at der var virksomheder, hvor en række idérige mennesker opfandt og udviklede nye produkter. Produkterne var ikke blot de traditionelle maskinprodukter, men ofte produkter der indeholdt elementer af højteknologi.

Siden 1950'erne har den danske industriudvikling været præget af en udflytning fra det gamle center København. Forholdene var her blevet for snævre, der manglede muligheder for at udvide, grundpriserne var for høje og adgangsvejene til København var stærkt overbelastede. Dette førte i første omgang til en udflytning til hovedstadens omegnskommuner. Og her var Roskilde placeret med gode tog- og vejforbindelser til København og det øvrige land⁵⁹.

For Køges vedkommende var det i denne periode fra 1950-1970 stadig byens gamle industrier, der prægede billedet: Pektinen, Kemisk Værk Køge, Dana Lim, Codan Gummi, Juncker's Industrier, som de store. I 1970'erne flyttede Helleesen og Ferrosan ganske vist fabrikation til Køge, men disse blev nedlagt, inden 20 år var gået.

I denne periode oprettes flere ny virksomheder på Køge egnen. I Hårlev etablerede Coloplast en stor fabrik til fremstilling af plastvarer til hospitalsvæsenet.

I Vallø fortsatte Vallø Saft foruden i en kortere periode en løgfabrik baseret på landbruget.

Frem til 1950-1960 fortsatte råstofindvindingen af kugleflint ved Strøby og Karlstrup Kalkgrav, der fik egen cementfabrik ved siden af i 1958 ved overtagelsen fra Ålborg Portland.

Køges industrielle udvikling var karakteriseret ved tidligt at være håndværksprægede virksomheder. Desuden baserede flere af de senere store virksomheder sig på de omliggende sjællandske skove i kombination med en god havn. Træindustrien præger således byen endnu. Havnen har også været afgørende for pektinfabrikkens succes i en lang periode. Møllerier og siloer har været baseret på det omliggende landbrug i kombination med gode havnefaciliteter.

⁵⁷ Roskilde – nu og i morgen, Roskilde kommunes erhvervsstrukturundersøgelse, red. Jørgen Ole Bærenholdt m.fl. ca. 1986.

⁵⁸ Roskilde – nu og i morgen, Roskilde kommunes erhvervsstrukturundersøgelse, red. Jørgen Ole Bærenholdt m.fl. ca. 1986, side 14.

⁵⁹ Roskilde – nu og i morgen, Roskilde kommunes erhvervsstrukturundersøgelse, red. Jørgen Ole Bærenholdt m.fl. ca. 1986, side 17 – 19.

Landområderne

I landområderne uden for købstæderne nævntes i 1960 en del motormøller samt vandværker, mejerier, jernbane- og telegrafstationer⁶⁰. I Sømme herred angives derudover et teglværk, en plastikfabrik, et jernstøberi samt som noget nyt Risø Atomforsøgsanlæg. Dette blev etableret i 1957 for at udvikle Danmark teknisk og industrielt. Virksomheden er ikke kun af lokal interesse, men også nationalt, og er udpeget som industriminde i denne rapport. I sognet angives desuden en trævarefabrik, en maskinfabrik, 3 grusgrave, en tæppefabrik, maskinsnedkeri, papkassefabrik samt pumpestation til Københavns Vandforsyning. I Voldborg herred nævnes 4 savværker, en dørfabrik, et mosteri, en maskinfabrik, et maskinsnedkeri, 2 brødfabrikker, en trævarefabrik, Metaplexfabrik, en lucernemelsfabrik, en papkassefabrik, 5 maskinstationer, et teglværk, øl- og mineralvandsbryggeri samt endnu et bryggeri. Endvidere omtaltes også her pumpestation til Københavns Vandforsyning. I Tune herred nævnes et dampvaskeri, to skærvefabrikker, en mørtel og skærvefabrik, en cementfabrik, et kalkværk, et mørtelværk, to grusgravsbrug, et teglværk, en dampkedelfabrik, en trædebilsfabrik, et foderstofanlæg, en vokstavlefabrik, marengsfabrik, to maskinfabrikker, bryggeri, skotøjsfabrik, stige- og hjulbørsfabrik, en trævarefabrik med fabrikation af plastbåde, persiennefabrik og karosserifabrik. I Ramsø herred nævnes 2 maskinstationer, adskillige grusgrave, 2 maskinsnedkerier, 2 maskinfabrikker, 3 metalvarefabrik, plastindustri, kædefabrik, svineavlscenter, maskinstation, maskinfabrik, plastikfabrik, savværker, mørtelværk, savskæreri, renseri, mørtelværk, hønseri, tegnestiftfabrik, foderstofanlæg, pektinfabrik, støberimaskinfabrik, maskinsnedkeri, kemisk værk, gummifabrik, limfabrik, Ferrosans kem.-tekn. afd, møbelfabrik. Også her har Københavns Vandforsyning fået en pumpestation. I Bjæverskov herred angives nu 2 savværker, 3 maskinstationer, teglværkslergrav, madrasfabrik, cementvarefabrik, frøhandel og – renseri, konservesfabrik, teglværk og lervarefabrik, bakelit- og metalvarefabrik, 2 mørtelværker, bryggeri og andelsvaskeri.

Senere har Tune fået BR-legetøj, der oprindeligt var en Roskildevirksomhed. I 1950 købte Edith og Børge Rasmussen en kiosk i Skomagergade i Roskilde. Kiosken blev til en papirforretning og hver jul blev der sat legetøj på hylderne. I 1963 kom deres to sønner ind i firmaet, og de besluttede sammen med forældrene at lave en specialforretning for legetøj. Den første butik åbnede i Slagelse i 1963. Herefter fortsatte virksomheden med at etablere ca. en butik om året. I dag er der 90 butikker i Danmark, 57 i Sverige, 9 i Norge og 1 på Færøerne. Moderselskabet hedder i dag Top Toys – og driver Toys”R”us som franchise selskab. I dag ligger centrallager og distributionsselskab i Greve. Hovedkontoret ligger i Tune.

I 1964 udlagdes et område i Greve med kombineret bolig og erhverv, kaldet Håndværkerbyen, til mindre iværksættere. Blandt dem, der benyttede sig af dette, er Stig Knudsens Værkstøjsfabrik, der flyttede hertil fra ydmyge forhold i Glostrup til nyopført bolig og fabrik i Håndværkerbyen. Virksomheden voksede sig hurtigt stor og blev snart en eksportvirksomhed. I de bedste år var der ca. 40 ansatte. Livet i og omkring fabrikken er beskrevet i en erindring, som Greve Museum har udgivet i 2005. Greve Museum har endvidere søgt og fået midler til en undersøgelse af hele dette industrikvarter.

⁶⁰ Trap 1960, bd. II,3, side 1104 ff.

I 1967 flyttede Tivolis fyrværkerifabrik ud til Tune. Fabrikken blev lukket ved årsskiftet 2004/2005. Fabrikken er endnu et eksempel på, hvordan industrialiseringen af amtets landområdet sker som følge af, at industrier er nødt til at flytte uden for storstaden. Igen er det nærheden til København, der kom til at præge processen. Greve Museum nåede at dokumentere fabrikens sidste produktioner på en hastebevilling fra Kulturarvsstyrelsen. Denne fabrik er et klenodie, da det er den sidste egentlige fyrværkerifabrik i Nordeuropa og den eneste fyrværkerifabrik, hvor fabrikken er arkitekttegnet til formålet. Nationalt har selve fabrikken været usynlig, men dens produkter er tæt knyttet til de flestes oplevelser af Tivoli med fyrværkeriet som prikken over ’i’et’.

Sammenfatning af egnens industriudvikling

Roskilde Amt har haft en langsom industriel udvikling især i landområderne. Først i midten af 1900-tallet placeres andre industrier i landområderne end dem, der umiddelbart er knyttet til landbruget (mejerier, slagterier, bagerier m.v.) eller til råstofudvinding fra undergrunden (grusgrave, kalkværker, teglværker etc.). Omkring Roskilde by er det især tilstedeværelsen af rigelig vand og vandkraft, der præger industrialiseringen. I Køge er det særligt beliggenheden ud til Køge Bugt, der sætter sit præg. Endelig har nærheden til København i hele perioden sat sit præg på egnens industrialisering. Det er disse karakteristika, der har fået amtets museer til at udpege de følgende industrier som industriminder.

Udpegede industriminder

Ud fra den udvikling, som industrierne i regionen har gennemløbet, har amtets museer udvalgt industriminder, som på forskellig vis repræsenterer industrihistorie, regionens karakteristika, industri typer m.m. Udvalgte rummer et bredt spektrum af Roskilde Amts industriforetagender og omhandler følgende virksomheder:

Roskilde Museum indstiller den tidligere Maglekilde Maskinfabrik, RIAS (plastindustri), Risø (forskningscenter) samt Stryhn’s (leverpostej). Virksomhederne er karakteriseret ved både den tidligere industrialisering eksemplificeret ved Maglekilde Maskinfabrik og den nyeste eksemplificeret ved RIAS.

Køge Museum indstiller virksomhederne Codan Gummi, Jernstøbergården, Karlstrup Kalkgrav samt Kureer (bilforhandler og –værksted). Tilsammen dækker virksomhederne en bred og karakteristisk samling af industrien i Køges land- og byområde.

Greve Museum indstiller Gjeddesdal Gods med Tune Landboskole og Karlslunde Andelsmejeri som et samlet industriminde, karakteriseret ved den tætte sammenhæng mellem industrialisering, landbrug og andelsbevægelse.

Fredninger m.m. i regionen

Af fredede industribygninger i Roskilde Amt findes følgende:

Køge Jernstøberi, Vestergade 29 a-c, Køge
Privatmejeriet Vasebæk, Ågade 1, Køge
De Danske Spritfabrikker, Ringstedgade 76, Roskilde
Roskilde Gasværk, Sankt Ibsvej 12, Roskilde
Sukkerhuset, Sankt Ols Stræde 3, Roskilde (Sukkerraffinaderi fra 1760'erne)
Som en del af industrisamfundets bygninger er også Roskilde Station fredet,
Jernbanegade 1, Roskilde
Hele området omkring Gjeddesdal er fredningsområde. Vandmejeribygningen, der er
udpeget, ligger inden for dette fredningsområde.
Karlsunde Andelsmejeri og Tune Landboskole ligger i særlig bevaringsværdige
kulturmiljøer.

Derudover foretages der vurderinger af industrierne, såvel som andre kulturmiljøer, i
forbindelse med den fysiske planlægning. Her tænkes især på regionplanlægning og
lokalplanlægning.

Roskilde Amt havde til brug for Regionplan 1997, der rummede bevaringsværdige
bebyggelser og strukturer fra ca. 1800-1940, i samarbejde med de kulturhistoriske
museer i amtet sat fokus på kulturmiljøer, som var af kulturhistorisk interesse, og som
var sårbare over for forandringer. Disse udpegninger gradueredes i særligt
bevaringsværdige kulturmiljøer og bevaringsværdige kulturmiljøer. Disse
udpegninger findes samlet på Roskilde Amts hjemmeside under Areal⁶¹.

Amtet og museerne har tillige udgivet publikationen: Et hegn er et tegn – eksempler
på bevaringsværdige kulturspor, udgivet af Roskilde Amtsmuseumsråd, Roskilde Amt
1997. Denne publikation, der omhandlede kulturspor fra omkring 1800-1940 i det
åbne land og landsbyerne dér, blev udarbejdet, ud fra ønsket om at gøre opmærksom
på kulturarven i en mere tilgængelig form.

I forbindelse med Regionalplan 2001 har Roskilde Amt desuden udgivet
publikationerne Kulturmiljøer, bd. 1: Introduktion, bd. 2: Særligt bevaringsværdige
kulturmiljøer, bd. 3: Bevaringsværdige kulturmiljøer samt de ikke prioriterede i
Roskilde Amt. Redegørelsen er et plandokument, der bl.a. skal udgøre grundlaget for
administration af regionalplanen.

Regionplan 2001 tænkes nyvurderet, og det er hensigten, at der senere skal foretages
en gennemgang og vurdering af de kulturhistoriske bevaringsinteresser, som er
knyttet til bl.a. kulturhistoriske temaer som industrianlæg og råstofindvinding.
I arbejdet for den kommende regionplan er kategorien ”bevaringsværdige
kulturmiljøer” udgået, og enkelte fra den kategori er medtaget i kategorien særligt
bevaringsværdige.

I Roskilde Amt har det været landbrug og råstofudvinding, der har været
fremherskende, og forholdsvis sparsomt med industrier, og det slår også igennem i
regionplanerne. Her nævnes blot dele af stationsbyerne Hvalsø, Herfølge, Lille
Skensved samt Borup, der er præget af industrialiseringen.

I lokalplanarbejdet indgår også bevaringsaspektet, og dette omfatter også
industribygninger. Der findes ikke oversigter over bevarende lokalplaner, men i
planlægningen er der opmærksomhed på at finde muligheder for kombinationen af
bevaring og udvikling, således at gamle bygninger, der har mistet deres funktion, kan

⁶¹ <http://gis.ra.dk/>

finde nye anvendelser. F.eks. er der i Roskilde udarbejdet en lokalplan, hvorefter vandværket vil blive brugt som kulturhus for ungdommen.

Ang. den fysiske planlægning sikrer Museumslovens bestemmelser, kapitel 8, at de kulturhistoriske museer orienteres, og ved lokalplanarbejdet indgår museernes udtalelser i den videre sagsbehandling. Undervejs i dette arbejde kan industribebyggelse komme på tale, som f.eks. Roskilde Ensretterstation, der som landets første gik i gang i 1924. Baggrunden for dens etablering hænger sammen med Roskilde Elektricitetsværk, der i 1906 blev bygget som jævnstrømsværk. Den rivende udvikling i brugen af elektricitet betød bl.a., at elektricitetsværket suppleredes med kviksølvrensrettere fra 1923-24, idet produktionen fra dette tidspunkt blev lagt om, så en meget betydelig del af strømmen herefter blev købt som højspændt vekselstrøm (svensk vandkraftstrøm), der transformeredes ned og ensrettedes til jævnstrøm. Der blev udarbejdet lokalplan, som bevarer de ældste længer af ensretterstationen, og herefter har kommunen sat hele ejendommen til salg gennem en ejendomsmægler. Greve Museum er lige blevet hørt i forbindelse med omlægning af Karlslunde Andelsmejeri fra malervirksomhed til ejerboliger og har i den forbindelse argumenteret for, at mejeriet og dets omgivelser i form af garager til mejeribiler, personale-lokummer og mejeristens bolig, alle restaureres med respekt for alle de detaljer, der peger på bygningernes oprindelige brug. Lokalplaner kan til enhver tid ændres af det siddende byråd, og derfor er beslutninger om bevaring af industribygninger i den forbindelse ikke så sikre som fredninger.

Som det første sted i landet udkom der i 1990 et kommuneatlas i Roskilde, hvor formålet var at kortlægge kommunens bevaringsværdige bymiljøer og bygninger opført før 1940⁶². Dermed kunne man i planlægningen bedre tage hensyn til kulturhistoriske og arkitektoniske kvaliteter. Det er begrænset, hvad der har eksisteret af industribygninger i byen og herefter er bevaret, så det er i kommuneatlasset kun få industribebyggelser, der findes udpeget som værende af høj bevaringsværdi. F.eks. et hvidtølsbryggeri og maskinfabrikker. Af de mange tidligere møller, som lå i forbindelse med kildevældene nord for byen, er der kun dele af Rigmors Mølle tilbage, den nuværende Hjemmeværnsgård, Frederiksborgvej 14, hvor vinkelbygningen er opført 1852-53 til uld- og vadmølsspinderi. Fra det vestlige kildeforløb ligger dele af Maglekilde Maskinfabrik og Clara Mølle. Uden for byen er af høj bevaringsværdi udpeget Kattinge Værk nordvest for Roskilde, som gennem tiderne har fungeret som valkemølle, cellulosefabrik, lyststed og fra 1914 som patientafdeling til Sankt Hans Hospital, og i dag udflugtssted og lejrskole for Københavns kommunes skoler.

Yderligere undersøgelser

Det er karakteristisk, at det er meget begrænset, hvad der er fredet af industrier i amtet. Og det er den tidlige industri, der har været på tale, mens de anlæg, som vi i dag opfatter som industrivirksomheder, så godt som ikke er taget med. Disse industrianlæg udgør et stort og hidtil ikke undersøgt område i denne forbindelse. Samtidigt er anlæggene ofte omfattende, og der sker hastige ændringer, udvidelser, sammenslutninger, nedlæggelser m.m., fordi industriernes lokale marked ikke spiller

⁶² Miljøministeriet, Planstyrelsen: Roskilde. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1990, Skive 1990.

den samme rolle som tidligere, men er en del af en mere eller mindre global konkurrence.

Roskilde Museum vil i 2005 med støtte fra Kulturarvsstyrelsen undersøge den tidlige plasindustri i Roskilde, hvor flere foretagender dukkede op omkring 1950'erne, for så at være forsvundet i 1970'erne. Imidlertid var der nogle enkelte af virksomhederne som blev store og internationale.

Køge Museum indledte en undersøgelse i 2000 af kalkudvindingen på Køgeegnen. Denne blev publiceret selvstændigt i 2002: Gunnar Solvang: Kalkudvindingen på Køgeegnen, Køge Museum 2002. Med støtte fra Kulturarvsstyrelsens rådighedssum er udvindingen af kugleflint undersøgt 2004 og med støtte fra bl.a. Farumgård-fonden afsluttes undersøgelsen i 2005 med henblik på en selvstændig publikation.

Greve Museum skal som sagt ligeledes i 2005 lave en undersøgelse af Håndværkerbyen, der er udlagt som kombineret bolig- og erhvervsområde i midten af 1960'erne. Det vil medføre, at museet får beskrevet en meget vigtig side af den industrielle kulturarv i Greve. Greve Museum har tidligere dokumenteret Greve Main, før det blev udlagt til industriområde og følger stadig med i udviklingen.

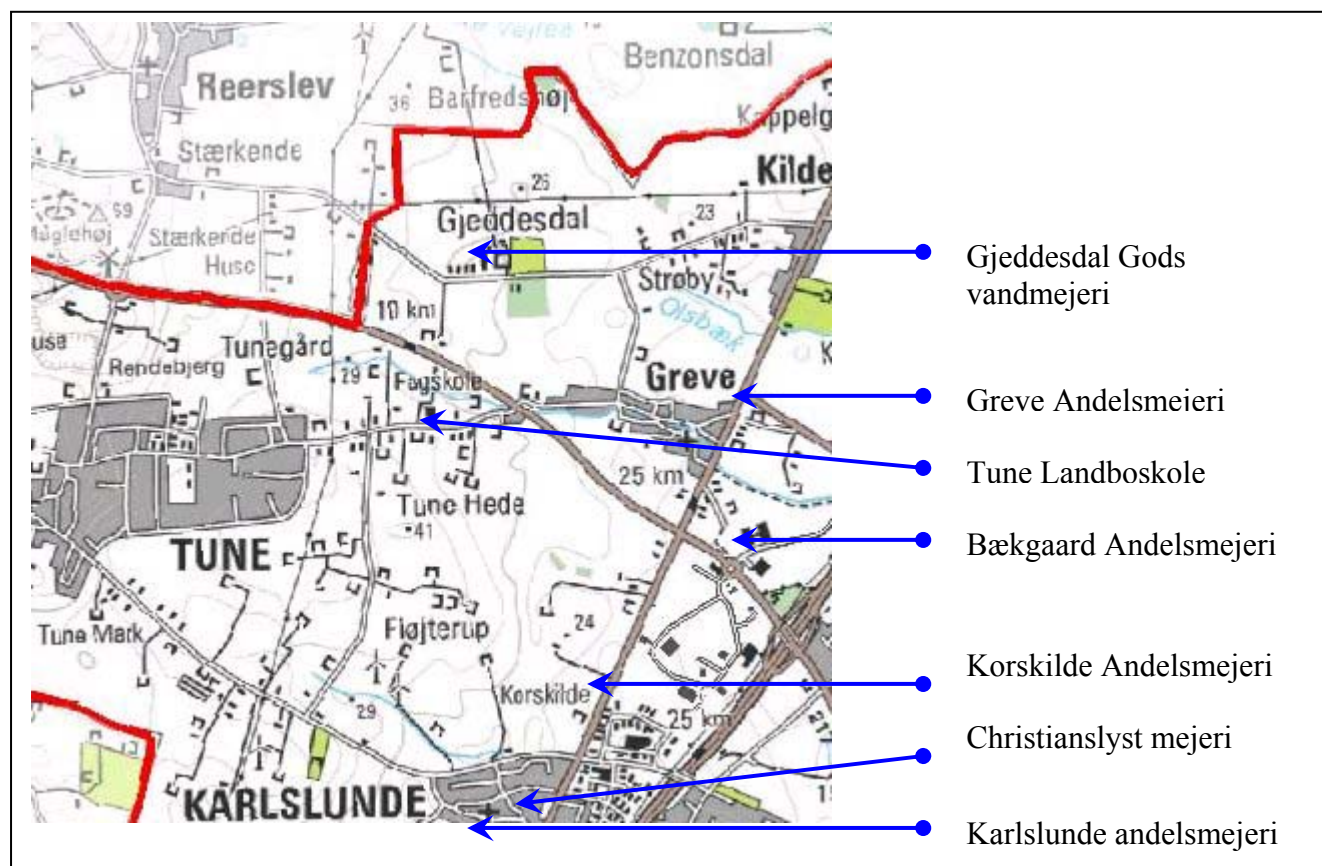
Da mejerierne har vist sig at have en særlige historie i Roskilde Amt – og her specielt i Greve Kommune - vil Greve Museum i årene fremover gå dybere i denne historie. Dette vil antagelig betyde en ansøgning til rådighedssummen i Kulturarvsstyrelsen inden for nogle år.

Greve Museum har valgt at udpege et samlet industriminde bestående af Gjeddesdal Gods Vandmælkeri, Tune Landboskole og særligt forsøgsmælkeriet her samt Karlslunde mejeri som repræsentant for egnens mejerier. Disse tre industriminder kan tilsammen fortælle om afgørende sider af industrialiseringen af Danmark og udgør en vigtig del industrisamfundets kulturarv såvel nationalt, regionalt som lokalt – og viser samtidig også samspillet på internationalt plan.

Hver af de tre udpegede industriminder er interessante i sig selv, men det er i relationen mellem dem, at betydningen bliver markant. Tilsammen kan de minde om nogle særlige træk ved den danske industrialisering:

- innovative godsejeres betydning
- industrialiseringens tætte tilknytning til forarbejdning af landbrugsprodukter
- en lang periode, hvor industrialiseringen foregik i små og mellemstore industrier, hvoraf mange blev udviklet indenfor andelsbevægelsens organisationsform
- den tætte relation mellem højskolebevægelsen og dermed et højt uddannelsesniveau hos den befolkningen
- industriudviklingens sammenhæng med institutioner som landbohøjskolen og andre højere læreanstalter
- sammenhængen mellem industrialisering af landbrugsprodukter og den danske eksport.

Både Gjeddesdal Gods (og dermed også den bygning, der udgjorde vandmælkeriet), Tune Landboskole og Karlslunde mejeri ligger i områder, der i forvejen er udpeget som særlige bevaringsværdige kulturlandskaber i Roskilde Amt. De ligger med få kilometers mellemrum jf. nedenstående kort.

Udarbejdelse af denne kommenterede registrant har forstærket dokumentationen for, at her er tale om et betydende kompleks af national betydning udover den kolossale betydning godset, landboskolen og mejerierne har haft for egnen udvikling og selvforståelse. Endvidere viser dokumentationen af disse tre industriminder det samspil mellem Greveegnen og hovedstaden, som er et af de fokusområder, Greve Museum har til opgave at belyse.

I det følgende beskrives industriminderne hver for sig i kronologisk orden for deres mejeriindustrielle udvikling. For både godset og landboskolen gælder, at der er fokuseret på de dele af deres virksomhed, som angår udvikling af mejeriindustriel produktion. Til slut kædes de sammen i et selvstændigt notat.

December 2004,

Henriette Buus

1. Fakta

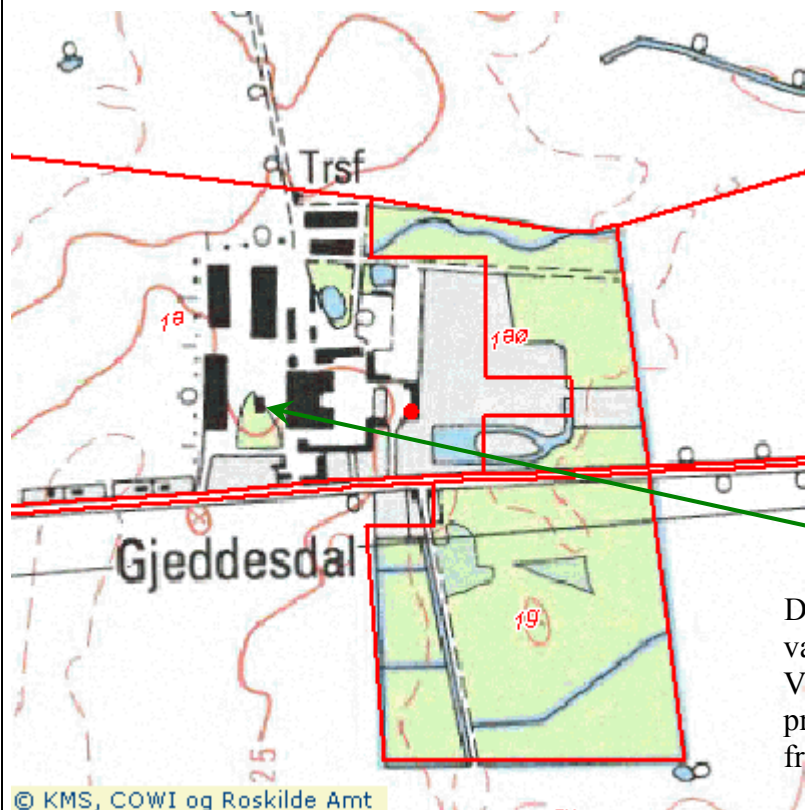
Museum: Greve Museum	Kommune og kommune nr.: Greve kommune - 253	Journalnr.: Gremu 1791
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): Gjeddesdal Hgd. Gjeddaldal (Barfredshøj)		
Virksomhedens adresse: Gjeddesdalsvej 76 2670 Greve	matr.nr.: matr. 1 a af Gjeddaldal, Greve Sogn Top nr. 0191	tlf.nr.: 4361 2490
Nuværende ejer: Søren Nymann Overtog driften af godset efter sin far, maj 1983.	tidligere: Holger Vind, Jørgen Vind Niels Benzon Lars Benzon Peder Benzon Herman Lengerken von Klöcker Caroline Hoppe Michael Wulff Giøe Jens Lauritz Barfred Heinrich Nicolai Valentiner Adolph Herman Valentiner Martin Nymann Steen Nymann	grundlægger: Holger Vind Grundlagde Gjeddaldal som adelig sædegård. Kongebrev af 31. januar 1676
Type af produktion, nuværende: Landbrug: Frø- og kornproduktion.	tidligere: Det første mejeri blev bygget 1829. Mejeridriften sluttede i 1894. Samtidig blev der opfedet stude. Siden landbrug med malkekvæg, og svinebesætning. Fra slutningen af 1950'erne frem til midten af 1960'erne afvikledes først svineproduktionen, derefter kvægbesætningen.	
Etableringsår 31.01. 1676	år for evt. ophør %	
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o. lign.) Gjeddesdal Gods har forbindelse til Maglekilde Maskinfabrik, som er udpeget som industriminde af Roskilde Museum. Endvidere forbindes godset med Tune Landboskole, som er beskrevet efterfølgende. Gjeddaldals mejeriindustri er derudover tæt forbundet med Landbohøjskolen.		
Begrundelse for udvælgelse: I 1868 byggede godsejer Heinrich Nicolai Valentiner Danmarks første vandmejeri på sit gods. Bygningen som udgjorde vandmejeriet står stadig, hvor den blev bygget og er således monument over den betydning tre generationer af godsejere fik for industrialisering af det danske mejeri. Hans Heinrich's far, Adolph, havde allerede i 1829 etableret Danmarks første egentlige mejeriproduktion efter Holstenske principper. Vandmælkeriet fra 1868 indvarslede den kraftige udvikling af mejeriteknologien, der kom til at præge den danske industrialisering de næste årtier. Mange forsøg med den nye teknologi foregik på Gjeddaldal. Verdens første mælkecentrifuge snurrede første gang på vandmejeriet på Gjeddaldal 1876.		

Tidligere ejer af Gjeddesdals Gods Michael Wulff Giøe havde etableret et legat, der i 1867 gav midler til etablering af Giøes Folkehøjskole. Fire år efter blev højskolen til Tune Landboskole, der hurtigt fik etableret et forsøgsmejeri og en mejeriskole. Adolph Valentiner initierede dette. Det var også Adolph Valentiner, der allerede i 1864 opfordrede egnens bønder til at slå sig sammen i fællesmejerier, og der bruge den nye mejeriteknologiske viden og få høje priser for deres mælk.

Registrator: Henriette Buus	dato: 10.12. 2004	tlf.nr.: 4340 4046	e-mail: henriette-buus@grevemuseum.dk
Foto neg nr. Digitale fotos	fotograf: Anja Hvidberg		Dato 26.03. 2004 og 11.08. 2004

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (på amtskort), bygningskomplekset med nordpil

Den lille sorte firkant markerer vandmejeriets beliggenhed. Vandmejeriet er omgivet af produktionsbygninger, men kan ses fra offentlig vej.

Bygningsbeskrivelse (nuværende) (stil, materialer, antal bygninger, evt. årstal)

Selve vandmejeriet fremstår i dag som en lille nedgravet bygning, så kun taget ligger over normalniveau. Bygningen er 12 meter lang, 6 meter bred, tagrejsningen er 4 m over jordniveau. Fra en af siderne er der adgang til bygningen. Taget er ikke oprindeligt. I 1868 løb der en kilde gennem bygningen til afkøling af mælken. Denne kilde blev skabt gennem artesiske borer med efterfølgende sprængning med dynamit. I dag er kilden ikke til at se. I den tilliggende skov er der markeret render, hvori kilden kan have løbet.

Selve bygningen består af kampesten op til tagkant. Gavlene er i dag lavet af mursten. Det er endnu ikke identificeret, hvornår de forskellige restaureringer er gjort. Vi har formodning om, at vi vil kunne finde materiale om den oprindelige bygning, da der hele tiden dukker nye kilder frem. Indvendig består huset af helt enkelt rum. I væggene er der små nicher, der korresponderer med udvendige lemme i sidemurene. Disse er delvis nedgravede. Væggene er ca. 80 cm tykke.

Foruden vandmejeriet har godset bevaret et mælkerum fra mellemkrigstiden. Det er endnu ikke lokaliseret, hvorvidt dette har rødder tilbage til 1800-tallets mejeri. Der er således ikke spor af det gamle forsøgsmejeri, hvor eksperimenter med isafkøling, centrifugering mv. blev udført. Ligeledes er der ikke spor af det rum, hvor der i 1881 blev installeret med kontinuert centrifuge til egentlig produktion. Den egentlige mejeriproduktion på godset blev nedlagt i 1894, hvorefter godset solgte sin mælk til et andelsmejeri i nogle år og derefter til København.

Det lille vandmejerihus er således den eneste bevarede bygning til minde om godsets store betydning for udviklingen i mejeriteknologien i Danmark.

Bygmester/arkitekt

Bygmester/arkitekt for vandmejeriet kendes ikke.

Antal ansatte nu

Fem fuldtidsansatte i landbruget.

Tidligere

I 1880 er der ansat 8 mennesker direkte relateret til mejeriets drift. Syv år senere er tallet oppe på 11.

Produktionens historik

Et passende sted at starte beskrivelsen af Gjeddesdals gods betydning for industrialisering af mejeriproduktion er med det første holstenske mejeri i Danmark, som opførtes på godset i 1829. Mejeriet indførte Holstens mejeriteknologi, som på det tidspunkt blev regnet for at være det fremmeste. Godsejer Adolph Valentiner forsøgte hele tiden at forbedre sin mejeriproduktion. I en periode fra 1854 til 1866 blev mælkeudbyttet fordoblet på Gjeddesdal Gods. I samme periode åbnede godsejeren for, at mange gårdmandssønner fra landet store gårde samt piger fra egnens gårde blev uddannet i mejeriet på Gjeddesdal. Godsejeren var en af den tids mest ansete landbrugere i Danmark.

I 1866 offentliggjorde professor Th. R. Segelcke fra Landbohøjskolen, der fra 1861 blev mejerikonsulent i Landhusholdningsselskabet, en række opdagelser fra Frankrig og USA med betydning for mejeridriften. Segelcke var en kapacitet på mejeriområdet. Han beskrev Pasteur's arbejder i Frankrig, der førte til eksperimenter med dampkogeapparater på godsejeren's gårde og fortalte også om amerikanske erfaringer med køling af mælken ved hjælp af rindende vand rundt

om høje metalcylindre fyldt med mælk. Det sidste førte til etablering af vandmejeriet på Gjeddesdal i 1868. På dette tidspunkt støttede godsejer Valentiner professor Segelcke i hans kamp for indførelse af fabrikmæssig drift, kontrol, regnskaber og kvalitetsstatistik ved mejeriproduktion. Nogle kilder taler om, at Valentiner allerede i 1857 havde fået ideen til vandmejeriet ved et besøg i Skotland, hvor han havde set en kone sætte sin mælk til afkøling i en bæk.

Vandafkøling af mælken betød, at den holstenske metode for flødeafsætning i lave fade blev erstattet af afsætning af fløden i høje cylindriske beholdere, der stod i rindende vand. Det var et helt nyt princip. Sideløbende med udviklingen af vandmejerier blev ismejeriet udviklet. Ismejeriet blev introduceret i Danmark i 1873, men der var problemer med at opbevare isen. På Gjeddesdal Gods brugte de både vandafkøling og isafkøling gennem 1870'erne. I 1873 anskaffede godsejeren det første opretstående lokomobil (en dampkedel og dampmaskine på hjul som heste kunne flytte hen, hvor der var brug for en kraftkilde) i Danmark til afløsning af hestegangene. Fra 1874 lavede N.J. Fjord fra Landbohøjskolen forsøg med isafkøling på Gjeddesdal gennem 3 år. Forsøgene de kommende år viste, at isafkøling var vandafkøling overlegen. N.J. Fjord blev kendt for sine forsøg også udenfor Danmark.

Allerede i januar 1864 havde Adolph Valentiner i et foredrag i Københavns Amts Landboforening foreslået, at de mindre mælkeproducenter skulle slå sig sammen i fællesmejerier, da de herved kunne opnå samme kvalitet i deres produkter som herregårdene ved at bruge de erfaringer, der lå fra forsøgene på Gjeddesdal Gods. Han gav nøje anvisninger på, hvordan sådan en organisation skulle laves. Den skulle bl.a. ledes af ”Mænd med fuld fortrolighed med Mælkekemi til afløsning fra Mejerskerne”. Der skulle gå 10 år, før tanken igen blev taget op. Til Landhusholdningsselskabets sommermøde på Gjeddesdal Gods i 1874 blev muligheden for at få de små producenter til at slå sig sammen i fællesmejerier igen drøftet. I 1876 startede fællesmejeriet Christianslyst i Karlslunde.

I juli 1876 kørte ”Verdens første mælkecentrifuge” på Gjeddesdal vandmejeri. Centrifugen var blevet til gennem samarbejde mellem Valentiner og ingeniør Winstrup. Den kom aldrig til at køre kontinuert. I 1878 foranstaltede Valentiner sammenlignende forsøg mellem Winstrups centrifuge og den samtidige tyske Lefeldt centrifuge. I slutningen af året inddrog de den første kontinuerte centrifuge – Maglekildecntrifugen – i deres forsøg. I 1881 gik Gjeddesdal mejeri helt over til centrifugedrift og købte Maglekildecntrifugen, således som opfinderen L.C. Nielsen havde forbedret den efter forsøgene. Samme år købte Burmeister & Wain patentet på Maglekildecntrifugen.

I 1878 startede Københavns Mælkeforsyning. I de to første år sendte Gjeddesdal al sin mælk hertil for at støtte sagen. Al mælken var behandlet i vandmælkeriets pasteuriseringsapparater, som var nok en nyhed indenfor mejeriteknologien. Forsyningens motto var ”Ren Mælk af sunde Køer” og mælkens skulle undersøges af dyrlæger 2 gange månedligt. Derudover blev fodring, mælkens renlige behandling og afkøling straks efter malkning kontrolleret. Efter de to år gik Valentiner tilbage til egenproduktion af mælk og ost.

I 1894 endte Gjeddesdal gods' betydning som forsøgssted for udviklingen af dansk mejeridrift. Godsets mejeri blev nedlagt og besætningens mælk solgt først til et andelsmejeri og fra 1898 til København. I en periode i 1930'erne var Enigheden Andelsmejeri – arbejdernes korporative mejeri – aftager af mælken fra Gjeddesdal Gods.

Mejeriet på Gjeddesdal Gods var som sagt hjemsted for forsøg, der kom til at præge udviklingen i mejeriteknologien i hele Danmark. Mange udenlandske og danske mejeriinteresserede besøgte

<p>Gjeddesdals mejeri gennem de aktive år. Godsejer Adolph Valentiner (1803 – 1868) ydede derudover stor indflydelse gennem sin aktive deltagelse i landbrugsorganisationer som Landhusholdningsselskabet, som formand for Københavns Amts Landboforening fra dens oprettelse i 1841, gennem sin censorvirksomhed på Landbohøjskolen samt ved sine mange foredrag om landbrugsøkonomiske og mejeritekniske emner både lokalt og andre steder. Hans søn Heinrich Nicolai Valentiner (1834 – 1921), blev bl.a. formand for de samvirkende landboforeninger i Sjællands Stift.</p>		
<p>Bevaring iflg. kulturmiljø-rapport fra Roskilde Amt, 2003 Herregårdsejerlauget Gjeddesdal udgør en helhed, der er prioriteret som bevaringsværdigt kulturmiljø. I 2003 blev det opboniteret til særligt bevaringsværdigt kulturmiljø.</p>	<p>fredningsbestemmelser</p>	<p>Lokalplan Plannummer ÅL 5 Plantype: Kommune- og delplaner, kommuneplan/rammeområde 0180596 Grundværdiområde Landzone</p>
<p>Regionplan</p>	<p>Museets vurdering Det lille vandmejeri er særlig bevaringsværdigt af flere grunde: 1) Som selvstændig lille bygning, der står som et minde om et væsentligt fremskridt for den danske mejeriproduktion: Vandmejeriets indførelse. 2) Som monument over godsets betydning for udviklingen af mejeriproduktionen, hvor vandmejeriet kun var et trin på vejen.</p>	

3. Arkivalier (afkrydsning)

	på stedet	i lokal-arkivet	and t	meget/lid t	evt. årsta l
Fotos, historiske		Hovedbygning			1906-1980
	x	Ansatte			1890-1950
Fotos, nugældende		Hovedbygning (interiør og eksteriør), haveanlæg, avlsbygninger, lader, vandmejeri mv.		medium	2004
Luftfotos	x	Fotograf Sylvest Jensens luftfotos over Greve.			1936, 1937, 1956, 2003

		Greve Kommunes luftfotos			
Video, tape (Båndende interview)	x	GJEDDES DAL Herregårdsliv Anni Grethe Nymann 500i75, 1991 (EH) Steen Nymann 500i7, 1991 (EH) Valentinererbørnene s barndom o. 1900 Kirsten Larsen 1999 (KE)			
Vedtægter					
Forhandlingsprotokoller					
Regnskaber	x				
Korrespondance					
Personale	x	Folketællinger fra følgende år: 1787, 1801, 1834, 1850, 1860, 1880, 1911 Samtlige ansatte 1890-1900 Høstfest 1890-1900 Jacob, kusk 1910-14			
Erindringer	x				
Udklip	x	Avisartikel En Sønderjysk slægt Jnr. 583			
Bygningstegninger	x				
Produktionstegninger					
Andet	Der fremkomme r stadig arkivalier fra godset	Beskrivelse af L.C. Centrifuge af 1878 – håndskrevet original Stamtavle over familien Valentiner Jnr. 583			

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering
Erhvervsarkivet
Landsarkivet for Sjælland, København 1765-1797 Giøe, Michael Wulff Giøe (Justitsråd, ejer af Gjeddesdal 1774-1795) Arkiv-nr. RA-056 1778-1871 Gjeddesdal Gods Arkiv-nr. QA-054
Rigsarkivet 1834-1921 Valentiner, Heinrich, Nicolai, Arkiv-nr. 03188 1843-1958 Valentiner, Familien, Arkiv-nr. 06819
Andre Greve Lokalarkiv Det Kongelige Bibliotek, Kort og billedafdelingen

5. Litteratur

Schmidt, Otto: Danske byer og deres mænd, XXXII Hedeboegnen, Brobjerghus Aarhus, 1919. s. 9-10 og s. 30-40
Gjeddesdal Gods Skrevet af A. Valentiner.
Ugeskrift for landmænd, 1873, 4 rk., bd.6, s 532-536 Mælkeriet på Gjeddesdal
Fjord, N.J Erindringsblad til Foredrag af N.J. Fjord ved Mælkeudstillingen i Kjøge d. 13de Februar 1885 Kbh. [1885]
Mælkeritidende Foreningen af Mejeriledere og Funktionærer År 1958, Årg. 71 (1958) s. 170-74 Artikel: Mælkens og malkedyrenes kulturhistorie
Beretning for 1877 om forsøg på Ismejeriet på Durupgaard og Sædingegaard samt Gjeddesdal ved Docent N.F. Fjord Foredrag i Det Kgl. Landhusholdningsselskab den 24de Oktober 1877. Særskrift aftrykt af ”Tidsskrift for Landøkonomi, København (Hoffensberg, Jespersen & Fr. Traps Estb.) 1877.

Statsraad Adolph Valentiner 1803- 1864
Arkivfond 108, Lb. 04
Bog om statsraad Adolph Valentiner 1803-1868
Jnr. 583
Særskrift aftryk af Tidsskrift for Landøkonomi
14 sider

Greve Lokalhistorisk Forening: Bidrag til Greve kommunes historie, hæfte 35:
Valentinerne på Gjeddesdal 1822-1927
Et kapitel af dansk landbrugs historie af Carl Erik Andresen, Greve Lokalhistorisk
Forening, november 1992

Greve Lokalhistorisk forening: Bidrag til Greve kommunes historie, hæfte 36
”En velnæret Arbejder er som en Kærnefodret Hest”

Danmarks historiens blå bog, Krak, s.436 Valentiner

Beskrivelse over Hovedgaardene i Sjælland.
Samlet og udgivet af Gr. Begstrup, Kbh. 1801.
s. 282-289 Gjeddesdahls Hovedgaard

Schmidt, Otto: Danske byer og deres mænd, XXXII Hedeboegnen, Brobjerghus
Aarhus, 1919.
s. 9-10 og s. 30-40
Gjeddesdal: tærskemaskine, trukket af en vindmølle, jorderne merglet, stude, dræning,
artesiske boret brønd, afkøling for mælk, damp, mejeri, mejeriet nedlagt 1894 – mælk
til Allershøj Mejeri.

Gjeddesdal Gods. Manus til artikel i Videnskabernes Selskab af A. Valentiner, 1939
(22 sider. Original findes på Tune Landboskole).

Ugeskrift for landmænd, 1873, 4 rk., bd.6, s 532-536
Mælkeriet på Gjeddesdal

Fjord, N.J
Erindringsblad til Foredrag af N.J. Fjord ved Mælkeudstillingen i Kjøge d. 13de Febr.
1885 Kbh. [1885]

Mælkeritidende
Foreningen af Mejeriledere og Funktionærer
År 1958, Årg. 71 (1958) s. 170-74
Artikel: Mælkens og malkedyrenes kulturhistorie

Beretning for 1877 om forsøg på Ismejeriet på
Durupgaard og Sædingegaard samt Gjeddesdal v Docent N.F. Fjord
Foredrag i Det Kgl. Landhusholdningsselskab den 24de Oktober 1877.
Særskrift aftrykt af ”Tidsskrift for Landøkonomi, København (Hoffensberg, Jespersen
& Fr. Traps Estb.) 1877.
L.C. Nielsens Centrifuge af 1878

Bog om statsraad Adolph Valentiner 1803-1868
Jnr. 583

Særskrift aftryk af Tidsskrift for Landøkonomi
14 sider

Bidrag til Greve kommunes historie, hæfte 35: Valentinerne på Gjeddesdal 1822-1927
Et kapitel af dansk landbrugs historie af Carl Erik Andresen, Greve Lokalhistorisk
Forening, november 1992

Som ovenstående, hæfte 36
”En velnæret Arbejder er som en Kærnefodret Hest

Adolph Valentiner (ill.)
Ugeskrift for Landmænd, 3 rk.
5. bd., 1868
s. 201-208

Greve-Kildebrønde Sogns Historie
Antoniewitz, Wilhelm von
Greve-Kildebrønde Kommune 1967, Gjeddesdal s. 111-121

Bernhard Bøggild: Mejeribruget i Danmark, Nordisk Forlag 1916

Claus Bjørn (red): Danske Mejeribrug 1882 – 2000, Udgivet af De danske Mejeriers
Fællesorganisation, 1982. Heri kapitel 1.

6. Genstande

	på stedet	på museet	andet
Faste	Der er kun bevaret bygningen – ingen spor af faste genstande inde i vandmejeriet.	-	
Løse	Det har endnu ikke været muligt at opspore genstande vedr. mejeriet på stedet	-	

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug
Den nuværende tagbelægning på vandmejeriet skæmmer den smukke bygning. Det vil være ønskeligt at finde frem til den tagbelægning, som den lille bygning tidligere har haft og så arbejde for at taget blev tilbageført.
Greve Museum vil gerne i fremtiden lave en nærmere undersøgelse af, hvordan hele

forsøgs- og produktionsmejeriet på Gjeddesdal var opbygget. Museet ønsker også at gå videre med at undersøge hvor vidt det er muligt at rekonstruere vandmejeriet. Desuden ønsker Greve Museum i fremtiden at igangsætte en nærmere undersøgelse af Gjeddesdals mejeriforsøg og –drift og dets betydning for og relation til forsøgsmejeriet på Tune Landboskole og egnens øvrige mejerier gennem 1800-tallet.

8. Betydning

Lokalt

Gjeddesdal Gods er Greveegnens eneste gods. Godsejerne her har gennem århundreder været meget innovative. De har sørget for oprettelse af kirker og skoler i landsbyerne og de har været på forkant med mærgling og dræning. Som der er beskrevet her, har godset også sat sit store præg på udviklingen af mejeridrift på egnen både ved at uddanne lokale gårdmandsdøtre til gode mejersker og senere ved at uddanne gårdmænd i større industrialiseret mejeridrift. Gennem tidligere godsejers legat er Tune Landboskole med eget forsøgsmejeri blevet etableret (se selvstændig beskrivelse af Tune Landboskole og dens mejeridrift). Godsejeren opfordrede endvidere egnens bønder til at gå sammen i fællesmejerier allerede i 1864.

Regionalt

Godsejerne på Gjeddesdal havde betydning regionalt gennem deres deltagelse i landboforeninger, gennem deres samarbejde med Landbohøjskolen og med deres særlige opmærksomhed omkring Københavns mælkeforsyning.

Nationalt

Mejeriforsøgene på Gjeddesdal Gods og godsejernes internationale udsyn betød, at egnen var med i front i udviklingen af mejeriindustri i Danmark. Gjeddesdal Gods var både hjemstedet for det første vandmejeri i Danmark og for den første mælkecentrifuge. Godset var i front med pasteurisering af mælken, der blev lovpligtig i 1898, og en fortaler for de små producenters sammenslutning i fællesmejeri med henblik på forøget eksportindtægter for Danmark og bedre afregningsbeløb for mælken for de små landbrug.

9. Yderligere bemærkninger

Der er mange spredte kilder, der kan uddybe udviklingen af mejeriteknologien som udgangspunkt for industrialisering. Dels er der alle forsøgsrapporterne fra samarbejdet med Landbohøjskolen, dels er der viden i de publicerede foredrag, som godsejerne har holdt. Derudover tyder dette arbejde med at lokalisere kilder og genstande vedrørende vandmejeriet på, at der vil komme flere for dagens lys, efter denne aflevering - bl.a. direkte fra godset.

Om det er muligt at tilbageføre selve mejeriet, så det både udvendigt og indvendigt kan vise, hvordan vandmejeriet fungerede, må undersøges nærmere i fremtiden. Den omtalte kilde, der blev sprængt frem, er ikke synlig længere. Men i den tilliggende lille skov findes render, der kunne stamme tilbage fra den kilde, der blev sprængt frem. Bygningen fremstår i dag som et lille men interessant monument over et

sjællandsk gods store betydning for industrialiseringen af den danske mejerisektor.

Se fællesbemærkninger for alle tre udpegede industriminder til sidst.

December 2004 Henriette Buus

1. Fakta

Museum: Greve Museum	Kommune og kommune nr.: Greve 253	Journalnr.: Gremu 1791
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): Tune Landboskole - kursus og conferencecenter/Greve Produktionsskole 1/1 2004 AgroForum (1/8 1999-31/12 2003) Landbrugets Informationskontor (LIK) - Kursusinstitutionen Tune Landboskole 27.marts 1968 Tune Landboskole (1871 – 1967) Michael Wulff Giøes Folkehøjskole (1866-1871),		
Virksomhedens adresse Grevevej 20 2670 Greve	Matr.nr matr. 14 N m.fl. Top 0196	tlf.nr.: 4615 4315
Nuværende ejer: I/S Søholm Invest	tidligere: Michael Giøes Legat Landbrugets Organisationer	grundlægger: Oprettet 1866 Indviet 18/1 1867
Type af produktion, nuværende: Produktionsskole samt kursus og conferencecenter	tidligere: Folkehøjskole (1867-1871) Landbrugsskole (1871-1967) Mælkeskole for piger (1873-91) Landbrugets Informationskontor (1971-) AgroForum center for Landbrugets efteruddannelse 1999-2003)	
Etableringsår 1867	år for evt. ophør 1971 Ophører som landboskole	
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o. lign.) Tune Landboskole er etableret for penge fra Michael Wulff Giøes legat. Michael Wulff Giøe var godsejeren på Gjeddesdal Gods fra 1774. Da legatet blev approprieret i 1809 var et af formålene oprettelse af en industriskole for godsets ungdom. Dette formål var grundlaget for, at der i 1867 blev oprettet Michael Giøes Folkehøjskole, som i 1871 blev til Tune Landboskole. De skiftende godsejere har hele tiden været i tæt forbindelse med landboskolen. Tune Landboskole har uddannet mange i den generation af mejerister, der satte fart i udviklingen af andelsmejerier i Danmark.		
Begrundelse for udvælgelse: Tune Landboskole etablerede fra 1871 et forsøgsmejeri på skolen. I 1873 blev der etableret en mejeriskole for piger, der straks fik så stor en tilslutning, at skolens egen besætning ikke kunne levere tilstrækkeligt med mælk. Nabogårdene blev overtalt til at levere mælk til mejeriet. De fik herigennem en langt bedre pris for mælken end det, de kunne tjene på den selv og så samtidig deres mælk blive omdannet til kvalitetsprodukter og fik syn for den teknologiske udvikling. De mandlige elever på Tune Landboskole fik også lejlighed til at blive oplært i moderne mejeri. Mange bestyrere for de senere andelsmejerier havde i 1870 haft deres gang i Landboskolens mejeri. Mejeribestyrer Stilling Andersen, der etablerede det andelsmejeri i Hjedding, som anses for at være Danmarks første andelsmejeri, fik efter sigende inspirationen til andelsmejeriet gennem sit møde med Tune Landboskoles naboer og ved at høre deres tilfredshed med at være leverandører til skolens mejeri. Jørgen Pedersen, der senere blev forstander for Dalum Landbrug og mælkeriskole havde også været elev på Tune Landboskole. Mejerskeluddannelsen førte til, at der på de første andelsmejerier blev ansat flere kvindelige mejeribestyrere, som var uddannet i Tune. De blev dog i løbet af en kort årrække erstattet af mandlige mejeribestyrere.		

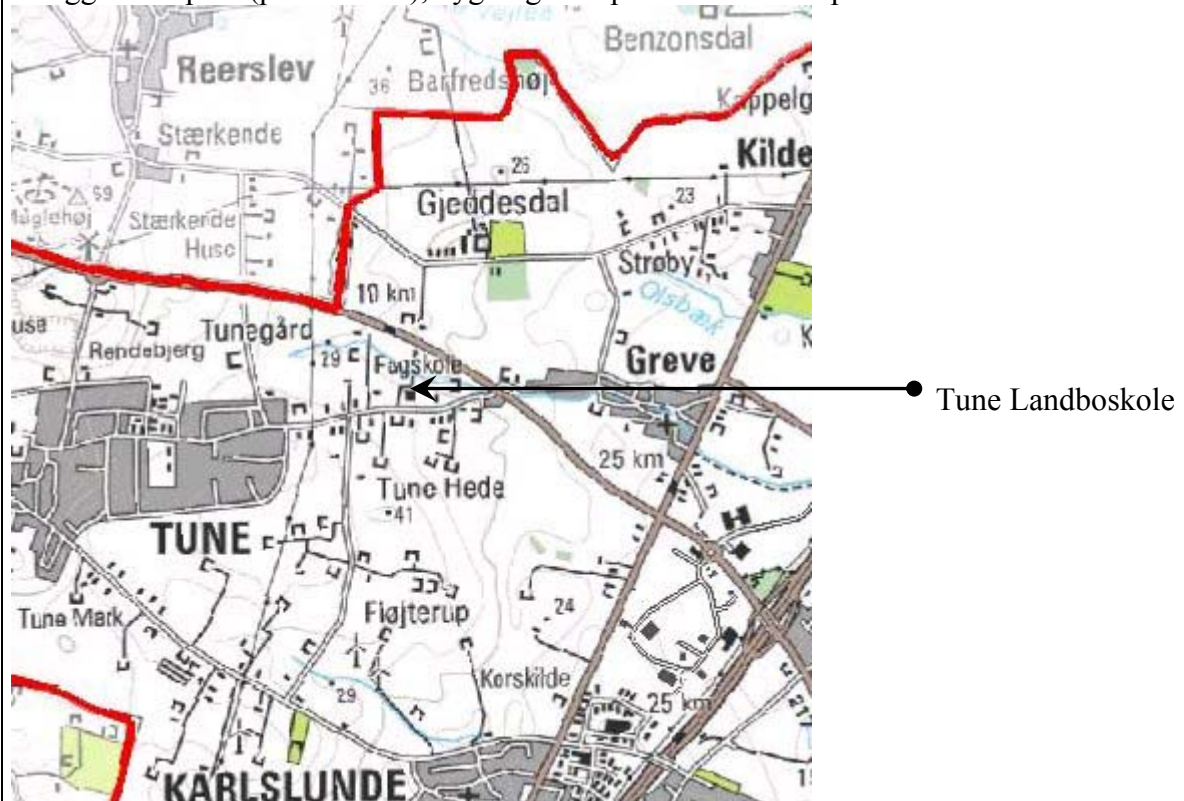
Skolen havde på grund af fundatsen i Michael Wulff Giøes legat særlige forpligtelser overfor egnens landboere, hvilket betød, at skolen fik meget stor betydning for uddannelsesniveaet for husmænd og gårdejere og var en aktiv del af egnens dannelsesmiljø. Men skolen tiltrak elever fra hele landet og fik således betydning for udviklingen af landbruget i Danmark. Den anset landbrugskonsulent Th. R. Segelcke var med til at udpege den første forstander, landbrugskandidat Anders Svendsen, der var meget engageret i mejeridrift og som sørgede for, at skolens mejeri indførte den nyeste teknologi.

Tune Landboskole med særlig fokus på forsøgsmejeriet er således udvalgt på grund af dets store betydning for at introducere moderne industriel mejeridrift for egnens landboere og for kommende mejeribestyrere og – assistenter over hele Danmark. Landboskolen er også valgt ud fra den tætte relation, der var mellem det innovative gods Gjeddesdal og Landboskolen. Samarbejdet betød, at Tune Landboskole meget hurtigt kunne undervise i det nyeste indenfor mejeridrift. Forstanderne og lærerne på skolen skrev lærebøger, der blev brugt over resten af Danmark.

Registrator: Henriette Buus Anja Hvidberg	dato: 10.12 2004	tlf.nr.: 4340 4036	e-mail: henriette-buus@grevemuseum.dk
Foto neg nr. Digitalfoto	fotograf: Anja Hvidberg		dato 2004

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (på amtskort), bygningskomplekset med nordpil

Bygningsbeskrivelse (nuværende) (stil, materialer, antal bygninger, evt. årstal)
De to første bygninger fra 1866, Michels Giøes Folkehøjskole og forstanderboligen, er opført i gule mursten med rødt tegltag. Arkitekt H.J. Holm. Da Tune Landboskole i 1968 overgik til kursusinstitution blev alle bygningerne malet hvide. I 1902 blev skolen første avlsbygning nedrevet og i stedet blev opført nedenstående bygning indeholdende foredragssal, spisestue og elevværelser. Se fotos

I 1906 blev der opført nye avlsbygninger med solide grundmurede stalde og en ladebygning af træ i forbindelse hermed. Samtidigt blev der indrettet et vindelekticitetsværk, der forsynede alle skolens lokaler samt forstander Svendsen og lærer Christensens boliger med elektrisk kys og skolens avlsbrug med kraft. På samme tid blev vestre skolebygning opført og mod nord blev en cykelstald, et brændselsrum og rum til redskaber bygget . Nogle år senere maskinhus vest for laden.

I 1919 blev skolens vindmotor nedlagt, og skolen blev tilsluttet Nordsjællands elektricitetsværk. 1923 blev der på vestre skolebygning bygget til, så der kunne oprettes bogudsalg og bibliotek. Et

nyt laboratorium blev etableret henne i bygningens nordre ende og det hidtidige laboratorium blev til skolelokale. Der blev indlagt centralvarme i alle elevværelser og lokaler. I kælderens blev indrettet baderum. I 1933 blev der gravet ud under spisestuen, og centralvarmeanlægget kom herefter til at dække hele skolen.

Nye bygninger er blevet bygget til siden i takt med behov, men den oprindelige skolebygning og forstander fremtræder med et nænsomt restaureret ydre, der kan ses fra Grevevej.

Antal ansatte nu
14 ansatte

Tidligere
Mejeriet blev kørt af skolens forstander, en mejeriassistent, skiftende lærlinge samt skolens elever.

Produktionens historik

Tune Landboskolen blev oprettet i 1871 som følge af en omorganisering af Michael Wulff Gøies Folkehøjskole, som den tidligere godsejers legat havde bekostet i 1867. I fundatsen fra 1809 var legatets formål blandt andet at oprette en industriskole for egnens ungdom, der med udgangspunkt i praktisk erfaring skulle ”skaffe sig teoretisk kundskab og en større almindelig dannelse”. Første i 1871 blev dette dobbelte formål opfyldt med etablering af Tune Landboskolen. Allerede i folkehøjskolens år var der mejeri på skolen.

Allerede i 1873 blev Landboskolen opdelt i tre afdelinger: En mælkeriskole for piger, en landbrugsafdeling samt genoprettelse af en højskoleafdeling til egnens unge mænd som forskole til landbrugsafdelingen. De første år havde vist, at egnens unge var langt mindre uddannede end de andre elever, der kom fra hele landet. Da skolen ifølge legatfundatsen var forpligtet til at tage egnens unge ind, var dette en løsning.

Mælkeriskolen var den første af sin art i Danmark. Professor Segelcke havde været taget med på råd i forbindelse med mælkeriskolens etablering. Skolen havde regnet med ca. 12 elever, men allerede første hold kom op på 43 piger. Forstander Svendens 5 -6 kør rakte ikke til at oplære de kommende mejersker, så han overtalte derfor skolens naboer til at levere mælk til mejeriet. De blev godt betalt. Elevtallet på mejeriskolen voksede til 58 andet år. De næste år blev henholdsvis 73 og 77 piger uddannet til mejersker. Mange af dem kom fra egnens gårde. I de 19 år, skolen kørte mælkeriskole for piger, kom i alt 961 elever igennem.

Fra starten af var mejeriet bygget som et vandmejeri dog ikke med kontinuert vandgennemstrømning som på Gjeddesdal Gods. Vandmejeriet bestod af et vandbassin, hvor vandet jævnlige blev fornyet. Den nymalkede mælk blev fyldt på høje spande efter de principper, som var indført på Gjeddesdal Gods. Som følge af den stor tilgang af elever blev mejeriet hurtigt udvidet og en praktisk mejerist (Segelckes assistent) blev ansat. Nu blev et ishus bygget, så den effektive iskøling kunne praktiseres. Samtidig kom der ny kærne og den nye dampgryde, samt et stort damp-ostekar med dobbelt bund, som N.J. Fjord fra Landbohøjskolen havde udviklet, blev anskaffet. Skolens mejeri lå helt i front. Svendsen underviste selv sammen med mejeristen. Segelcke kom på besøg og var tilfreds.

Mange af de mandlige elever på landbrugsafdelingen blev også oplært i mælkeriet, i de perioder pigeskolen ikke kørte. Således også Jørgen Pedersen, der senere blev forstander for Dalum landbrug- og mælkeriskole. I 1880-1881 gik Stilling Andersen på skolen, Stilling Andersen er den mand, der er kendt for at have etableret Danmarks første andelsmejeri i 1882: Hjedding

andelsmejeri. Inspirationen hertil fik han fra Tune Landboskoles forsøgsmejeri. Også den senere statskonsulent Axel Appel var elev og hyppig gæst på skolen sammen med sin fader. Gjeddesdal Gods brugte også at vise såvel deres indenlandske som udenlandske gæster rundt på Tune Landboskole. Forsøgsleder N.J. Fjord gæstede også skolen.

I 1882 blev der anskaffet en mælkecentrifuge til hestekraft på Tune Landboskolen. I løbet af 1880'erne tog andre landbrugsskoler uddannelsen til mandlige mejerister op og Tune Landboskoles mælkeriskole havde ikke længere en ledende rolle. I 1891 lukkede skolen sin mælkeriskole. I 1896 blev skolens første forstander afløst af en ny: J. Brink Lassen, der havde været elev på Tune Landboskole i 1878-1879. Han forpagtede skolen af legatet mod en årlig lejeafgift.

Omkring århundredeskiftet samlede interessen sig især om en ophjælpning af kvægholdet. De nyoprettede kontrolforeninger var et værdifuldt hjælpemiddel hertil. Uddannelsen til kontrol assistenter til dette arbejde, der bestod i regelmæssig kontrol af mælkemængde, mælkefedme, dyrenes fodringstilstand mv., blev en vigtig opgave for landbrugsskolerne. Tune Landboskole var fra begyndelsen med i dette arbejde.

Omkring århundredeskiftet blev der meget diskussion om malkearbejdets udførelse. Der blev afholdt præmiemalkning bl.a. på Tune Landboskole og snart lancerer dyrlæge Hegelund en ny malkemetode, der blev udgangspunkt for et både praktisk og teoretisk malkekursus på landboskolen. Dette kursus indeholdt også fodringsspørgsmål og mælken behandling i producentledet. I undervisningsplanen for 1905 indgik stadig mælkerilære, hvor der blev undervist i mælkens egenskaber og mælkerisystemer og eleverne øvet i fedtbestemmelse af mælken ved hjælp af Gerbers apparat.

I 1917 kom igen en ny forstander. Niels Bredkjær, der selv havde været elev i 1908-09. I mellemkrigstiden blev malkningsspørgsmålet rejst igen og Tune Landboskole bliver vært for et 3-dages møde for malkelærere. I 1935 blev et kursus for malkelærere afholdt på Tune Landboskole.

I 1938 opnåede Tune Landboskoles køer guldmedalje ved Den Store Landudstilling i København. Det var især en meget høj mælkeydelse, der udmærkede disse køer.

I 1940 blev skolens organisationsform ændret igen, idet skolen blev omdannet til aktieselskab. Gennem hele skolens historie har de skiftende godsejere fra Gjeddesdal været med i skolens bestyrelsen. Nu kommer undervisningsministeren med i bestyrelsen.

I 1967 blev Tune Landboskole nedlagt som institution og bygningerne blev frem til 1999 benyttet som kursussted for Landbrugets Informationskontor (LIK), hvorefter AgroForum Center for Landbrugets efteruddannelse overtog. I 2003 blev skolen overtaget af Greve Produktionsskole, der foruden egne skoleaktiviteter kører stedet videre som kursussted. Skolens bygninger har således siden 1867 haft et ubrugt virke for uddannelse af landbrugets aktører og/eller egnens unge.

Gennem 100 år eksisterende Tune Landboskole som omdrejningspunkt for uddannelse af landbrugere fra hele landet. I samme periode var skolen en vigtig institution for egnen med dens rod i folkehøjskolernes tradition med lokale møder og foredragsrækker. Skolen har været igangsættende for oplæring i industriel mejeribrug, der var forudsætning for andelsmejeriernes succes. Som sagt inspirerede skolens ”fællesmejeri” til det første andelsmejeri i Danmark. Skolen havde især betydning i den periode, hvor forsøgsmejeriet var i front blandt andet som følge af forstander Anders Svendsens interesse for og viden om moderne mejeribrug som elev af Segelcke og som følge af skolens nærhed og kontakt til Gjeddesdal Gods.

Bevaring iflg. kulturmiljø-rapport: Hovedbygningen fra 1866 er udpeget som særlig bevaringsværdig. De to mindested for Landboskolens første forstander og den første lærer står foran forstander boligen og er under Greve Museum.	fredningsbestemmelser	Lokalplan ÅL 4 Plantype: Kommune- og delplaner, Kommuneplan/rammeområde 0280497 Grundværdiområde Landzone
Regionplan	Museets vurdering Tune Landboskole er i dag sammensat af bygninger fra mange forskellige perioder bygget i deraf følgende forskellige stilarter. Hovedbygningen og forstanderbolig vurderes at være særlige bevaringsværdig både som varige minder over skolens betydning for modernisering af dansk landbrug og som selvstændige bygningsværk.	

3. Arkivalier (afkrydsning)

	på stedet	i lokal- arkivet	andet	meget/lidt	evt. årstal
Fotos, historiske (90)		x		medium	1882- 1960
Fotos, nugældende		x		1	2004
Luftfotos (5)		x	x	1	1930- 1950, 2002
Video, tape (Båndet interview m. Jakob, Kjær)		x		1	1997
Vedtægter (5)		x	x	medium	1921, 1940- 1951, 1971
Forhandlingsprotokoller (3)		x			1920 - 1971
Regnskaber		x		meget	1867-

					1970
Korrespondance				medium	1869-1982
Personale		x			1871-1971
Erindringer (3 lange)		x			1867 - 1913
Udklip		x			
Bygningstegninger		x			1947-1968
Produktionstegninger					1867 - 1939
Andet		Medlemsprotokoller af elevforening. Undervisningsmateriale Sagsakter vedr. jubilæumsfond. m.m.			

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering
Erhvervsarkivet
Landsarkivet 1866 Tune Landboskole, arkiv nr. FD-153
Rigsarkivet Anders Svendsen, landbrugsskoleforstander Tune Landboskole, udskilt fra Børnesagens Fællesråds arkiv 1984, arkivalietid 1861 – 1888. Arkiv nr. 03115
Andre

5. Litteratur

Christensen, Otto. Tune Landboskole 1871-1921
Tune Elevers Årsskrift for perioden 1904-1971
Mælkeri-regnskab for A. Svendsen og C. Christensen, 1874
Mælkeri-Regnskaber, Særlig til Brug for Elever i Centrifugemælkerier, B. Bøggild, 1889
Mælkerilære i Grundtræk til Brug ved Mælkeri- og Kontrolkurser paa Landbrugsskoler/ C.C. Larsen, 1926
Landmandsbogen, Westermann og Goldschmidt, 1895
Bernhard Bøggild: Mejeribruget i Danmark, Nordisk Forlag 1916
Claus Bjørn (red): Danske Mejeribrug 1882 – 2000, Udgivet af De danske Mejeriers Fællesorganisation, 1982. Heri kapitel 1.

6. Genstande

	på stedet	på museet	andet
Faste	Der er ingen spor af forsøgsmejeriet, da det blev nedlagt i 1891 og bygninger renoveret mange gange siden.		
Løse		Greve Museum har enkelte genstande fra Tune Landboskole, men ingen vedr. mejeridrift.	Landbrugsmuseet Gl. Estrup har en del genstande fra Tune Landboskole men ingen vedr. mejeridrift.

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug
Det er mange hidtil uudnyttede kilder om Tune Landboskoles første år, der først er kommet til museet i forbindelse med denne registrering – og først på dagen for afslutningen af denne registrant. Det har taget 1 år at få indleveret disse arkivalier, da der har været mange interessenter indblandet, men nu er de opbevaret på Greve Museum. En nærmere analyse af materialet vil antagelig kunne belyse Tune Landboskoles tidlige rolle i udviklingen af mejeriindustrien i Danmark. Det vil samtidig kunne belyse betydningen for egnen – og dermed sammenhængen mellem Gjeddesdal Gods og opkomsten af såvel fællesmejeri og andelsmejeri på egnen.

8. Betydning

Lokalt

Tune Landboskole har haft stor betydning for egnen. Som sagt har både egnens piger og drenge haft særlig adgang til uddannelse som følge af Fundatsen til Michael Wulf Gjøes Legat. Her har de oplevet moderne landbrug og mejeridrift i både teori og praksis. Skolen har i dens 100 års virke adskilt sig fra andre landbrugsskoler ved at fastholde forbindelsen til folkehøjskolens traditioner. Uddannelsen har dermed haft bredere dannelsesmæssigt sigte og stedet har åbnet sine døre ud mod lokalbefolkningen gennem foredragsvirksomhed og arrangementer. Lokale bønder leverede deres mælk til skolens mejeri og erfarede dermed fordelene ved fællesmejeri og ny mejeriteknologi.

Der er indikationer af, at Greve egnen havde en særpræget udvikling af mejerier i forhold til regionen. Muligvis betød forsøgsmejerierne på både godset og landboskolen samt de allerede tilstedeværende fællesmejerier, at andelsmejerierne først kom relativt sent her.

Regionalt

Tune Landboskole havde ikke specifikt en regional betydning, men mange elever kom fra Københavns Amt, der på dette tidspunkt også indbefattede egnen.

Nationalt

Tune Landboskole uddannede mange mejersker, der var med til at sikre kvaliteten på den danske smør og dermed en forbedring af eksportmulighederne for ost og smør.

Tune Landboskole har uddannet mange mænd, der senere fik betydning for udviklingen af dansk landbrugsindustri.

9. Yderligere bemærkninger

Da Tune Landboskole i 1940 blev til aktieselskab, var aktionærerne 300 tidligere elever samt Michael Wulff Gjøies Legat, der indgik som den største aktionær.

Se fællesbemærkninger for alle tre udpegede industriminder til sidst.

December 2004, Henriette

Buus

1. Fakta

Museum: Greve Museum	Kommune og kommune nr.: Greve 253	Journalnr.: Gremu 1791	
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): Malerfirmaet Rema Aps tidligere: Karlsrunder Andelsmejeri			
Virksomhedens adresse Mejervej 8 2690 Karlsrunder	matr.nr.: 15 c Top nr. 0197	tlf.nr.: 4615 2121	
Nuværende ejer: Malerfirmaet Rema ApS Malermester Kurt Madsen (fra 1.juni 1988)	tidligere: (Mejeriets bestyrer fra 1952 til 1975 bliver boende frem til 1. juni 1988)	grundlægger: Fællesmejeri med Tholstrup som forpagter.	
Type af produktion, nuværende: Malerfirma (dele af bygningen udlejes til andre firmaer + privat beboelse	tidligere: Mejeri		
Etableringsår 1900	år for evt. ophør Ophørte i 1975 med mejeriproduktion, overgik 1988 til at huse malerfirmaet Rema.		
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o. lign.) Karlsrunder Andelsmejeri fra år 1900 er et blandt mange mejerier, der prægede Greveegnen fra 1876 og 100 år frem. Den første bestyrer var ostefabrikant Rasmus Tholstrup, der her udviklede ostene Samsø og Thybo. Herfra går en lige linie til Tholstrup Cheese, som i dag er en af Danmarks store internationale virksomheder med kendte produkter som Castello og Saga oste. Castello-ost er sønnen Henriks opfindelse.			
Begrundelse for udvælgelse: Karlsrunder mejeribygning er den eneste bevarede mejeribygning på Greveegnen. Bygningen fra 1900 er bevaret intakt udvendigt sådan som den blev ombygget med inspiration fra "Bedre Byggeskik" i 1925. Bygningen er således i sig selv særlig bevaringsværdig og er samtidig et monument over den mejeriindustrielle historie på egnen, der forbinder egnens innovative gods Gjeddesdal, Tune Landboskoles forsøgsmejeri og udviklingen af moderne mejerier på egnen i de sidste tiår af 1800-tallet.			
Registrator: Henriette Buus Anja Hvidberg	dato: 10.12.2004	tlf.nr.: 43 40 40 36	e-mail: henriette-buus@grevemuseum.dk
Foto neg nr. Digitale fotos	fotograf: Anja Hvidberg	Dato 10.12. 2004	

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (på amtskort), bygningskomplekset med nordpil

Bygmester/arkitekt
Bygmester i 1925 Arkitekt D. Thomsen.

Antal ansatte nu
3

Tidligere
5-15

Produktionens historik

Greve Museum har valgt at give historikken i udviklingen af mejerier, der ligger indenfor 3-4 km afstand og i kort afstand til Gjeddesdal Gods og Tune Landboskole, da Karlslunde mejeris bygning er monument over hele områdets mejerier. I området blev der oprettet både fællesmejerier og andelsmejeri, der er medtaget her.

Christianslyst fællesmejeri

Det første mejeri i Karlslunde var Christianslyst, der blev etableret i 1876. Det lå på hovedgaden i Karlslunde. Det blev oprettet af privatmanden mejerist Peder Lund, som havde speciale i Dansk Svejtserost. Hans kone var en dygtig meyerske. Mejeriet fungerede som et fællesmejeri. En stor del af Karlslunde gårdenes mælk blev forarbejdet her. I 1890 nævnes to dampmejerier i Karlslunde. Det ene var Christianslyst, og det andet var et mejeri på Karlslundegården. Det sidste mejeri var ejet af proprietær Kierkegaard, der senere blev formand for legatbestyrelsen i Michael Wulff Giøes Legat, da Tune Landboskole blev oprettet i 1867.

Korskilde andelsmejeri

I slutningen af 1880'erne havde gårdejere i både Greve og Karlslunde talt sammen om at etablere et andelsmejeri. De blev enige om at lægge det på grænsen mellem de to sogn og tilbyde mejeristen fra Christianslyst, Peder Lund, jobbet som bestyrer for det nye andelsmejeri. Mejeriet blev bygget i 1890 under medvirken af maskinbygger Niels Pedersen. Der var fra starten 64 andelshavere fra både Kildebrønde, Greve, Karlslunde og Tune. Senere var der 214 andelshavere. I 1895 blev der installeret kølemaskiner. Sønnen Charles overtog mejeriet i 1905 og da han døde i 1917 overtog Charles broder Peder Lund posten som bestyrer.

I 1915 havde Korskilde mejeri 135 leverandører med 900 køer. På mejeriet var en artesisk 15 m dyb brønd, og der var ansat 4 medarbejdere. Udstyret var: Jacob Nielsen vægte, pasteur og forvarmer fra Buaas, ringkøler, 2 alfa laval centrifuger, 2 danske tøndekærner, kedel fra Th.Th. Sabroe og Co., (damp)maskine fra M.C. Drejer, kølemaskine (10.000 v. e.) fra Atlas mv.

I 1918 blev mejeriet ombygget. I 1931 kom mejeriet med i mælkebedømmelsesforeningen og deltog i Tuberkulosens bekæmpelse. I 1932 blev produktionen moderniseret med kølemaskiner i elektrisk drift. I 1945 nedbrænder Korskilde Andelsmejeri. Mejeriet slog sig sammen med et andelsmejeriet Bækgård og sammen byggede andelshaverne Greve Andelsmejeri, der stod færdigt i 1948.

Bækgaard Andelsmejeri

I 1895 blev Andelsmejeriet Bækgård bygget. Dette mejeri blev oprettet, da egnens bønder ikke alle ville være med i Korskilde andelsmejeri. I starten lå mejeriet i Bækgaardens bygninger. De første 8 år brugte mejeriet den motorkraft gården i forvejen var i besiddelse af. I 1903 flyttede mejeriet ud i egne bygninger på grund udskilt fra Bækgaarden.

I 1915 var der 21 mælkeleverandører med 200 køer i alt. Der var en 8 m dyb brønd og kloakvandet blev benyttet til overrisling. Der var ansat en bestyrer samt to medarbejdere og en mejerske. Udstyret var Simplex til indvejning, bismær fra Jacob Nielsen til udvejning og balancesmørvægt, rigkøler, alfa laval centrifuge, danske tøndekærner, kedel fra Ludvigsen, Struer, (damp)maskine fra Møller og Jøcumsen, Horsens mv. I 1903 blev mejeriet udskilt fra selve gården og lå nu på sine egen matrikel. Formand var i 1915 Gårdejer S. Larsen, fra Grevegaard (der nu er Greve Museum). Da Bækgård mejeri ikke længere var mejeri efter 1946 blev det til frysehus.

Karlsunde Andelsmejeri

Da Karlsunde mejeri startede i år 1900 med mejeribestyrer Tholstrup som forpagter, fik Korskilde Andelsmejeri konkurrence men klarede sig. Karlsunde mejeriet startede som et fællesmejeri. Tholstrup kom fra Allershøj mejeri, hvor han havde været leder. Han var kendt for at være foregangsmand indenfor mejeridrift. I 1907 flyttede Tholstrup til Roskilde. I 1912 overtog Elvinius Andersen bestyrerposten, efter at der i fem år har været to bestyrere. I 1917 overtog Københavns Mælkekompani forpagtningen, men efter 1 år blev mejeriet omdannet til andelsmejeri, og Elvinius Andersen fortsatte som bestyrer frem til 1952, hvor hans søn Hans Andersen overtog andelsmejeriet indtil det lukkede i 1975. I 1952 fik Elvinius Andersen overrakt et diplom for 40 års trofast og samvittighedsfuld virksomhed ved Karlsunde Andelsmejeri.

Da mejeriet startede, var der 75 leverandører med i alt 500 køer. Der var en gravet og boret brønd 21 meter dyb. Der var 4 faste medarbejdere og et ishus, der kunne rumme 400 læs. I 1915 var mejeriet udstyret med Jacob Nielsens vægte, med Pasteur, forvarmer og ringkøler, Alfa Laval centrifuger, danske tøndekærner, Kedel fra Nielsen og Olsen i Roskilde, en Marshall dampmaskine mv. I 1931 deltog Karlsunde mejeri i Tuberkulosens bekæmpelse. I 1915 var der 4 ansatte foruden bestyrerparret. I 1930 var antallet nede på 4 i alt.

Karlsunde Andelsmejeri producerede hovedsageligt ost indtil 1924, hvor mejeriet blev leverandør af frisk mælk til København. Bækgård og Korskilde andelsmejerier producerede udelukkende mælk og smør.

Greve Andelsmejeri

I 1946 blev et nyt mejeri bygget i Greve. Greve andelsmejeri, der var etableret som en

sammenslutning af andelshavere fra Korskilde Andelsmejeri, der året inden var brændt ned – og så Bækgård Andelsmejeri. Da det i 1948 stod færdigt var det et af de mest moderne og tidssvarende mejerier i Danmark. Det nye mejeri behandlede mælk fra 750 af egnens køer. I 1964 standes mejeriet og andelshaverne overgik til Karlslunde Andelsmejeri, der fortsatte produktionen indtil 1975.

Karlslunde mejeri har ikke egnens længste historie. Når den tilbageværende bygning er udpeget som del af industriminde, skyldes det flere forhold. For det første er det den eneste mejeribygning, der står tilbage på Greveegnen. For det andet er den rod til en af Danmarks kendte ostefabrikker, og for det tredje slutter andelsmejeriernes historie på Greveegnen med dette mejeri.

<p>Bevaring iflg. kulturmiljø-rapport:</p> <p>Karlslunde mejeri indgår i det landbymiljø i Karlslunde, der som en mindre helhed er prioriteret som bevaringsværdigt kulturmiljø.</p>	<p>fredningsbestemmelser</p>	<p>Lokalplan 14.03 Bevarende lokalplan for Karlslunde landsby, 1978 Jnr. 1104.14.03 Formål: - at bevare landsbyens specielle karakter mht. den lave bebyggelse, de snævre, krogede vejforløb, bevoksninger m.v. - at bevare byen som boligområde med et islæt af mindre erhvervsvirksomheder og -at sikre at ny bebyggelse indpasses i landbymiljøer</p> <p>Tegn. Nr. 1104 14.03-01, 25/9 1979: Matrikel 15 c er markeret som Erhvervsområde i byzone. Bygningen er omfattet af bestemmelser vedr. ydre.</p> <p>En del af bykernen omkranset af en fredningslinie, matr. 15 c ligger inden for denne.</p> <p>Plannummer K 10 Kommune- og delplaner, kommuneplan/rammeområde 14,03-10 Kommune- og delplaner 0231023 Grundværdiområde</p>
<p>regionplan</p>	<p>Museets vurdering</p> <p>Bygningen fremstår som særlig bevaringsværdig som bygning i sig selv, da stilen i den fremstår som et typisk mejeri fra 1920erne med inspiration fra</p>	

	”Bedre Byggeskik”, der samtidig afspejler den tids moderne mejeriproduktion. Den er endvidere et minde om, hvordan store industrivirksomheder som Tholstrup Cheese er startet i små mejeriproduktioner. Endelig er Karlsrunder mejeri et vigtigt monument over Greveegnens mange mejerier.
--	--

3. Arkivalier (afkrydsning)

	på stede t	i lokal- arkivet	andet	meget/li dt	evt. årsta l
Fotos, historiske		<p>Fotos i fotoarkiv:</p> <p>6.c Karlsruhe Andelsmejeri</p> <p>Jnr. 1528/2002, B297 1528 F 114 A Mejeriets facade ca. 1976 Fotograf © Hans Jørgen Johansen</p> <p>483F241 Mejeriets facade 13/2 1976 Mediecentret Roskilde</p> <p>668F113-115 3 stk. fotos af Mejeriets facade Foto/giver: Inge-Lise Rosenløv-Løytved 1976</p> <p>I alt 5 fotos</p> <p>Et hegn er et tegn Foto! Det kgl. bibliotek</p>		lidt	1976 , 1980
Fotos, nugældende		Egen produktion 2004			
Luftfotos		x		lidt	
Video, tape					
Vedtægter		Vedtægter for Karlsruhe Andelsmejeri: 1953, 1958 og 1974			

Forhandlingsprotokoller		Forhandlingsprotokol for Bækgaard andelsmejeri fra 1894 Forhandlingsprotokol for Greve andelsmejeri fra 1945			
Regnskaber		Regnskaber fra 1921-1959 Bog over detailsalg Bogførte udgifter (1963-74) 5 kassejournaler Indberetningsformularer, mejeristkontoret i Århus Ugeopgørelser Hovedbog maskiner og inventar		medium	
Korrespondance		Advokat Uoverensstemmelse mellem Karlslunde vandværk og Karlslunde mejeri vedr. priser.			
Personale			(Kilde: Folketællinger 1901 1906 1911)		
Erindringer					
Udklip		Diverse avisudklip om mejerier 1975-82			
Bygningstegninger					
Produktionstegninger					
Andet		Skøde matr. 15 c Underskrevet 20. februar 1901 af Gårdejer M.L. Bech. Salg af matr. 15 c til Carlslunde Andelsmejeri Folketællinger Mejeribestyrere/forpagtere: matr.15c Kontrakt			

		<p>Leverandørerne (17 personer) fra Greve A/M indgik 13. juli 1964 en kontrakt med Karlslunde A/M om at levere til Karlslunde A/M</p> <p>Kontrakter for enkeltpersoner – leverandører af mælk til mejeriet</p> <p>Maskinbog 1914-1971 Indberetningsformularer over produktion 1953-1975 Ostesalgsprotokol 1961-1975 Restanceprotokol 1961-1975 Kassejournal 1967-70, 1979-72, 1973-75, 1975- Detailsalgsprotokol 1974-75 Fordelingsbog 1963-ca. 1974 Regnskabsbilag 1945-1946, ca. 1950-1977</p>			
--	--	--	--	--	--

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering
Erhvervsarkivet
Landsarkivet
Rigsarkivet
Andre

5. Litteratur

Danske Mejerier, bd. 1, samlet af G. Ellbrecht, 1915

Forord v. Hans Appel

Korskilde Andelsmejeri s. 82-84

Karlsunde Fællesmejeri s. 97-98

Dansk Mejeristat, bd. 1, redigeret af G. Ellbrecht, 1931

Andelsmejeriet Bækgård s.604-05

Karlsunde Andelsmejeri s.633-34

Andelsmejeriet Korskilde s.636-37

Et hegn er et tegn, Amtsmuseumsrådet for Roskilde Amt, 1997

Karlsunde 1935 – 1970 – Fra landsogn til storbyforstad. Redigeret af Erling Rydahl.
Forlaget Valdemar. 2002. s 20 – 22.

Bernhard Bøggild: Mejeribruget i Danmark, Nordisk Forlag 1916

Claus Bjørn (red): Danske Mejeribrug 1882 – 2000, Udgivet af De danske Mejeriers
Fællesorganisation, 1982. Heri kapitel 1.

6. Genstande

	på stedet	på museet	andet
Faste			
Løse		<p>Jnr. 1418 5 genstande fra Karlsunde Andelsmejeri Røreapparat, kapselpå sætter & redskaber til udtagning af prøver.</p> <p>Bruger: Mejeribestyrer Hans Andersen (Hans far Elvinus Andersen var ansat på Karlsunde Andelsmejeri 1912- 1952, efterfulgt af Hans Andersen</p>	Landbrugsmuseet gl. Estrup har en genstande fra Bækgård Andelsmejeri.

		1952).	
		<p>Jnr. 1475 8 indrammede diplomer, tildelt Elvinus Andersen i årene 1910-24</p> <p>Jnr. 1076 Diplomer i ramme, redskaber, Karlslunde Andelsmejeri</p>	

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug

Arbejdet med denne registrant har betydet, at Greve Museum i fremtiden ønsker at foretage en undersøgelse af relationen mellem de mejerier, der opstod med få kilometers mellemrum fra 1876 og 25 år frem. Der foreligger forhandlingsprotokol fra Bækgaard andelsmejeri, der blandt andet belyser forholdet til de andre mejerier. En forhandlingsprotokol fra 1945 da Bækgaard andelsmejeri og Korskilde andelsmejeri slog sig sammen til Greve andelsmejeri belyser forholdet til Karlslunde andelsmejeri i denne periode. Denne undersøgelse vil være relevant at foretage sammen men en nærmere undersøgelse af betydningen af Tune Landboskole og Gjeddesdals Gods og deres mejerivirksomhed for de øvrige mejerier.

Se fællesnotat for Gjeddesdal, Tune Landboskole og Karlslunde andelsmejeri til sidst.

8. Betydning

Lokalt

Karlslunde mejeri har ligesom de andre mejerier haft stor betydning for egnens bønder. Karlslunde mejeri fik særlig betydning for Karlslunde, da bestyreren Elvinus Andersen og hans kone – og senere deres søn Hans alle var betydningsfulde mennesker i lokalsamfundet udover deres mejerivirksomhed.

Alle mejerierne var betydningsfulde, da de betød en industrialisering af mejeridriften, der gav bedre udkomme til de lokale store som små bønder og større kvalitet i produkterne.

Regionalt

Karlslunde Mejeri har i perioder været leverandør til de københavnske forbrugere. I et år var mejeri endda forpagtet til Københavns Mælkeforsyning. Egnens

mejeriproduktion har været præget af det store afsætningsmarked for konsummælk.

Nationalt

Karlsunde Mejeri var igennem en årrække stedet, hvor Tholstrup familien udviklede deres oste, der senere skulle blive til en international virksomhed med 600 ansatte. Karlsunde mejeri sætter også fokus på de forskellige organisationsformer, der har præget udviklingen i den danske mejeriindustri: Fællesmejerier og andelsmejerier. Endvidere er egnens udvikling af mejerier i deres indbyrdes relationer og i samspil med udviklingen af mejeridrift på Gjeddesdal Gods og Tune Landboskole spændende danmarkshistorie om, hvordan Danmark blev stor eksportør af kvalitetssmør og ost. En historie som kan følges frem til Arla.

9. Yderligere bemærkninger

Se fællesbemærkninger for alle tre udpegede industriminder til sidst.

December 2004 Henriette Buus

Afsluttende fællesbemærkninger til beskrivelsen af såvel Gjeddesdal Gods, Tune Landboskole og Karlsrunder mejeri udpeget af Greve Museum.

Roskilde Amts mejerihistorie – kort

Andelsmejerier kom fra vest mod øst i 1880'erne. I den henseende var ”Heden” mellem København, Roskilde og Køge sent ude. Omvendt var fællesmejerierne tidlige ude. Allerede i 1963 taler Godsejer Valentiner om, at nu er det tredje fællesmejeri undervejs og han opfordrede til flere. Det ene var Catrinedal i Taastrup. Claus Bjørn nævner i sit hovedværk om de danske mejerier, at fællesmejerier her i 1860'erne særlig udviklede sig på Heden. I 1976 stod at læse i Tidsskrift for Landøkonomi, at næsten i hver en by var der nu et fællesmejeri, hvor bønderne på en nem måde få behandlet deres mælk. Det store år for andelsmejeriernes fremkomst i amtet er 1888. Ud af 31 mejerier i det nuværende Roskilde Amt beskrevet i G. Ellbrechts *Danske Mejerier* fra 1915 nævnes 18 andelsmejerier, hvoraf alene 9 blev etableret i 1888. Et enkelt andelsmejeri blev indviet i 1887, tre i 1889 og fem nye blev etableret i århundredes sidste 10 år. Det skal her bemærkes, at der jo kun er tale om mejerier, der stadig eksisterede i 1915 angivet med den organisationsform, der var aktuel i dette årstal. Karlsrunder mejeri, der startede i 1900, blev først andelsmejeri i 1918 og er som følge deraf angivet som fællesmejeri i oversigten. Fællesmejerier og andelsmejerier levede længe side om side i Roskilde Amt og nogle skiftede organisationsform undervejs.

Mejeridriftens industrialisering skete tidligere i Roskilde Amt end andelsmejeriernes historie kan fortælle. Det er karakteristisk at nogle af de tidligere fællesmejerier også indgik i Landbohøjskolens forsøg og at disse fællesmejerier netop blev indført som følge af nye mejerisystemer. Nærheden til Landbohøjskolen og antagelig også godsejer Adolph Valentiners agitation for fællesmejerier i de regionale fora, han deltog i, har haft indflydelse på denne udvikling. Som Bernhard Bøggild skriver i *Mælkebruget i Danmark* også fra 1915, var Adolph Valentiner og hans søn Heinrich Valentiner fremtrædende mænd indenfor mejeriuudviklingen. I Roskilde ligger også maskinfabrikken Maglekilde, som igangsatte produktionen af Danmarks første kontinuerlige mælkecentrifuge udviklet af værkfører L.C. Nielsen. Allerede i 1881 arbejdede 45 mælkecentrifuger i danske mejerier. Også her nød egnen godt af, det samarbejde der var mellem Landbohøjskolen, godsmejerier som Gjeddesdal og maskinudviklere og den lokale maskinfabrik.

Mejeridriften i Roskilde Amt er også karakteristisk ved nærheden til hovedstaden og dermed foruden et lokalt afsætningsmarked også gode afsætningsmuligheder især for konsummælk til hovedstaden.

Mejeriernes historie fortæller om industrialisering af landdistrikterne. Udviklingen af den industrielle mejeriproduktion havde afgørende betydning for den danske eksport og som følge deraf betydning for den nationaløkonomien generelt. Det var især eksporten til England, der havde betydning. Tidligt stillede denne eksport store krav til kvalitet og hygiejne, hvilket ansporede udviklingen og bragte Danmark foran andre stater på disse områder. Stadig i dag går 65% af den danske smørekseport til England.

I dag er mange af de gamle mejeribygninger revet ned. En del er indrettet til forskellige former for industriel produktion eller distribution. I følge mejeriforeningens oversigt over mejerier – både dem, der er medlem af

mejeriforeningen og dem, der står uden for – er der kun et mejeri tilbage i Roskilde Amt: Osted mejeri. Inden for de sidste par år er dette lille lokale mejeri i Osted mellem Roskilde og Ringsted etableret. De producerer konsummælk, smør og ost.

Yderligere/ønskede undersøgelser i forhold til udpegning af dette mejeriindustrielle kompleks

Greve Museum har valgt at udpege tre bygninger som monumenter over en samlet og successiv udvikling af den tidlige mejeriindustri. Tanken bag denne udpegning har været, at der her var tale om et industrielt kompleks, der er karakteristisk for den danske industrialisering på flere måder jf. indledende bemærkninger. Beskrivelsen af de tre mejerinstitutioner peger på, at Greveegnens med dens innovative gods og landboskole har haft betydning på nationalt niveau for udviklingen af en moderne industrielt baseret mejerisektor, der gennem årtier leverede Danmarks mest betydelige eksportvare - smørret. Der er bevaret karakteristiske bygninger, der tilsammen kan være monument over denne særlige og vigtige side af det danske industrisamfundets kulturarv. Disse bygninger kan ses i kulturlandskabet og vil med deres beliggenhed tæt på hinanden kunne udgøre en interessant vandre/cykeltur, der formidler en central del af industrisamfundets kulturarv.

Bevaringsmæssigt vil Greve Museum følge tæt med i bevaring og brug af de bygninger, der knytter sig til denne udpegning. Karlslunde mejeri står som sagt for muligvis at skulle udstykkes til ejerlejligheder og fremtiden for det lille vandmejeri på Gjeddesdal Gods vil vi løbende tage op med den nuværende godsejer. Museet vil også holde kontakt til Greve Produktionsskole, der nu har overtaget de historiske bygninger fra folkehøjskolens og landboskolens første tid.

Udarbejdelse af disse registranter har støttet, at det kunne være relevant at lave en nærmere undersøgelse af sammenhængen mellem Gjeddesdal Gods' udvikling af moderne mejeridrift, Tune Landboskoles forsøgsmejeri og udvikling af egnens fælles- og andelsmejeri. Hedeegnen fik tidligt moderne fællesmejerier, der efter ti år fik indgik i en konkurrence og et samspil med de andelsmejerier, der spredte sig over egnen i slutningen af 1880erne og et tiår frem. Spørgsmålet er hvilken betydning nærheden til Gjeddesdal Gods og Tune Landboskolen har haft for udviklingen af mejerierne på egnen, samt hvilken indflydelse dette har haft på deres indbyrdes relationer. Har egnens mejerier taget arven op fra Gjeddesdal Gods og Tune Landboskoles foregangsmejeridrift og i så fald hvordan? Gør der sig helt specielle forhold gældende for egnen lige omkring Greve eller har disse institutioner sammen med nærheden til Landbohøjskolen og hovedstaden betinget givet mejeriindustrien en særlig udvikling på Heden. Og hvad er egentlig samspillet mellem mejerier, der ligger med mindre en fire kilometers afstand. Var det en konsekvens af uenighed mellem egnens bønder? Greveegnens mejeriudvikling ser ud til at kunne være et afgrænset område, der kunne belyse såvel den lokale, den regionale og den nationale mejerihistorie. Greve Museum vil i fremtiden indskrive dette som del af museets fremtidige forskningsplan.

December 2004, Henriette

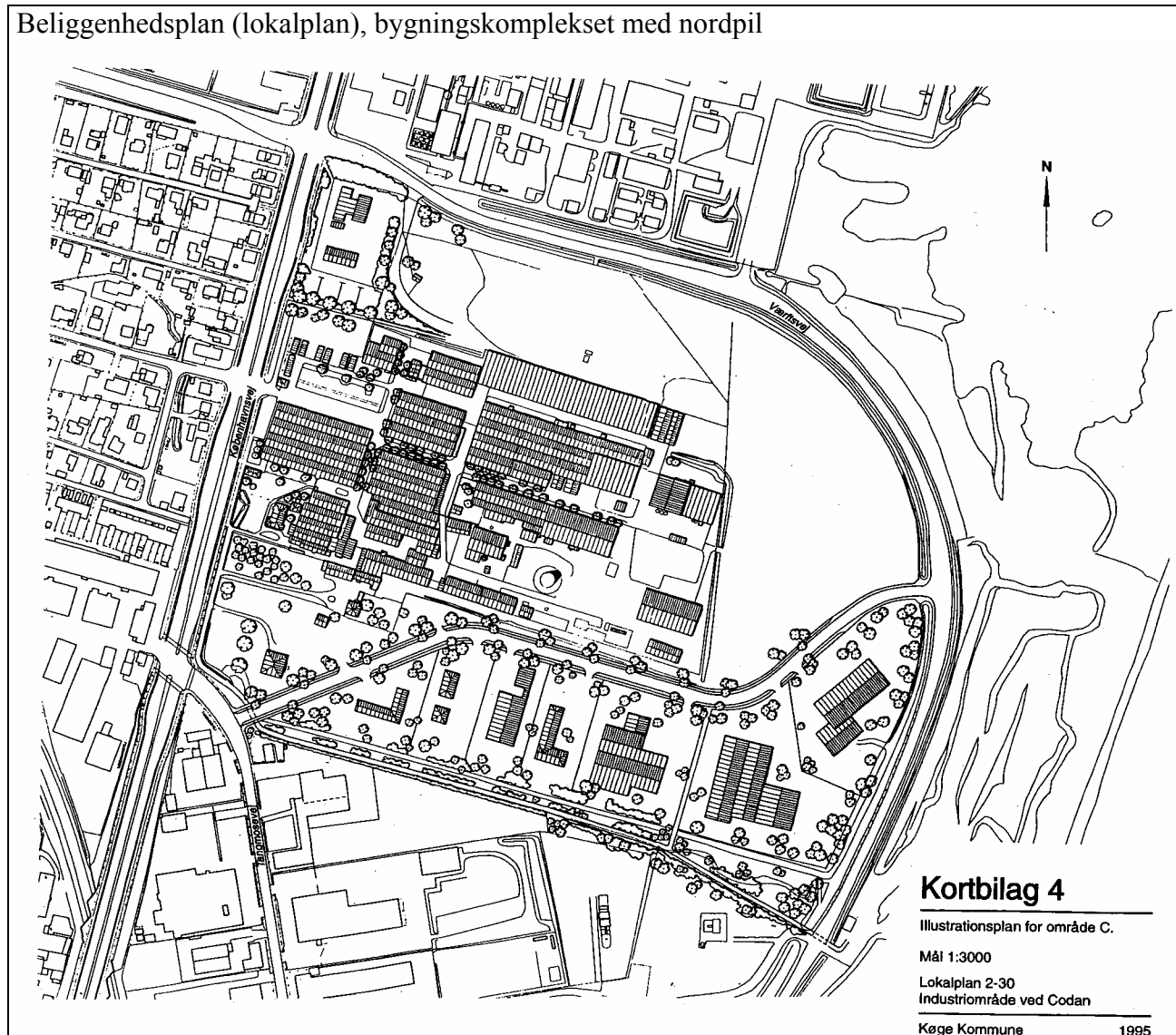
Buus

1. Fakta

Museum: Køge Museum	Kommune og kommune nr.: Køge Kommune – nr. 259	Journalnr.: R.A. j.nr.: 6-03-00-101	
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): 1908-1924: Dansk Afvulkaniseringsfabrik 1924-1964: Dansk Galoche- og Gummifabrik fra 1964 : Codan Gummi A/S			
Virksomhedens adresse: Københavnsvej 104	Matr.nr.: 3 A m. fl.	Tlf.nr.: 56646464	
Nuværende ejer: Bridan A/S	tidligere:	grundlægger: Albert Theilgaard	
Type af produktion, nuværende: Gummivarer	Tidligere: Gummivarer		
Etableringsår 1908	År for evt. ophør Fabrikken er stadig i drift		
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o.lign.) Er moderselskabet			
Begrundelse for udvælgelse: Codan Gummi A/S er en af Køges ældste og største industriforetagender med en næsten 100-årig lang kontinuitet og er stadig virksom. Virksomheden er desuden lokaliseret til stedet, hvor Køges ældre papirfabrik i sin tid lå. Et par bygninger indgår i industriområdets forudgående historie. Codans fabrikskompleks rummer i flere henseende et bevaringsværdigt stykke af Køges industrihistorie og hvis ældste, fysiske bygningsrammer primært er udformet af fabrikkens grundlægger, Albert Theilgaard. Fabrikkens ældste bebyggelse består af et relativt intakt fabriksbyggeri som arkitektonisk og kulturhistorisk indeholder mange kvaliteter med stor grad af fortællerværdi i et lokalt sammenhænge, men også på landsplan. Et stykke bevaret kulturhistorie med relation til en verden uden for Køge – hele regionen, Danmark og eksport til store dele af verden, hvilket i dag må betegnes som en sjældenhed af en så gammel fabrik i provinsen.			
Registrator: KØM Gunnar Solvang	Dato: 25.11.2004	Tlf.nr.: 56634242	E-mail: kommus@tiscali.dk
Foto neg nr. (Digitale fotos)	Fotograf: Gunnar Solvang	Dato 30.11.2004	

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (lokalplan), bygningskomplekset med nordpil

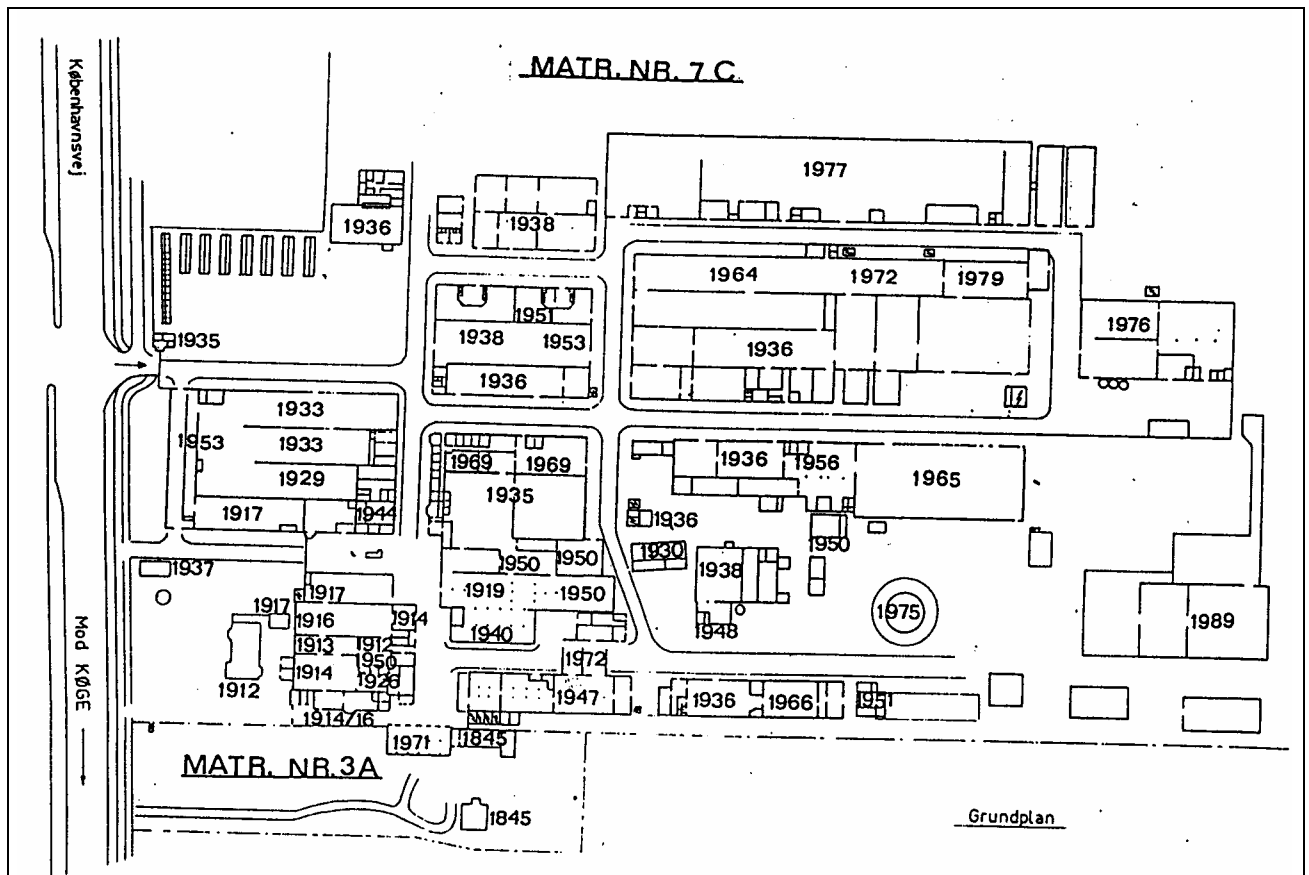

Bygningsbeskrivelse (nuværende) (stil, materialer, antal bygninger, evt. årstal)

Direktørboligen (matr.nr. 7c) med udhus mv. til Codan Gummi A/S er tegnet af fabrikkens grundlægger, Albert Theilgaard og opført 1912. Arkitektonisk i en for datiden særpræget og klassisk stil med stærk påvirkning af tidlig "Bedre Byggeskik". Huset er grundmuret, hvidkalket og med tegltag – oprindeligt opført med stråtag.

Den relativt store villa indeholder en række bygningsdetaljer med arkitektonisk kvaliteter - vinduer, døre og karnapper - hvis formsprog var tidstypisk for perioden og andre huse i Køge. Samtidig rummer villaen flere unikke træk og karakteristika, som den har til fælles med Codan's ældste produktionsbygninger, hvis helhed huset indgår i og udgør en vigtig del af.

Det vil føre for vidt i detaljer at beskrive de over 25 overvejende ældste af Codans ældre, bevaringsværdige bygninger, der er opført i årene 1908-12 (begyndende med direktørboligen) og frem til ca. 1950, hvorfor beskrivelsen kun kan blive summarisk. Der henvises i øvrigt til nedenstående tegning over fabrikken med opførelsesår for de forskellige bygninger.

Opbygningen af Codan Gummi A/S fabrik, som med undtagelse af direktørboligen (1908) startede allerede i 1912 og fulgtes som hovedregel Albert Theilgaards anvendte principper, hvorved den arkitektoniske udformningen af meget af fabriksanlægget har fået et sjældent, helstøbt præg.

Fabrikkens plan består af et rude-mønster af veje, hvor ruderne efter behov kunne udbygges med parallelt liggende fabriksbygninger og -haller af en ganske enkel, men multianvendelig konstruktion. De enkelte bygninger er grundmurede, hvidkalkede med grå sokkel, har store hvidmalede vinduespartier, heraf flere afdelinger (fra 1940'erne) i to etager og med rundbuede vinduer på øverste etage. Alle bygningerne frem til 1950'erne har lavt sadeltag – tjærepaptag – heraf flere med vinduespartier i taget til ovenlys, som falder ned gennem en særligt udformede gitterspærkonstruktion i træ - især bygningerne fra 1917 og 1933 ud mod Københavnsvej.

Gentagelsen af de lignedannede gavle, de hvidkalkede mure og facader og allétræerne langs fabrikkens indre veje bidrog til at skabe et net og venligt industrimiljø, som i store træk er bibeholdt i fabrikkens "gamle" afdeling. Der er her kun foretaget relativt enkelte ændringer ved bygningerne, fx tilmuring af de store vinduespartier i fabriksbygningernes facade ud mod Københavnsvej. Til gengæld fremtræder de som blinde vinduer med bibeholdt vinduesnicher og solbænke – en vis pietetsfølelse er udvist over for det "bevaringsværdige" byggeri fra 1917-33. Det samlede fabrikskompleks med Codan's direktørbolig, administrationsbygninger og de ældste fabriksbygninger fra perioden frem til 1940'erne indeholder arkitektoniske og kulturhistoriske kvaliteter, der gør dem bevaringsværdige. Hertil kommer områdets miljømæssige værdi, det vil sige bygningens betydning i forhold til omgivelserne - helheden. De lave, velproportionerede og

hvidkalkede fabriksbygninger, hvis afgrænsning bindes sammen af træbeplantede alleer, udviser, sammen med bl.a. direktørboligen, et sjældent, harmonisk og helstøbt præg. Det kan opleves den

dag i dag.	
Bygmester/arkitekt ?	
Antal ansatte nu ca. 400	Tidligere Fra 500 til 1700
<p>Produktionens historik</p> <p>I 1899 var en gelatine- og limfabrik blevet flyttet til Køge og etableret på den ret store grund nord for Køge, hvor tidligere papirfabrikken Valdemarshåb (opr. 1844) havde ligget. I dag eksisterer der en enkelt af de gamle bygninger foruden villa ”Søvang” fra 1880 – begge bevaringsværdige i følge lokalplanen.</p> <p>Gelatinefabrikken blev 1902 hærget af en brand og i flere år henlå brandtomten og resten af fabriksbygningerne ubenyttet hen.</p> <p>I 1908 kom fabriksingeniør, cand. polyt. Albert Theilgaard til Køge. Allerede som student havde han opfundet en afvulkaniseringsmetode, som gjorde det muligt at genanvende gammelt gummi, og fik patent på metoden. Albert Theilgaard var 1903 blevet direktør for Dansk Afvulkaniseringsanstalt A/S på Frederiksberg. I 1905 overtog han firmaet. I 1907 standsede fabrikken. I 1908 startede han atter op i den gamle, delvist nedbrændte gelatinefabriks bygninger i Køge, hvilket han fik genopbygget og udvidet. Ved starten var der beskæftiget 25 mand. I 1913 begyndte man at fremstille cykeldæk og –slanger, hvorefter staben af medarbejdere blev øget. Under 1. verdenskrig var det en god forretning at genbruge affaldsgummi – et enkelt år fremstilledes op mod 400.000 dæk og slanger. Efter krigen blev konkurrencen fra udlandet hård, hvorfor man startede en produktion af bildæk og senere galocher.</p> <p>Fabrikken blev atter udvidet og fik nu navnet Dansk Galoche- og Gummifabrik, men 1923 gik fabrikken fallit og måtte lukke, 400 arbejdere stod uden arbejde. Albert Theilgaard kom 60 dage i fængsel, men blev dog senere frikendt. Fabrikken kom i gang igen i 1925 og Theilgaards to sønner blev direktører. I 1920’erne beskæftigede fabrikken igen ca. 400 arbejdere, heraf mange kvinder.</p> <p>Fra slutningen af 1920’erne blev monteringsarbejdet især af gummisko og – støvler mekaniseret ved indførelse af transportbånd ligesom man indførte skifteholdsarbejde. I kriseårene først i 1930’erne var der kamp om arbejdspladserne og derfor ofte store køer foran fabriksporten om morgenen. I 1930’erne fremstillede fabrikken i perioder 3500 par gummistøvler om dagen foruden 2500 cykeldæk og 1500 slanger. Antallet af beskæftigede lå i de år på mellem 500 og 700, og da fabrikken var på sit højeste ca. 1.700 ansatte. Det var i begyndelsen hovedsageligt mandlige arbejdere, men senere blev Codan en udpræget kvindearbejdsplads, ligesom der var mange ungarbejdere – drenge – som til tider kunne udgøre ca. 10% af arbejdsstyrken.</p> <p>I 1936 brændte den del af fabrikken som fremstillede fodtøj, men i løbet af få uger var produktionen genopbygget. Under 2. Verdenskrig hvor det var vanskeligt at skaffe gummi, nedsatte man i perioder arbejdstiden til 5 timer og hvor både mand og kone arbejdede, fyrede man kvinderne. Efter krigen fortsatte fabrikken med gode produktionsforhold og afsætning og Codan var stadig en vigtig arbejdsplads. I 1960’erne stoppede man fremstillingen af fodtøj, hvorfor</p>	

mange blev arbejdsløse. I 1964 skiftede fabrikken navn til Codan Gummi A/S. Virksomheden var – og er stadig – en af Køges største arbejdspladser

En stor del af fabrikationen består i dag af teknisk gummi og formpressede artikler til automobilindustrien – gummiprofillister mv. I 1994 overdrages 51% af aktiekapitalen til den amerikanske koncern The Wewt Group. Codan Gummi har siden 1980'erne arbejdet på at udnytte sin knowhow internationalt. En stor del af fabrikationen foregår desuden i udlandet – Thailand, Malaysia, Tyskland og Australien. (Se i øvrigt Willy Olesen: Historien om Dansk Gummiindustri).

Bevaring iflg. Kulturmiljø-rapport:	Fredningsbestemmelser Ingen	Lokalplan Lokalplan 2-30 Industriområde ved Codan Køge Kommune 1995
Regionplan Ingen	Museets vurdering Det er museets vurdering at dele af fabrikken rummer adskillige bevaringsværdige bygninger.	

3. Arkivalier (afkrydsning)

	på stedet	i lokal-arkivet	andet	meget/lidt	evt. årstal
Fotos, historiske ca. 300		KBA			1908-85
Fotos, nugældende 80			KØM		2004
Luftfotos					
Video, tape					
Vedtægter					
Forhandlingsprotokoller					
Regnskaber 2		KBA			1917-1917
Korrespondance					
Personale					
Erindringer 30		KBA			div.år
Udklip x		KBA			div. år - 2004
Bygningstegninger over tilbygning lager og kontor x		KBA			1924 samt u. år
Produktionstegninger					
Andet Afregning af stats- og kommuneskat til Højelse Sogn Reklamer for gummifodtøj og noder af Albert Theilgaard til: ”Nu kommer de Danske Galocher” og ”Tennis-SkoTrot” Ominspektionseberetning mv. Festprogram 1950		KBA			1914-18 1923 og u. år 1924
Medlemskort u.a til Gummi-					u.a

akrobatgymnastiknatklubben					
Ordresedler		KBA			1926-1929 1965
Velkommen til Codan Gummi					
Scrapbog udarbejdet af Albert og Wigo Theilgaard		KBA			1923
Statusbog		KBA			1912-1922
Gummizeitung		KBA			1905-1909
Lønningsbøger 11		KBA			1935-1956
Div. salgsbrochurer x		KBA			1932-1958
Film 20		KBA			
Reklamefilm DVD 1					1950
Kassettebånd – børn på besøg på Codan Gummi A/S					1980'erne
		KBA			
Personlæg for Albert Theilgaard og Gustav Theilgaard		KBA			
Fagforeningerne		KBA			
Codan Revy		KBA			
Codan Camera Club		KBA			
Reklameaspekter		KBA			
Diverse julesager		KBA			1931-1971
Købebog 1972-73		KBA			1972-1973
Ansættelsesbreve					1945-1974

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering
Erhvervsarkivet: Der er ingen arkivalier fra Codan Gummi A/S, men der er arkivalier fra Dansk Afvulkaniseringsanstalt A/S 1904-1912: Hovedbog 1907 Memorial 1906-1907 Kassebog 1905-1906 Acceptbog 1906-1907 Fakturaer 1906-1907 Korrespondance 1904-1908 Kassebog for konkursbo 1907-1012
Landsarkivet
Rigsarkivet
Andre Arkivalier fra fabrikkens ældste periode er under overførsel til Køge Byhistoriske Arkiv (KBA)

5. Litteratur

Burchardt, Jørgen (red.): Vi lærte at arbejde. Arbejderklassens historie – 23 arbejdere fortæller fra sit liv om sin by. Viborg 1981.
Nielsen, Helge (red): Køge By's Historie 1288-1988, bd. II. Køge 1988.
Olesen, Villy: Codan Gummi A/S. I: Historien om Dansk Gummiindustri, 1995.
Burchardt, Jørgen og Ingolf Rosbjørn (red.): Arbejdererindringer, Køge. Arbejderklassens kultur og levevilkår 1900-1950 (heri adskillige interview med arbejdere fra Codan). Køge 1980.
Artikler i flg. tidsskrifter
Illustreret Tidende 1918
Theilgaard tidende 1922
Kvindernes fagblad 1986
Div. småtryk på Det Kongelige Bibliotek
Danmarks Statistik

6. Genstande

	På stedet	På museet	Andet
Faste			
Løse 5 5		KØM	KBA

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug
Det anbefales, at der foretages en mere tilbundsående undersøgelse på baggrund af det foreliggende kildemateriale, som dog har store "huller" set i relation til fabrikkens lange levetid.

8. Betydning

Lokalt
Codan Gummi A/S har omtrent fra grundlæggelsen været Køges største arbejdsplads og således gennem årene spillet en central rolle i byens industrielle udvikling og økonomi.

Regionalt
Codan Gummi A/S har på grund af arbejdspladsens størrelse ud over at rekruttere arbejdskraft fra Køge også tiltrukket arbejdskraft fra Køges opland samt den sydlige del af Roskilde Amt, hvilket understreges fabrikkens regionale betydning,

Nationalt
Codan Gummi A/S har gennem årene hørt til en af landets tre største gummivarefabrikker, og er, bortset fra en mindre nedgang igen fra 1990'erne, stadig blandt landets førende gummivareindustrier.

9. Yderligere bemærkninger

Codan Gummi A/S har i omtrent 100 år udgjort et af Køges største industriforetagender siden fabrikkens grundlæggelsen i 1908. Opstarten og de første mange års fabrikation var præget af en enkelt mand - ingeniør og direktør Albert Theilgaard - som gradvist opbyggede et fabrikkompleks efter stort set egne principper og i et system, som var relativt fleksibelt alt efter udvidelse og/eller indskrænkning af bygninger og fabrikkens driftsforhold.

Gummifabrikken blev anlagt på Ølby Lyng, tæt ved vandet og en eksisterende å, opbygget på resterne af den gamle papirfabrik (senere gelatinefabrik), der netop var lokaliseret ved vandet som en vigtig forudsætning i fabrikationen af papir. Fabrikkens placeringen tæt på Køge som havneby understreger endvidere betydningen af kontinuiteten i lokaliseringsforholdene tæt på vand foruden at tilgodese transportmuligheder ad søvejen via Køge Havn. Af andre lignende store Køge-industrier med behov for bl.a. lignende lokaliseringsforhold kan fx nævnes Kemisk Værk (nu Sun Chemical) samt Junckers Industrier, R. Colstrups imprægneringsanstalt samt Køge Trævarefabrik.

Gummifabrikken i Køge hører til købstadens og regionens store og betydningsfulde industrier, som gennem årene har haft afgørende økonomisk og social betydning ikke blot for købstaden og det nærmeste lokalområde, men i høj grad for oplandet som helhed, idet mange af de landarbejdere, som både før, men især fra 1930'erne ikke længere kunne finde beskæftigelse i landbrugsindustrien blev rekrutteret til den begyndende, men hurtigt udviklende byindustri. Her udgjorde gummifabrikken – eller ”Gummien” som den hed i folkemunde – en af de største og vigtigste industrier, der ikke kun tiltrak arbejdskraft fra byen, men tillige fra oplandet – mænd som kvinder. I begyndelsen var det primært mandlige arbejdere, som fabrikken beskæftigede, men fra sidst i 1920'erne ansatte man også mange kvinder;. Der var faktisk flere afsnit i fabrikationen, som udelukkende blev varetaget af kvindelig arbejdskraft.

Codan Gummi skal ses som en betydningsfuld brik i den industrielle udvikling i en udpræget landbrugsregion, som - parallelt med det øvrige, danske samfund – erhvervsmæssigt har bevæget sig fra et landbrugssamfund til industrisamfund, hvorunder Codan som en af Køges og vigtigste industrier, har formået at tiltrække en kvalificeret arbejdskraft på trods af nærheden til København med lignende, gunstige arbejdsmuligheder og i konkurrence hermed.

Codan skal desuden ses som industrivirksomhed i relation til landets øvrige gummiindustri, hvorunder den e næsten 100 år til stadighed har været førende og blandt en af de største. Industrien har gennem årene til stadighed formået at fasthold sit hovedsæde og store grene af produktionen i Køge, mens andre urentable produktionsgrene er blevet flyttet til fabrikkens forskellige afdelinger i udlandet. Codan har gennem alle årene formået at tilpasse en produktion og et salg baseret på afsætning på såvel et indenlandsk som udenlandsk marked.

Med baggrund i fabrikkens bevarede bygninger – der stadig udgør en bevaringsværdig helhed - dens relativt lokale/regionale forankring, en verdensomspændende eksport og senere delvis etablering med afdelinger i udlandet, har Codan Gummi A/S også kulturhistorisk set afsat en række markante kulturspor, som både har haft og fortsat har stor industrihistorisk betydning. Ud fra de bygningsmæssige rammer og det eksisterende kildemateriale kan det anbefales, at der foretages en tilbundsående undersøgelse af fabrikkens historie og betydning som industrimiljø.

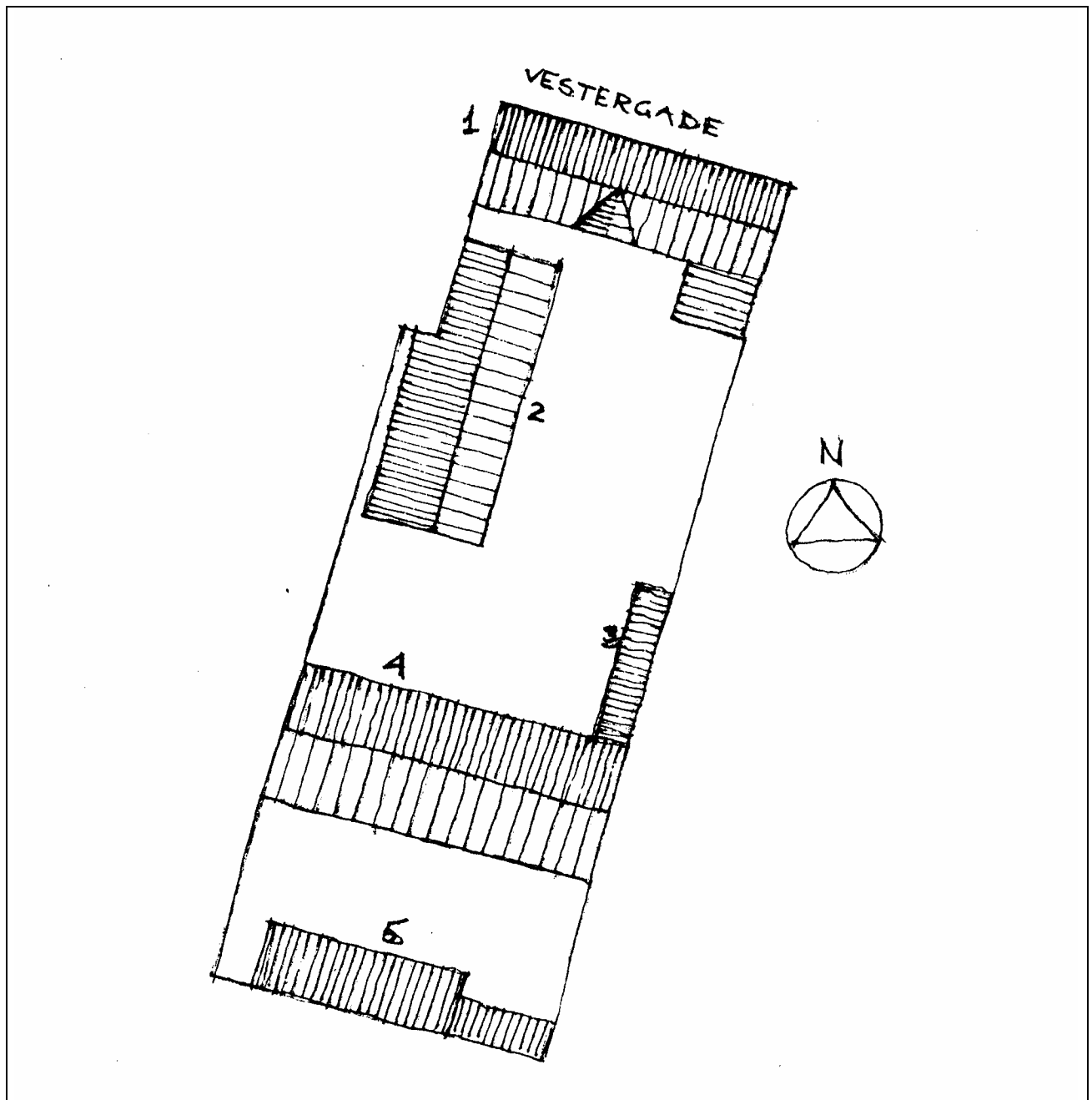
Gunnar Solvang

1. Fakta

Museum: Køge Museum (KØM)	Kommune og kommune nr.: Køge Kommune - 259	Journalnr.: R.A. j.nr.: 6-03-00-101	
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): Jernstøbergården			
Virksomhedens adresse, Vestergade 29	Matr.nr.: 33 x	Tlf.nr.: 56659629	
Nuværende ejer: Steen Gede	Tidligere: H.C. Hansen, F.C. Hansen, Chr. F. Jensen, René Rasmussen	Grundlægger: H.C. Hansen	
Type af produktion, nuværende: Bolig, forretning, genbrugsbutik for Sudanmissionen, legetøjsmuseum, m.v.	Tidligere: Jernstøberi, maskinfabrik, bolig til støberiejerer		
Etableringsår 1842 (virksomheden startede dog allerede i 1830'erne)	År for evt. ophør 1985 (ophører som maskinfabrik)		
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o.lign.)			
Begrundelse for udvælgelse:			
Registrator: KØM Gunnar Solvang	Dato 25.11.2004:	Tlf.nr.: 56634242	E-mail: kommus@tiscali.dk
Foto neg nr.	Fotograf: Gunnar Solvang	Dato 23.11.2004	

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (på materiale fra industriundersøgelsen), bygningskomplekset med nordpil

Bygningernes anvendelse:

1: Beboelse (1.sal), beboelse og butik (stuen). 2: Kontor og beboelse. 3: Beboelse. 4: Genbrugsbutik for Sudanmission, legetøjsmuseum. 5: Indrettet til lagerrum.

Bygningsbeskrivelse (nuværende) (stil, materialer, antal bygninger, evt. årstal)

Jernstøbergården består af et bygningskompleks med 5 bygninger, hvoraf 3 er bevaringsværdige og indgår i en samlet gårds helhed.

Bygning 1: Mod gaden et grundmuret toetagers forhus (opf. 1875), ni vinduesakser i længden med et bredere portfag i midten. Teglhængt heltag med en skorstenspipe. Gadesidens murværk af gule sten over pudset sokkel. Profileret kordonbånd, hovedgesims, hjørne- og portpilastre samt indfatning om midtervinduet trukket i puds. Over den fladbuede portåbning muret, pudset balkon med støbejernsværk. Pilastrene udstyret med tilbageliggende felter, baser og kapitæler. Vinduernes

tilbageliggende pudsede brystninger prydes med støbejernsornamenter. Stueetagens vinduer rundbuede. Vest for porten er vinduerne forlænget ned til soklen (butik). Alle pudsede, let grå, balkon hvidmalet, støbejernsdetaljer gråmalet, vinduer (i 2. etage klassicistiske) mørkegrønne. Gårdsiden af gule sten over pudset sokkel, Muret hovedgesims med savskift. Over midterfaget muret gavlkvist med to vinduer samt et gammelt ur (oprindeligt fra byens rådhus) med tilhørende klokke anbragt på tagrygningen. Døre og vinduer (klassicistiske) grønmalet.

Bygning 2: I gården til venstre en enlænget sidelænge, der omfatter en smallere, sammenbygget bygning mod nord (opf. 1837) og en bredere mod syd (opf. 1842), grundmuret med teglhængt heltag. Det brede søndre hus' vestre tagflade er dog belagt med eternit. Nordgavlen med bindingsværk. Hvidkalkede murflader, de smårudede vinduer og de store, grønmaledede skydeporte.

Bygning 3: lav længe – nyere byggeri – med fladt halvtag.

Bygning 4: Et grundmuret tværhus i to etager opført som fabriksbygning – det tidligere jernstøberi (opf. 1865). Bygningen har 16 rundbuede støbejernsvinduer i længden og en portgennemkørsel i 4. og 5. fag fra øst. Ydermurene, der står hvidkalkede over sorttjæret murfod, er opført af kridtsten. Firkantet fabrikskorsten af gule mursten over den vestre gavl.

Bygmester/arkitekt

Antal ansatte nu
Ingen

Tidligere
16-20 beskæftiget i 1842

Produktionens historik

Køge fik sit jernstøberi i 1830'erne da H.C. Hansen nedsatte sig som smedemester i 1830'erne og beskæftigede 12-14 personer. Efter at have drevet jernstøberi en årrække ville Hansen sikre sig mod evt. konkurrence og ansøgte derfor kongen om eneret på jernstøbning i Køge og omegn de næste ti år, hvilket han ikke fik. Men han fik borgerskab og fortsat bevilling til sin virksomhed 24. 9. 1842. I 1850 arbejdede virksomheden med vognfabrikation, møllebyggeri, fremstilling af landbrugsmaskiner og med jernstøberi. Foruden fabrikanten selv var der beskæftiget 4 håndværksmestre, 18 svende, 3 drenge foruden to heste, som drev en slibemaskine og en blæsemaskine. Af større tekniske installationer var der kun en smelteovn (i sidebygningen). Alle varerne blev afsat i Køge og nærmeste omegn. Såvel produktion som antal beskæftigede holdt sig så nogenlunde uændret gennem 1850'erne og 60'erne.

I 1860'erne konstruerede H.C. Hansen & Søn – sønnen Frederik. C. Hansen indtrådte i firmaet i 1867 – en havreknusemaskine, som var noget simplere opbygget end de hidtil anvendte. Senere fremstillede man også havebænke efter egen tegning, trappeelementer, kakkellovne, gravstedsgitre, gravkors, udsmykningsplader og gitre til bygninger samt mange andre jernstøbte produkter. I 1869 fremstillede man desuden velocipeder. I 1872 moderniserede man fabrikken med en dampmaskine på 4 Hk. Til støberiet hørte et stort, langstrakt areal mellem Vestergade og Køge Å. I 1865 opførtes her en ny fabriksbygning (4) på tværs i gården og med gennemkørsel til det bagvedliggende areal hvor der senere opførtes andre bygninger. I 1913 blev omtrent halvdelen af grunden mod åen frastykket og bebygget.

I 1918 købte maskinfabrikant Chr. F. Jensen, installatør J. Juul og fabrikant R.J. Lind virksomheden; i 1942 købte Jensen de to kompagnoner ud og blev enejer. Firmaet kom senere til at hedde Køge Maskinfabrik, hvor man især lavede Vvs-arbejde og almindeligt maskinarbejde indtil virksomheden ophørte.

Bevaring iflg. kulturmiljø-rapport:	fredningsbestemmelser	Lokalplan
Regionplan	Museets vurdering Bygningerne udgør en bevaringsværdig helhed i det samlet gårdkompleks og et eksempel på en købstads (Køges) første industrivirksomhed.	

3. Arkivalier (afkrydsning)

	på stedet	i lokal-arkivet	andet	meget/lidt	evt. årstal
Fotos, historiske	21				
Fotos, nugældende	30		KØM		2004
Luftfotos					
Video, tape					
Vedtægter					
Forhandlingsprotokoller					
Regnskaber					
Korrespondance					
Personale					
Erindringer					
Udklip	30	KBA			
Bygningstegninger	11	KBA			
Produktionstegninger	2	KBA			
Andet Maleri af jernstøbergården		KØM			

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering Industriregistrering løber.: 2630, brancher. 130
Erhvervsarkivet
Landsarkivet
Rigsarkivet
Andre Div. materiale i Køge Museums bygningsarkiv

5. Litteratur

Engqvist, Hans Henrik: Bevaringsværdige huse i Køge. Kbh. 1978
Hermansen, Victor og Povl Engelstoft: Køge Bys Historie. Kbh. 1932
Kjeldsen, Børge: Historien bag navnet. Udgivet af Lørdage Avisen 1994 og 1995
Nielsen, H. (red.): Køge By's Historie, bd. II. (1988)

6. Genstande

	På stedet	På museet	Andet
Faste x	I og på de forskellige bygninger indgår en række forskellige eks. på støbejerns genstande		
Løse 14		KØM	

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug

Der foreslås en nærmere undersøgelse af hele komplekset omkring Jernstøbergården på baggrund af gårdens bygninger, deres historie (herunder udbredelse af firmaets støbejernsprodukter) samt eksisterende kildemateriale.

8. Betydning

Lokalt

Særligt bevaringsværdige bygninger i et af Køges godt bevarede gårdkomplekser, som fortæller historien om en af Køges første industrivirksomhed og den efterfølgende udvikling – om mennesker og maskiner i et bygningskompleks og en af byens gårde, som stadig eksisterer.

Regionalt

Eksempel på et af regionens første jernstøberier, lokaliseret til en af købstæderne, med købstaden og oplandet som kundeunderlag og en selvstændig maskinfabrikation af enkelte landbrugsredskaber.

Nationalt

9. Yderligere bemærkninger

Jernstøberiet (senere Køge Maskinfabrik) i Vestergade startede i de daværende (og i dag stadig eksisterende) bygninger allerede i 1830'erne, men jernstøber Hansen fik dog først egentlig bevilling til sin fremtidige virksomhed i 1842. Til dato var der hidtil kun anlagt enkelte og mindre industriforetagender i Køge, og jernstøberiet regnes derfor til en af byens ældste industrier. Til jernstøberiet hører flere bygninger, bl.a. den, der blev indrettet til støberi og værksted, dens senere afløser samt det toetagers hovedhus ud mod Vestergade med port ind til gården, opført som erstatning for et ældre, enetages bindingsværkshus. Det samlede kompleks af bygninger indgår i jernstøberiets industrihistorie og udgør et sluttet, bevaringsværdigt industrimiljø.

Jernstøberiet i Vestergade blev etableret på et tidspunkt, hvor støbejernsgods vandt frem, og på en række områder blev en del af industrialismens "mode". Støbejern kom i flere tilfælde til at erstatte gamle materialer, og blev anvendt som delelementer i forskellige, nye sammenhæng til brug i fx bygningsindustrien, genstande som afspejlede sig i kirkegårdskulturen (gravkors, jerngitre mv.) og i forbindelse med grovere "brugsgenstande" i almindelighed.

Støbegods kom i stigende grad til at indgå som delelementer i fabrikationen af de nye maskiner og redskaber, som navnlig landbrugsmaskinindustrien frembragte i takt med den tiltagende mekanisering af dansk landbrug i sidste halvdel af 1800-tallet. I denne industrialiseringsproces indgik bl.a. et voksende net af maskinfabrikker, grundlagt i regionens købstæder, i enkelte stationsbyer og/eller landsbyer. Ved siden af almindelig støberivirksomhed fremstillede flere jernstøberiet også egne, konstruerede landbrugsmaskiner, som man oftest selv havde eksperimenteret sig frem til. Det gjaldt fx i Køge, hvor jernstøber Hansen bl.a., parallelt med støberivirksomheden, og fabrikation af vogne i en periode, fremstillede og solgte en havreknusemaskine, som jernstøber Hansen selv havde konstrueret.

Jernstøberiet i Køge indgår på linje med andre støberier i regionen. Men på grund af at støberiet i Vestergade gennem alle de år det fungerede, forblev relativt eneherkende i området, og det ud over byen formåede at tiltrække og dominere et stort, tilgrænsende opland, fik produktionen fra jernstøberiet relativ stor betydning, ikke blot for landbruget - og dermed dets udvikling - men også i almindelighed for den gryende industri, hvis værksteder og industrier ligeledes blev forsynet med alskens slags støbegods.

Jernstøberiet i Vestergade skal derfor ses som et vigtigt industriminde, der har rummet en industrigren med relation til både landbrug og industri - lokalt og regionalt.

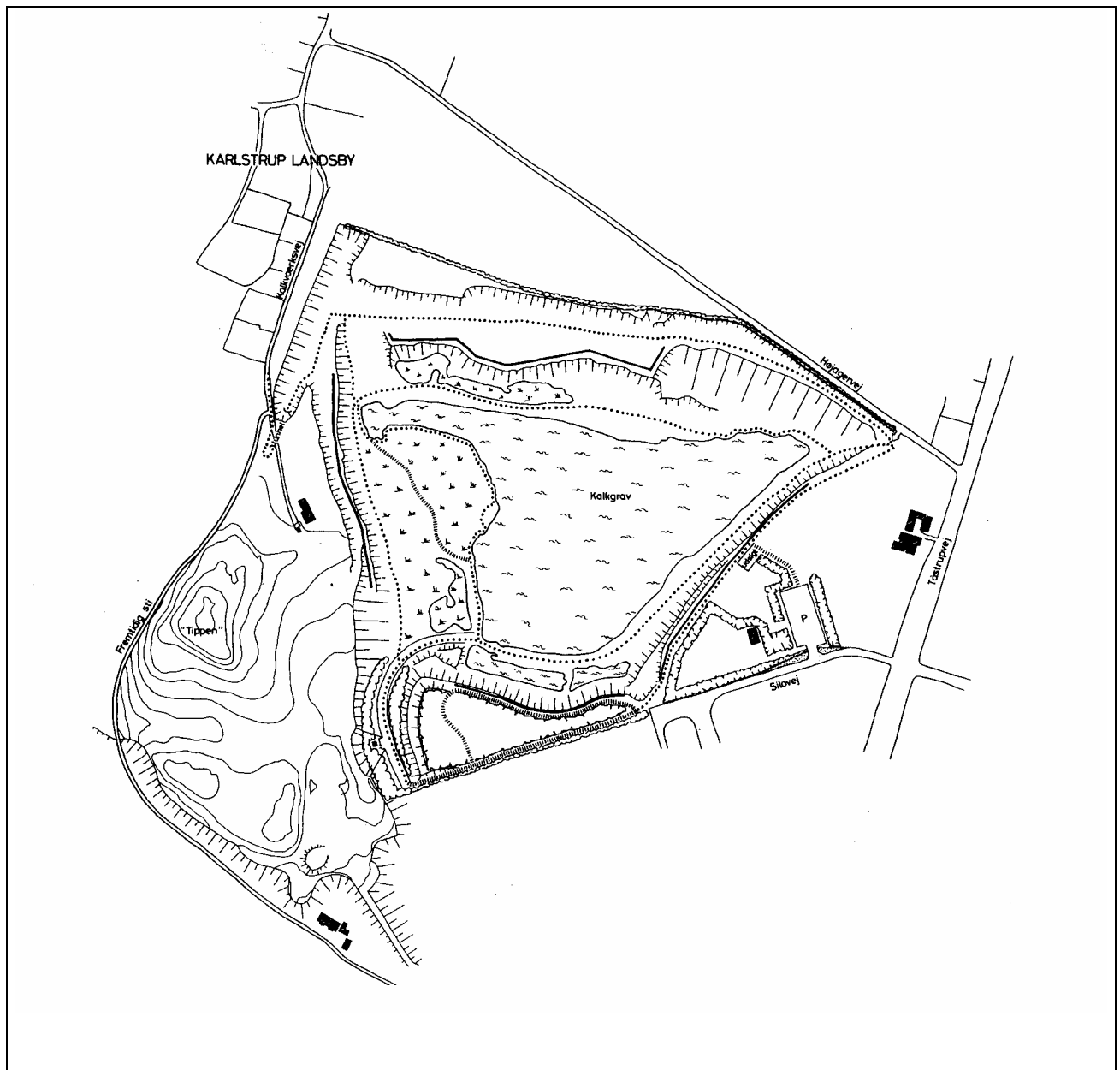
Gunnar Solvang

1. Fakta

Museum: Køge Museum	Kommune og kommune nr.: Køge Kommune - 259	Journalnr.: R.A. j.nr.: 6-03-00-101	
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): Kagstrup Kalkværker A/S, senere Karlstrup Cementfabrik, i dag nedlagt som virksomhed			
Virksomhedens adresse, (nu Højagervej, Karlstrup)	Matr.nr.: 4f af Karlstrup By	Tlf.nr.: Ingen	
Nuværende ejer: Københavns Skovdistrikt	tidligere: Kagstrup Kalkværker A/S	grundlægger: Fritz Ferdinand Richter	
Type af produktion, nuværende: Området er i dag udlagt som naturområde	Tidligere: Kalkindustri		
Etableringsår 1856 – begynder kalkudvindingen	År for evt. ophør: 1958 (kalkværket) og 1975 (cementfabrikation)		
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o.lign.) A/S Hedehusenes Teglværker			
Begrundelse for udvælgelse: Karlstrup Kalkgrav er af KØM samt Roskilde Amt udpeget som særligt bevaringsværdigt kulturmiljø. Kalkværksindustrien udgjorde tidligere en af Køgeegnens større landindustrier. I dag findes få kulturspor, som kan dokumentere et større landindustrimiljø, som tilmed har haft regional betydning. Karlstrup Kalkgrav har som industriminde stor værdi på grund af det særegne kulturspor der her er efterladt, da alle øvrige fysiske kulturspor – bort set fra resursegrundlaget – er borte. Ud over kalkgraven som et fysisk kulturspor og den materielle side af kulturmindet, så resterer i dag kun den ikke materielle side - mundtlige overlevering, interviews mv. samt de skriftlige kilder.			
Registrator:KØM Gunnar Solvang	Dato: 25.11.2004	Tlf.nr.: KØM 56634242	E-mail: kommus@tiscali.dk
Foto neg nr. Div. digitale fotografier	fotograf: Gunnar Solvang	dato: 2004	

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (lokalplan), bygningskomplekset med nordpil
Kortet refererer til lokalplan nr.: 672.2 Solrød Kommune og viser kalkgraven med nærmeste omgivelser og bebyggelse, herunder den tidligere bestyrerbolig fra 1909.

Bygningsbeskrivelse (nuværende) (stil, materialer, antal bygninger, evt. årstal)

I dag findes ingen bygninger eller produktionsanlæg der kan henføres til den oprindelige kalkfabrikation. På kanten til kalkgraven ligger den gamle bestyrerbolig (opf. 1909) af en lokal bygmester og ikke ændret af betydning. Huset ligger øst for kalkgraven for enden af vejen der fører til Karlstrup.

I Karlstrup landsby ligger tre beboelseshuse, opført i 1960'erne, da cementfabrikken blev bygget, beregnet til fabrikkens ledende funktionærer.

Bygmester/arkitekt

Vides ikke – bygningerne nedrevet på nær de omtalte.

Antal ansatte nu

Ingen da fabrikken er nedlagt

Tidligere

1939-57 10-23 arbejdere + 1-2 funktionærer

Produktionens historik

De råstofresurser, som danner udgangspunkt for en godt 100-årig kalkindustri i Solrød-området, fandtes først og fremmest på markerne til den senere Kalkværksgård, som lå i Karlstrup. Udvinningen af kalken – til kalkbrænding - foregik 1856-1896 som et privat foretagende med Fritz Ferdinand Richter som lejer af kalkområdet, ejet af kammerherre Carlsen, Gl. Køgegård. Produktionen foregik under relativt primitive forhold og primært med håndkraft og med heste som trækraft. Richter blev efterfulgt af sin søn, som en kort årrække videreførte faderens virksomhed, hvorefter han blev ansat som bestyrer af produktionen i det nye A/S fra 1896.

I 1896 oprettedes Kagstrup Kalkværker A/S, som straks fra starten gik over til en mere industriel udnyttelse af kalkforekomsterne med baggrund i mekanisering af produktionen og en øget udnyttelse af kalkforekomsterne til råkalk, brændt kalk og jordbrugskalk. Desuden opførtes ved overtagelsen en ny kalkovn. Produktionen fortsatte med få ændringer forholdsvist uændret frem til 1934, hvor der blev bygget en ny ovn, og i 1942 påbegyndtes fabrikation af hydratkalk i nye bygninger. Produktionen fortsatte frem til 1956-57 uden de nødvendige investeringer i nye anlæg. Fabrikken var ved lukningen og overgang til den nye cementproduktion betydeligt nedslidt for flere af anlæg og bygningers vedkommende.

I 1958-59 opførte Ålborg Portland en cementfabrik som fortsatte med udnyttelsen af kalkforekomsterne frem til 1975, hvor fabrikken lukkede. Efterfølgende blev hovedparten af bygningerne fjernet, mens andre bygninger overgik til anden industriformål. De gamle bygninger og anlæg fra den oprindelige kalkværksindustri eksisterer ikke længere. I dag ses kun den store kalkgrav, som nu er udlagt til rekreativt område.

Bevaring iflg. kulturmiljø-rapport: Dit kulturmiljø Kulturmiljørådet for Roskilde Amt, 2002). Et hegn er et tegn (Amtsmuseumsrådet for Roskilde Amt 1997).	Fredningsbestemmelser Området forvaltes af Københavns Skovdistrikt og bestyres af Skov- og Naturstyrelsen.	Lokalplan
Regionplan: Karlstrup Kalkgrav er udpeget som særligt bevaringsværdigt kulturmiljø i Regionplanen for Roskilde Amt	Museets vurdering Det er museets vurdering, at kalkgraven udgør et lokalt og regionalt bevaringsværdigt kulturmiljø, der vidner om egnens tidlige råstofudvinding og landindustri	

3. Arkivalier (afkrydsning)

		på stedet	i lokal-arkivet	andet	meget/lidt	evt. årstal
Fotos, historiske	61	KØM	Div.	Det. Kgl. B		1900-1960
Fotos, nugældende	15	KØM				1997-2002
Luftfotos	1			Flyvevåb.		1930
Video, tape						
Vedtægter	x	(KØM)		Erhv.Arkiv.		
Forhandlingsprotokoller	x	(KØM)		Erhv.Arkiv.	meget	1897-1962

Regnskaber	x	(KØM)		Erhv.Arkiv.	meget	1896-1962
Korrespondance		(KØM)		Erhv.Arkiv		Div. årg.
Personale – jf. Danmarks Statistik		(KØM)	Solrød La.	Erhv.Arkiv.	10	1939-1957
Erindringer - interviews		KØM				1997
Udklip		KØM	Solrød La.		lidt	
Bygningstegninger		KØM	Køge By A		lidt	
Produktionstegninger						
Andet						
Rapport fra bestyrelsen		(KØM)		Erhv.Arkiv.	noget	1940-1957
Indberetning til Statist.		(KØM)		Erhv.Arkiv.	noget	1939-1959
Departement		(KØM)		Erhv.Arkiv.	noget	1949-1955
Mekanisering og jordkøb		(KØM)		Erhv.Arkiv.	noget	1920-1942
Div. tekniske sager		(KØM)		Erhv.Arkiv.	lidt	1939-1945
Køge Kalkværk						

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering Løbe nr.: 2701 Branche 159
Erhvervsarkivet Fabrikens arkiv beror i Erhvervsarkivet – kopi af dele i KØM. Registratur foreligger vedr. EA
Landsarkivet
Rigsarkivet
Andre Enkelte ældre fotografier findes i Det Kgl. Bibliotek (kopi i KØM)

5. Litteratur

<p>Birkegaard, H. O., P. Olsen og P. Petersen (red): Havdrup-Solrød. Træk af de to sognes historie. 1982.</p> <p>Eilertsen, Henrik Lindbo, m. fl.: Karlstrup Kalkgrav. Rapport. Roskilde Universitetscenter. 1994</p> <p>Gruelund, G.: Egnen omkring Roskildelandevej og syd derpå. 1937</p> <p>Mortensen, V.: Karlstrup Sogn. I: Fra Københavns Amt 1950.</p> <p>Rubæk, Karl-Johan: Tre kalkværksgårde – en beretning om kalkdriften i Solrød-området. I: Meddelelser fra Solrød Lokalhistorisk Forening, 5-87.</p> <p>Solvang, Gunnar: Kalkudvindingens kulturhistorie i Karlstrup-Solrød området. Foreløbig rapport, Køge Museum 1997.</p> <p>Solvang, Gunnar: Kalkudvindingen på Køge egnen. En kulturhistorisk skildring af egnens kalkværksindustri og dens kalkværksarbejdere. Køge Museum 2002.</p>

6. Genstande

	på stedet	på museet	andet
Faste			
Ingen			
Løse 2		KØM	

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug

Karlstrup Kalkgrav anvendes i dag som rekreativt område – offentligt tilgængeligt

8. Betydning

Lokalt

Karlstrup Kalkgrav er betydningsfuld til belysning af den tidligere lokal råstofudvinding, som gennem 100 år har været lokaliseret til en af lokalområdets største landindustrier.

Regionalt

Karlstrup Kalkgrav er et betydningsfuldt eksempel på den regionale landindustri, som har indgået i den samlede råstofudvinding i Roskilde Amt, og som amtet tillige har ønsket at frede/bevare som kulturmiljø.

Nationalt

Karlstrup Kalkgrav er af Skov- og Naturstyrelsen udlagt som del af et samlet natur- og kulturhistorisk område ved Køge Bugt. Det vil på landsplan kunne indgå sammen med lignende kalkudvindingsområder på fx Stevns, Møn og på Djursland.

9. Yderligere bemærkninger

Syd for Karlstrup Landsby ligger Karlstrup Kalkgrav som er det største og mest synlige spor i kulturlandskabet efter råstofudvinding i form af kalken, hvilket begyndte i 1856. Sporene efter områdets kalkindustrien udgøres næsten primært af kalkgraven, som dækker 15 td. land og som i dag er fyldt med vand. I omegnen af Solrød findes desuden en række mindre, lignende spor efter kalkudvinding, hvor der også har været tilknyttet større eller mindre anlæg og bygninger, som ikke eksisterer længere, men hvor ”arrene” fra virksomheden endnu flere steder er mere eller mindre synlige i landskabet. Til sammen danner disse spor resterne af den pågældende råstofudvinding, som lokalt set har haft relativ stor betydning for egnens landindustri.

I tilknytning til Karlstrup Kalkgrav ligger Tippen, der er et menneskeskabt, bakket landskab, nord

for kalkgraven. Det er dannet gennem årene af affaldsprodukterne muld og flint fra kalkproduktionen. Affaldet blev transporteret hertil med tipvogne, trukket af heste.

Karlstrup Kalkgrav er i dag et rekreativt område, hvor de historiske spor af resursernes anvendelse endnu er tydelige. Produktionsbygninger, -anlæg og bolig for arbejderne er for længst nedrevet, kun værket bestyrerbolig eksisterer og er velbevaret. Det samme gælder for en strækning af den gamle vej, der fører fra landsbyen ned til kalkgraven. I den nuværende industribebyggelse øst for kalkgraven ligger tre nyere bygninger fra 1960'erne, der blev opført til ledende funktionærer ved den senere cementfabrik, hvoraf det meste blev nedrevet i 1980'erne. Enkelte bygninger blev "genbrug", de er senere ændret og anvendes i dag til andre, industrielle formål.

Kalkudvindingen ved Karlstrup udgør sammen med andre af områdets undersøgte kalklokaliteter den ene af to industrielle foretagender, som har været baseret på udnyttelsen af egnens råstofresurse i et område, der ellers primært er domineret af landbrug, i lighed med den resterende del af Roskilde Amt. Det andet råstof i området er flint - kugleflint og sortflint - som blev indsamlet og opgravet langs kysterne syd for Køge (Strøby), på Stevns og Møn, foruden på en række andre kyststrækninger i Danmark. (KØM foretager i disse år en undersøgelse om dansk flintindustri). Som en slags "bindeled" mellem kalkindustrien og landbruget kan nævnes brydningen og distribuering af landbrugskalk, som gennem årene fandt sted i de fleste kalkbrud parallelt med, at kalken primært blev udnyttet industrielt med henblik på byggeindustrien.

De nævnte industriforetagender har sammen med to andre centrale landindustrier - udvinding af sten og grus samt teglværksindustrien – ligeledes haft betydning for den side af landindustrien, der baserede sig på amtets naturressurser. Mens grusgravningen primært kan relateres til regionens nordlige del - hvor den stadig er aktiv - har teglværksindustrien generelt været udbredt i hele amtet. I Køge Museums industriområde fandtes tidligere Hegnetslund Teglværk og Lervarefabrik, som er undersøgt af museet. (Se litteraturlisten).

De forskellige landindustrier har på lokalt plan i perioder beskæftigede adskillige landarbejdere. Det var især den del af landbobefolkningen, der ikke var beskæftiget ved landbruget eller som industriarbejder i købstædernes fabrikker og industrier i den begyndende industrielle periode fra slutningen af 1800-tallet men også langt ind i 1900-tallet.

Hovedparten af landindustriens fysiske rammer i form af bygninger og produktionsanlæg eksisterer ikke længere og er kun i ringe nogen registreret og dokumenteret. Derimod er den mundtlige overlevering og anden former for kildemateriale i form af arkivalier og fotos til belysning af landindustrien på en række områder blevet indsamlet i det omfang de har været muligt, hvorved viden om en række sider af landindustrien herved er blevet sikret.

Køge Museum har lavet en større undersøgelse om Kalkudvindingen på Køgeegnen (1997-2001), hvori Karlstrup Kalkgrav indgår som et centralt industriminde. Foruden analyse og beskrivelse af de fysiske kulturspor – bygninger, anlæg, produktions- og arbejdsgang m.v. - er der i undersøgelsen især lagt vægt på, at belyse de ikke materielle sider i tilknytning til produktionen, arbejdsvilkår og de sociale forhold.

Materialet er publiceret (se litteraturlisten) og en videre undersøgelse vil næppe kunne bibringe yderligere kulturhistorisk viden om den side af egnens landindustri.

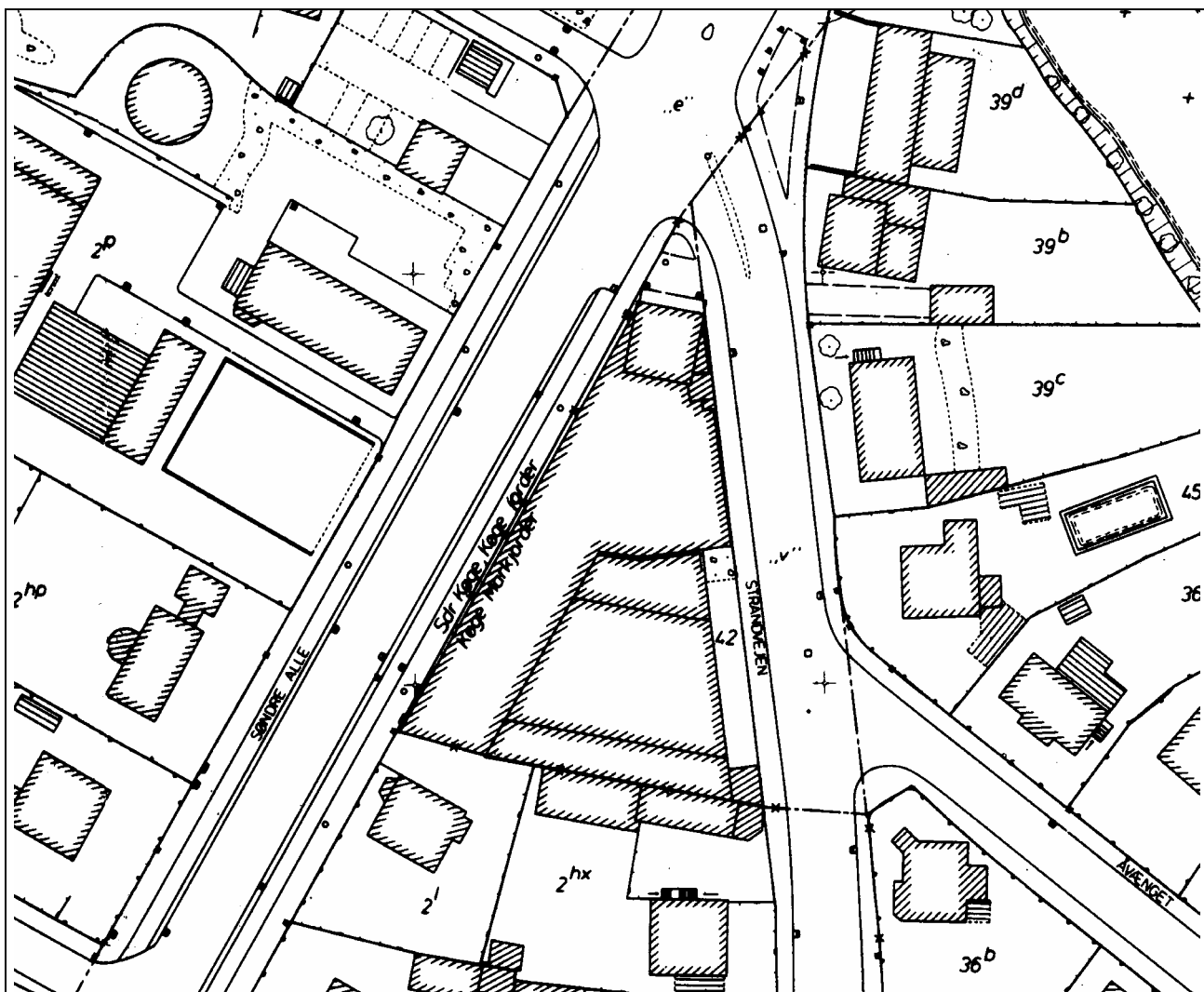
Gunnar Solvang

1. Fakta

Museum: Køge Museum	Kommune og kommune nr.: Køge Kommune – nr. 259	Journalnr.: R.A. j.nr.: 6-03-00-101	
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): Kureer - i dag kontorhus og sæde for MediaCenter (LørdagsAvisen) og flere kontorfirmaer			
Virksomhedens adresse, Søndre Allé 1, 4600 Køge	Matr.nr.: 42 af Køge Markjorde	Tlf.nr.: 46321312	
Nuværende ejer: Jørgen Petersen	Tidligere: Niels Madsen Christensen ”Kureer”	Grundlægger: Niels Madsen Christensen ”Kureer”	
Type af produktion, nuværende: Kontor (ejendomsmægler) og sæde for Køge Media Center (Lørdagsavisen)	Tidligere: Ford Automobilforhandler og -værksted		
Etableringsår (1903, 1910) i bygningen (1919) 1923-26	År for evt. ophør 2002		
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o.lign.) Fords samlefabrik i København			
Begrundelse for udvælgelse: Bygningen fra 1923-26 står i dag stort set uændret i det ydre siden opførelsen, efter at den nuværende ejer har ført en række senere ændringer/stilbrud tilbage i husets oprindelige arkitektur. Bygningen udgør desuden et godt eksempel på en industribygning, hvis arkitektoniske udtryk radikalt bryder med Køges oprindelige, lokale byggeskik, idet arkitektur og byggeri bl.a. har måttet tilpasses forlæg fra Ford fabrikkerne i USA. I udvælgelsen indgår desuden den relativt lave industribygningens placering i bybilledet, foruden at den er en af de første, nyere bygning, som blev opført i Søndre Køge, der først fra 1920'erne – bort set fra enkelte gamle huse - blev bebygget og dermed begyndende udbygget, som en del af det Køge, der senere voksede op syd for åen. Kureers hvide bygning har overlevet i velholdt og næsten uændret skikkelse.			
Registrator: KØM, Gunnar Solvang	Dato: 25.11.2004	Tlf.nr.: 56634242	E-mail: kommus@tiscali.dk
Foto neg nr. (Digital fotos)	Fotograf: Gunnar Solvang	Dato 23.11.2004	

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (på amtskort), bygningskomplekset med nordpil
--

Bygningsbeskrivelse (nuværende) (stil, materialer, antal bygninger, evt. årstal)

Bygningen består af et sammenhængende V-formet bygningskompleks på ca. 1500 m² med sidelænger i en etage med en to etagers front, opført 1923 og udvidet 1926. Huset er grundmuret, væggene pudset og hvidkalket. Bygningens front er flankeret af to lave sidelænger med gennemgående gesimser, murene er udformet som et rammeværk med kraftige ørelisener, der omkranser vindues- og dørpartier. Huset har lavt, pyramideformet sadeltag hovedsageligt beklædt med tagpap. Porte og døre er lavet af træ, vinduesrammer af jern. Tagkonstruktionen er udført i træ og taget beklædt med tjærepap. Værkstedsføjens aftrappede attika, skjuler den bagvedliggende tagflade. Firmaets kontor har ligget på første sal i bygningens front.

Bygningen er opført på en spids hjørnegrund omkranset af to vejforløb og indgår øvrigt i en helhed sammen med bydelens øvrige bebyggelse, hvor adskillige huse ligeledes tegnet af samme, lokale arkitekt, Otto Langballe, som ellers var udpræget "Bedre Byggeskiks" arkitekt. Det er derfor værd at pege på det konkrete resultat i form af en næsten ren funktionalistisk arkitektur, iblandet enkelte træk af klassicisme og måske et enkelt stæk af "Bedre Byggeskik".

Der var imidlertid ingen mulighed for arkitekt Langballe at ty til "Bedre Byggeskiks" forbilleder og resultatet blev da også mere amerikansk end dansk, med en antydning "wild-west stil".

<p>Udformningen af bygningskomplekset er uden tvivl inspireret af den dengang splinternye Ford-fabrik i København, der var tegnet af firmaets amerikanske arkitekt, Albert Kahn.</p>		
<p>Bygmester/arkitekt Bygm: Kureer, Arkitekt: Otto Langballe, Køge</p>		
<p>Antal ansatte nu Ingen</p>	<p>Tidligere 15-25</p>	
<p>Produktionens historik</p> <p>Kureer startede sin forretning/virksomhed i Brogade, Køge i 1903 med at sælge cykler, fra 1906 udvidedes forretningen til at sælge motorcykler samt en række andre varer. I 1910 åbnede Kureer et bilværksted og 1912 solgtes den første Ford bil. Fra 1920 blev Kureer autoriseret Ford forhandler, og i 1923 – året inden registreringsafgiften blev indført - blev der solgt 223 biler. Den 9.12.1919 købtes grunden i Søndre Køge af Gammel Køgegård hvorpå man opførte det første, primitive garageanlæg i træ. Samme år fandt Kureer også på at lave underjordisk benzintank – noget hidtil forholdsvist ukendt; indtil da havde man solgt benzin i tromler og dunke. I 1921 blev der opsat benzintank (tegning i arkivet), og meget tidligt blev der også lavet en benzinautomat. hvor bilisterne for 2 kr. ved selvbetjening kunne købe 5 liter benzin.</p> <p>I 1926 blev træbygningen nedrevet og den nuværende bygning opført på ”Trekanten”, og i 1926 flyttedes den resterende del af virksomheden fra Brogade til Søndre Allé. Herefter udviklede automobilsalg og –værksted sin i en jævn stigning med salg og bilreparationer frem til 2. verdenskrig, hvor mange måtte klodse bilerne op og værkstedet praktisk talt gik i stå og man måtte afskedige mange medarbejdere. Under krigen kom så generatoren, hvori man fyrede med brændsel, og det gav igen arbejde til firmaet. Fremtiden tegnede lyst og i 1953 solgte man fx 53 biler. I 1960’erne blev der lavet mindre ændringer i forbindelse med værkstedsafdelingen, men disse ombygninger er ført tilbage til det oprindelige.</p> <p>I 1955 skete det første generationsskifte hvor den 75-årige Niels Kureer overlod ledelsen til sønnen Erik Kureer. I 1978 fulgte andet generationsskifte, hvor de to brødre Svend og Erik Kureer videreførte virksomheden de næste 23 år, hvorefter den blev solgt til tredje generation – Jørgen & Peter Kureer. Frem til 1995 solgte Kureer over 20.000 Ford biler og har gennem årene samlet beskæftiget og uddannet 1.500-2.000 medarbejdere gennem 57 år i Køge. I 2001 Stoppede virksomheden. Huset blev handlet et par gange ind til det blev købt af den nuværende ejer, som restaurerede og med stor pietetsfølelse tilbageførte huset til sin oprindelige arkitektoniske skikkelse i det ydre. Indvendigt er desuden bibeholdt mange detaljer i den oprindelige bygning.</p>		
<p>Bevaring iflg. kulturmiljø-rapport:</p>	<p>Fredningsbestemmelser</p>	<p>Lokalplan Bygningen er udpeget som særligt bevaringsværdig.</p>
<p>Regionplan</p>	<p>Museets vurdering Bygningen er særlig bevaringsværdig på grund af sin arkitektur og autentiske udseende samt eksempel på en mindre industrivirksomhed</p>	

3. Arkivalier (afkrydsning)

	På stedet	I lokal-arkivet	Andet	Meget/lidt	Evt. årstal
Fotos, historiske		KBA		20	1928-35
Fotos, nugældende	KØM KØM			10 25	2001 2004
Luftfotos					
Video, tape					
Vedtægter					
Forhandlingsprotokoller *)					
Regnskaber *)					
Korrespondance *)					
Personale					
Erindringer					
Udklip		KBA KØM		40 10	Div. år 2002-2004
Bygningstegninger		KBA		34	1923-26
Produktionstegninger		KBA		1	1923
Andet De forskellige byggesager, tilladelser mv. Industriundersøgelsen *) Til orientering kan oplyses, at virksomhedens arkiv i flg. Industriregistreringen er stjålet.		KBA Nat.Mus.			1923-26 1977

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering Industriregistreringen, løbenr.: 2633, branche nr.: 136 Materialet indeholder foruden undersøgelsens generelle oplysninger fotografier af virksomheden i form af 9 eksteriør- og 19 interiørfotografier.
Erhvervsarkivet
Landsarkivet
Rigsarkivet
Andre

5. Litteratur

Kureer er bl.a. omtalt i Køge By's Historie 1288-1988, bd. II.

Arbejds mænd i Køge 100 år i kamp – 18892-1992. SID.

Vi, der var frie og ubundne. I Arbejderliv – 8 arbejdere fortæller.

Arbejdererindringer 1. Forlaget SOC, Viborg 1981.

Tillæg til Lørdagsavisen, 2003 ved genindvielsen af den restaurerede bygning

6. Genstande

	på stedet	på museet	andet
Faste			
Ingen			
Løse			
Ingen			

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug

8. Betydning

Lokalt

Eksempel på en af Køges bevaringsværdige bygninger, tegnet af lokal arkitekt. Den fremstår som stort set uændret i det ydre siden 1926, og indgår på en harmonisk måde i den omliggende bebyggelse, hvoraf arkitekt Langballe har tegnet mange af husene.

Regionalt

Et betydeligt bygningsværk fra bilismens barndom, som ikke findes andre steder i regionen og derfor udgør et godt eksempel på bilismens manifestation i en af regionens købstæder.

Nationalt

9. Yderligere bemærkninger

Kureer bygningen udgør et bevaringsværdigt industriminde, som vidner om den tidligere bilisme i Køge. Bygningsmæssigt er huset interessant fordi det med sit radikale arkitektoniske stilbrud afspejler nogle af de første udefrakommende tegn på, at den nye og dermed anderledes arkitektur, som fulgte med industribyggeriet i provinsen havde holdt sit indtog. Bygningen relateres således dels til bilismens udbredelse fra 1920'erne, dels til de nye krav, der stilledes til datidens industrielle virksomheder.

Et sammenlignende eksempel er fabriksbyggeriet på Codan Gummi A/S, hvor enkelte bygninger fra samme periode rummer tilsvarende arkitektur og stiltræk.

Industrielt indgår Kureers automobilvirksomhed med forretning, værkstedsfunktion og benzinsalg som en side af industrien, der ud over det "rent mekaniske" tillige indbefatter handel og service. De fleste industrivirksomheder med en virksomhedsprofil som Kureer, har gennem årene været udsat for store og gennemgribende forandringer, både hvad angår bygninger og branche.

Når Kureer er interessant og kan udpege som et bevaringsværdigt industriminde, skyldes det at bygningen i dag fremstår næsten som ved opførelsen i 1920'erne, om end der indvendigt er delvist ændret og bygningen har skiftet funktion til andet erhverv.

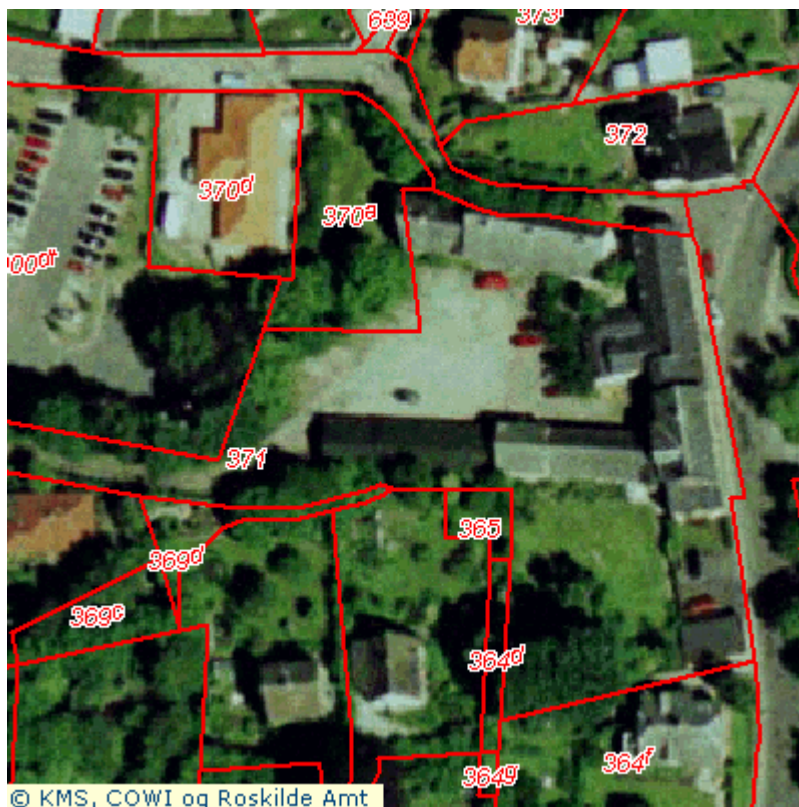
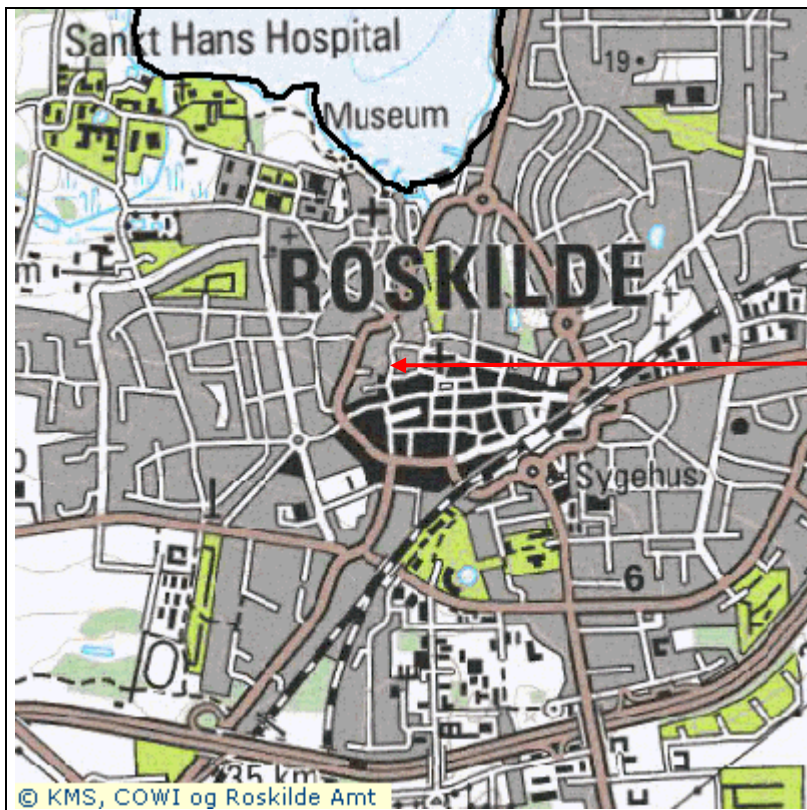
Gunnar Solvang

1. Fakta

Museum: Roskilde	Kommune og kommune nr.: Roskilde 265	Journalnr.: A-1324-04-85 Mus.sag 1085 og 2313	
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): Maglekilde Maskinfabrik			
Virksomhedens adresse, Maglekildevej 6-8	matr.nr.: 371	tlf.nr.:	
Nuværende ejer: Nedlagt på adressen	tidligere: O.Petersen, C.B. Strøyberg, Søren Ammitzbøll	grundlægger: Ole Petersen	
Type af produktion, nuværende: Nedlagt på adressen	tidligere: landbrugsmaskiner, diverse støbejern. mejerianlæg		
Etableringsår 1865	år for evt. ophør 1985 (fraflyttet til ny adresse)		
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o. lign.) Fusioneret med VVS-firma. C.C.M. Olsen Blikkenslagerfirma Blaagaardsstræde 5-7 fusionerede i 1991 med Maglekilde Maskinfabrik til C.C.M. Olsen Maglekilde VVS på Maglekildevej 5 (administration) og Håndværkervej 62 (værksted).			
Begrundelse for udvælgelse: Den tidligere Maglekilde Maskinfabrik er et eksempel på Roskildes ældste industri: vandkraft og mølleri. Mølleri kendes fra middelalderen og har altid, på grund af byens mange kilder, været en markant faktor i Roskilde. Maglekilde Maskinfabrik er udsprunget af Maglekilde Mølle, der eksisterede allerede i middelalderen. I 1730'erne byggedes papirmølle og i begyndelsen af 1800 blev der tilføjet spinderi og væveri og opstillet en dampmaskine, der var den ene af Danmarks dengang i alt fire dampmaskiner. I 1845 blev der bygget en vandkuranstalt ved mølledammen, men den lukkede allerede få år efter (1848). Dele af kuranstaltens bygninger indgik i den nye maskinfabrik. I 1865 oprettedes maskinfabrikken og i 1878 opfandt fabrikken den kontinuerlige mælkecentrifuge. En opfindelse af stor betydning på landsplan, idet mange små landbrug kunne opnå stordriftsfordele, hvad der var medvirkende til, at andelsprincippet slog igennem inden for mejeridriften. Maskinfabrikken sluttede i løbet af 1990'erne. De fleste bygninger eksisterer endnu, men er overtaget af andre firmaer. Maskinfabrikken er således et eksempel på en type virksomhed, der overtager eksisterende bygninger og omformer dem til et nyt virke.			
Registrator: Lene Hadsbjerg	dato: November 2004	tlf.nr.: 46 31 65 00	e-mail: roskildemuseum@roskildekom.dk
Foto neg nr.	fotograf: Flemming G. Rasmussen	Dato December 2004	

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (på amtskort), bygningskomplekset med nordpil
--

Begge kort: www.ra.dk 2004. Maglekilde Maskinfabrik ses under matr.nr. 371.

Maglekilde Maskinfabrik, facade mod Maglekildevej. Tilbygningen med fladt tag var tidligere privat bolig. Foto: Flemming G. Rasmussen, dec. 2004.

Maglekilde Maskinfabrik – gården. Foto: Flemming G. Rasmussen, dec. 2004.

Bygningsbeskrivelse (nuværende) (stil, materialer, antal bygninger, evt. årstal)

Maglekilde Maskinfabrik blev anlagt i umiddelbar nærhed af Maglekildens udløb. Her havde Maglekilde papirmølle fungeret siden 1730'erne. Papirmøllen lukkede i 1840'erne, og ved dens mølledam opførtes i stedet i årene 1845-46 Maglekilde Vandkuranstalt. Kuranstalten lukkede imidlertid allerede i 1848, bygningerne blev solgt i 1851 og igen i 1865, hvor de blev opkøbt af smedemester Ole Petersen. Her stiftede han 22. november 1866 ”O. Petersen & Co. Jernstøberi, Maskinfabrik, Værktøjsfabrik og Træskæreri”.

I de eksisterende bygninger i den tidligere vandkuranstalt etablerede han en produktion af hovedsagelig landbrugsmaskiner. Den sydlige fløj mod Maglekildestræde blev indrettet med smedeværksted og hestestald, og i en ny fløj mod Maglekildevej blev der i en bindingsværksbygning indrettet kraftcentral og drejeværksted. Kraften leveredes fra Maglekildens vand, der blev ledt fra kildebrønden hen over et vandhjul af jern til værktøjsmaskinerne. Kuranstaltens bygninger var i det lange løb ikke egnet til produktion, derfor købte O. Petersen en ubebygget grund på den anden side af vejen, den vestlige side af Maglekildevej, og opførte et jernstøberi med en udvendig støbeovnen. Jernstøberiet stod færdigt i 1867. Denne bygning eksisterer stadig om end i ombygget form.

I 1874 opførtes på vestsiden af Maglekildevej en grundmuret bygning på kampestensfundament og med skorsten af brændte sten. Her indrettedes snedker- og smedeværksted. Vest for støberiet blev der opført en ny bygning i 1875 til endnu et snedkerværksted, hestestald og vognport, mens det eksisterende snedkerværksted blev i stedet indrettet til maskinværksted. Bygningen af 1875 blev nedrevet i 1896, på stedet blev der opført et lukket træskur til lagerplads.

I 1877 blev vandkraftanlægget suppleret med et locomobil og senere en stationær

dampmaskine. Virksomheden producerede selv mindre dampmaskiner. I løbet af 1880'erne

overgik maskinfabrikken til udelukkende af få kraft fra dampmaskiner. Dampmaskinens skorsten blev nedrevet i forbindelse med en ombygning i 1988.

I 1883 overdrog Ole Petersen virksomheden til sine to sønner. I 1887 blev den ene af sønnerne, Sophus Petersen, eneejer, mens den anden søn Carl Petersen slog sig ned i København. Hans søn førte virksomheden videre indtil 1895, hvor C.B. Strøyberg trådte ind som ejer af de bygninger, der lå på Maglekildevejs vestlige side. Bygningerne på Maglekildevejs østside blev solgt fra. Han ændrede virksomhedens navn til ”Maglekilde Maskinfabrik C. B. Strøyberg”, og engagerede arkitekt Henry Meyer, Roskilde, til at levere tegninger til udvidelse og ombygning af bygningerne på grunden. I 1896 kunne Strøyberg tage de nye bygninger i brug. Bygningen, der rummede jernstøberiet, blev forlænget og i denne ny bygning blev indrettet maskinværksted. Kælderen blev indrettet til lager for støbegods og formsand, mens der på loftet blev etableret køkken til den private lejlighed. Et nyt jernstøberi blev indrettet i en dertil nyopført bygning vest for det gamle jernstøberi. En forsænket metalstøbeovn med skorsten blev etableret i en ny tilbygning mod syd, mens en tilbygning mod vest indeholdt stald og beboelse. I stueplan i en privat lejlighed boede maskinfabrikens kusk

I endnu en nyopført bygning indrettedes beboelse på 1.sal og kontorlokaler i stueplan. Maskinfabrikens bygningsmasse havde efterhånden fået form som et firelænget anlæg med bygninger langs Maglekildevejs vest side og Hedegades syd side, og bygninger vinkelret på disse. Udvidelserne fortsatte i 1904 med en ny bygning til en smedie med muret esse med to ildsteder. Bygningen indeholdt endvidere kedel- og maskinhus samt en højtryks dampmaskine model 1885. I 1908 brændte en del af komplekset, og jernstøberihallen blev derfor delvis nyopført ud mod Maglekildevej og indrettet til maskinværksted. Dele af facaden er stadig bevaret. Langs Hedegade blev opført en ny støberihal og bag denne blev der indrettet en funktionærbolig. C. B. Strøyberg døde i 1919 og virksomheden blev solgt til en kreds af købere, blandt andet Knud Høyer, der blev eneejer i 1923. Knud Høyer moderniserede beboelsesafsnittet, byggede et tårn i haven og opførte et garageanlæg.

Den tekniske udvikling efter 2.verdenskrig gjorde det urentabelt at fortsætte i de gamle støberihaller, og Roskilde Kommune blev derfor ansøgt om en tilladelse til at udvide bygningsmassen på grunden. Kommunen sagde nej, og i de følgende år blev satsningsområderne omlagt til fordel for VVS-arbejder. Støbejerns produktionen fortsatte i et nyopført jernstøberi på en mark i Himmelev (nabosogn til Roskilde). Produktionen af mejeri- og slagterimaskiner samt store varmeanlæg ophørte i 1972. Bygningerne i Himmelev blev købt af Arne Nielsen, som etablerede maskinværkstedet Brd. Nielsen på adressen. Maskinværkstedet ophørte i 1980. Blev derefter omdannet til boliger i bofællesskabet: Jernstøberiet.

I 1960'erne gik virksomheden på Maglekildevej for alvor ind i bygge- og anlægsbranchen. Bygningerne rummede stadig maskinværksted og det nye satsningsområde:VVS. Knud Høyer døde i 1966, her efter blev virksomheden omdannet til et familie-aktieselskab, og en tidligere medarbejder indsat som direktør. I 1961 var maskinfabrikens grund på 4.623 kvadratmeter med et bebygget areal på 1.424 kvadratmeter.

Med et nyt ejerskab, bestående af advokat Søren Amnitzbøll og direktør Erik Christiansen flyttede Maglekilde Maskinfabrik i 1985 til en adresse på Håndværkervej 62, mens VVS-afdelingen forblev på Maglekildevej. Bygningerne fra 1867 og 1896 i fløjen mod Maglekildevej blev i 1988-89 indrettet til (udlejnings-) kontorer/tegnestue.

C.C.M. Olsen Blikkenslagerfirma Blaagaardsstræde 5-7 fusionerede i 1991 med Maglekilde Maskinfabrik til C.C.M. Olsen Maglekilde VVS på Maglekildevej 5 (administration) og Håndværkervej 62 (værksted).

I år 2000 flyttede den sidste del af Maglekilde virksomheden til Håndværkervej, og den tidligere støberihal blev indrettet til galleri.

Bygmester/arkitekt

Arkitekter: Henry Meyer, K. Nielsen, J. Hartmann Petersen, Niels Henning Johansen

Antal ansatte nu

Nedlagt på adressen

Tidligere

Varieret. Over 5 men under 50.

Produktionens historie

Placeringen i Roskilde var velvalgt. Smeden Ole Petersens virksomhed lå oprindeligt i Ruds Vedby. Virksomheden bestod af et jernstøberi, en maskinfabrik og en vognfabrik. Imidlertid lå virksomheden uhensigtsmæssigt i forhold til infrastrukturen, og derfor valgte han at bosætte sig i Roskilde. Byen var forbundet med jernbane, her var en havn, og et naturligt centrum for landvejslinjer på tværs og langs af Sjælland. Jernbanen var vigtig, både for leverancer af råstoffer (jernbarrer) og for afsætning af færdigvarer. Nærheden til Roskilde Havn havde ligeledes en stor betydning for hans beslutning. I haven landedes stenkul, som blev solgt til byens nyetablerede gasværk. Stenkul indgik i gasproduktionen, og restproduktet, koks, blev bl.a. solgt til jernstøberiet. Dertil kom den nære adgang til Maglekilden, som kunne levere den nødvendige kraft. Ved flytningen fra Kuranstaltens bygninger i 1867 til den anden side af vejen etableredes en ny vandmølle i de nye bygninger.

Maglekilde Maskinfabriks produktion omfattede landbrugsmaskiner, så som tærse-, hakkelse-, knus-, sæd-, og frøsåmaskiner, kaste- og rensemaskiner, hesteriver, ringtromler, halmspindemaskiner og plove foruden staldvinduer. Senere udvidedes produktionen til også at omfatte blandt andet brandhaner, lysmaster, tandhjul, kloakgods, riste til dampkedler, svinghjul, gearkasser til mejerisektoren mv.

Omkring 1890 blev produktionen udvidet til også at omfatte bygningsartikler, ovne og husgeråd i støbejern.

I 1878 opfandt værkfører Lars Christian Nielsen den kontinuerlige mælkecentrifuge, som kunne skille skummetmælk og fløde. Den hidtidige teknologi gav et lavt flødeudbytte på mælk, der blev fragtet over lange afstande, men med den nye centrifuge blev flødeudbyttet ikke forringet.

Centrifugen var en opfindelse af stor betydning på landsplan, idet de mange små landbrug kunne opnå stordriftsfordele, hvad der var medvirkende til, at andelsprincippet slog igennem inden for mejeridriften.

Andelsmejerierne, der blev oprettet over hele landet fra 1882, satte gang i efterspørgslen på centrifugen. Men Maglekilde Maskinfabriks produktionskapacitet var utilstrækkeligt, og da der ikke fandtes finansiel mulighed for at ændre dette faktum, afhændede Ole Petersen både centrifugepatent og produktionsrettigheder til B&W i 1880. Indtil da var Maglekilde Maskinfabrik hovedleverandør i Danmark.

I årene efter 1. verdenskrig faldt behovet for især støbejern til husbyggeri og efterspørgslen på støbejernsgods til husgeråd var ligeledes for nedadgående, derfor blev der i de følgende år satset på mejerianlægs-driften. Her havde Maglekilde Maskinfabrik i forvejen et forspring.

Maglekilde Maskinfabrik var leveringsdygtig i hele mejerianlæg og deltog som bygmester og konsulent ved nybygning og renovering af mejerier på hele Sjælland og Lolland-Falster især i årene

1933-1942.

Produktionen af mejerimaskiner, reservedele til blandt andet ostepressere, vægte, kedler og hele ostekar fortsatte efter 2.verdenskrig og blev siden en eksportartikel til mejerianlæg i Europa.

Maglekilde Maskinfabrik er efter hvert ejerskifte blevet ombygget, og produktionen er omlagt i takt med, at markedet har efterspurgt nye produkter. Således viser et studie i virksomhedens historie en stor grad af omstillingsparathed. Hvor støbejernsprodukter var i højsædet i slutningen af 1800-tallet – begyndelsen af 1900-tallet, satsedes der efter 1.verdenskrig på et nyt produkt, der blev markedstilpasset i en sådan udstrækning, at virksomheden nærmest blev eneforhandler. Når virksomheden ændrede hovedprodukt faldt det fint i tråd med virksomhedens samlede produktlinje. Den eksisterende teknologi blev anvendt på en ny måde, hvilket blandt andet satsningen på mejerianlæggene viser. Produktion af støbeforme (til kar, rør m.v.) og store maskiner var velkendt. At VVS-linjen efterfulgte mejerianlægsdriften var derfor en naturlig udvikling set i lyset af, at virksomheden havde erhvervet en VVS kompetence gennem mejeribyggeriet. Kompetencen brugtes i stor udstrækning i bygge- og anlægsbranchen de følgende år. Da både maskinfabriksproduktionen og senere VVS-afdelingen flyttede fra Maglekildevej var dette et tegn på den udvikling, der har fundet sted i mange af landets købstæder. Forurenende og/eller støjende virksomheder flytter fra byens centrum til nyanlagte industrikvarterer i byens udkant. I takt med at de ældre produktionsbygninger blev fraflyttet, blev de nyindrettet til andre formål inden for de liberale erhverv (der hverken støjer eller forurener).

Således indrettedes tegnestue i bygningen mod Maglekildevej, og udstillingssale i den tidligere støberihal.

Ejeren Søren Ammitzbøll forsøgte i 2002-03 at få tilladelse til indretning af selskabslokaler og café i de bygninger, der ikke på det tidspunkt var lejet ud til kontor/tegnestue. Tilladelsen blev ikke givet.

Bevaring iflg. kulturmiljø-rapport: Ingen	Fredningsbestemmelser Roskilde Kommuneatlas: Erklæret ”høj bevaringsværdi”	Lokalplan 1 BP1 kommuneplan
regionplan	museets vurdering Høj bevaringsværdi. Høj grad af fortælle værdi. Bygningerne er opført over en lang periode i forskellige arkitektoniske udtryk og med forskellige formål. Bygningsanlægget fremtræder alligevel som en helhed.	

3. Arkivalier (afkrydsning)

	på stedet	i lokal- arkivet	andet	Meget/ lidt	evt. årstal
Fotos, historiske		Eksteriør og interiør	Roskilde Mus.: Produkter. Interiør fra produktionshal og kontorer. 23	Meget	1930- 1987

			<p>stk. foto af mejerier, bygget/ ombygget MM. Originale foto, interiør fra produktionshallen.</p> <p>Affoto af foto af bygninger, produktion og produkter.</p> <p>Dagbladet Roskilde: pressebilleder.</p>		
Fotos, nugældende			Roskilde Museum, eksteriør		2004
Luftfotos					
Video, tape					
Vedtægter			Roskilde Byråd: Firmaprotokol		u.a.
Forhandlingsprotokoller		Forhandlingsprotokoller		Meget	1950
Regnskaber		<p>Diverse hovedbøger, kassebøger og andre regnskabsbøger. Bl.a. Hovedbog, kassebøger, regnskabsbøger. Regninger og gældsbreve.</p> <p>Lønstatistik kopi på Roskilde Museum.</p> <p>Fra firmaet C.C.M. Olsen Blikkenslagerfirma, fusioneret med MM i 1991 er følgende: Regnskabsbøger, hovedbøger, debitorbøger, værkstedsbøger samt diverse registerbøger.</p>		Meget	1894-1905, 1929-1930, 1920-1947, 1947, 1860-1986
Korrespondance					
Personale		Fra firmaet C.C.M. Olsen Blikkenslagerfirma,	Roskilde Mus.: Industritælling, Kopi: Statistisk Bureau.	Meget	1872, 1962-1980

		fusioneret med MM i 1991: Lærekontrakter.			
Erindringer		Jubilæumsskrifter	Roskilde Mus.: Interview med ansatte maskin-fabrikken		1942, 1980- 1990
Udklip		Avisudklip		Meget	1942
Bygningstegninger		Diverse tegninger	Roskilde Mus.: Bygningsoversigt på matr. 371 år 1896, kopi. Arkitekttegning, 1896, kopi. Original Roskilde Kommune. Bygningsoversigt på matr. 371 år 1904, kopi. Originale skitser af støberiets smelteovn 1940. Oversigtstegning for årene 1867-1911, kopi. Bygningerne og deres anvendelse er udførligt beskrevet i Dansk Tarifforening inspektionsberetning 1911. Kommenteret oversigtsplan, kopi, original Erhvervsarkivet. Arkitekttegning vedr. ombygning i 1942, kopi original Roskilde Kommune. Arkitekttegninger vedr. udvidelse i 1945, kopi, original Roskilde Kommune. Herunder korrespondance mellem MM v. K. Høyer og Bygningskommissionen for Roskilde Købstad. Tarifforening inspektionsberetning 1949, kopi, original Erhvervsarkivet. Byggesager/tilladelser på Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning i	Meget	1896, 1904, 1940, 1867- 1911, 1942, 1945

			store træk vedlagt oversigt- grund- og plantegninger.		
Produktionstegninger		Fra firmaet C.C.M. Olsen Blikkenslagerfirma, fusioneret med MM i 1991: Projekttegninger 1971-1986.	Roskilde Mus.: Kopi af tegninger af centrifuge vedlagt patentansøgning i 1886.		1971-1986, 1886
Andet					

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering Nej
Erhvervsarkivet Dansk Tarifforening inspektionsberetning 1911. Bygningskommissionen for Roskilde Købstad. Tarifforening inspektionsberetning 1949.
Landsarkivet Nej
Rigsarkivet Nej
Andre Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning. Roskilde Kommune, Roskilde Byfoged.

5. Litteratur

<p>Ammitzbøll, Søren: Maglekilde Maskinfabrik & Jernstøberi. I: Foreningen til gamle bygningers bevaring, Roskilde. 2002.</p> <p>Jørgensen, Christian Winther: Maglekilde Maskinfabrik. I: Foreningen til gamle bygningers bevaring, Roskilde. 2003.</p> <p>Karlsson, Per: Om bevaring af industribygninger: Maglekilde Maskinfabrik. I: Foreningen til gamle bygningers bevaring, Roskilde. 1986.</p> <p>Karlsson, Per: Om industribygningers bevaringsværdighed – Maglekilde Maskinfabrik. I: Romu 1987.</p> <p>Maglekilde Maskinfabrik. I: Mælkeritidende, årg. 31, s. 79-88. 1918.</p> <p>Maglekilde Maskinfabrik og Jernstøberi 1867-1942. 51 s Jubilæumsskrift 1942.</p>
--

Maglekilde Maskinfabrik og Jernstøberi. I: jul i Roskilde, årg. 16, s. 32, 1940.

6. Genstande

	på stedet	på museet	andet
Faste		Nej	
Løse		Ca. 30 genstande registreret på sags.nr. 1085-85. Endvidere reklame- og oplysningsmaterialer.	

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug

Nej

8. Betydning

Lokalt

Den nu lukkede Maglekilde Maskinfabrik er eksempel på Roskildes tidligste industri, hvor placeringen er valgt både af hensyn til afsætningsmuligheder i nærområder og til let tilgængelig adgang af råvarer.

Regionalt

En væsentlig del af produktionen bestod af redskaber og lettere maskiner til landbruget, derfor var kundekredsen lokaliseret i et større område uden om Roskilde by. Bygningsprodukter blev ligeledes afsat regionalt.

Nationalt

Maglekildes opfindelse af mælkecentrifugen betød, at der på sigt på landsplan blev oprettet et stort antal andelsmejerier. Maglekilde anvendte siden det teknologiske forspring og know how inden for mejerisektoren, og blev derved førende på feltet. Maglekilde renoverede og nybyggede mejerier over hele landet i midten af 1900-tallet.

9. Yderligere bemærkninger

December 2004,
Grete Rung

1. Fakta

Museum: Roskilde	Kommune og kommune nr.: Roskilde 265	Journalnr.: A-1324-04-85 Mus. Sag 2187 og 2313	
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): RIAS			
Virksomhedens adresse Industrivej 11 4000 Roskilde	matr.nr.: 26 a Nymarken, Roskilde Jorder. Matrikel 26 a blev i forbindelse med at Rias gennemførte en større om- og tilbygning i 1985 lagt sammen med matriklerne 26 b, 26 c, 26 d, 26 e samt 26 g på adresserne Industrivej 3-7, Industrivej 9, samt Industrivej 13.	tlf.nr.: 46 77 00 00 . www.rias.dk	
Nuværende ejer: Thyssen RöhmKunststoffe GmbH	tidligere: K.E. Jacobsen, Amber Group Ltd.	grundlægger: K.E. Jacobsen	
Type af produktion, nuværende: Plasthalvfabrikata	tidligere: Plastikkomponenter, bl.a. havemøbler, halvfabrikata		
Etableringsår 1959	år for evt. ophør Eksisterer stadig		
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o. lign.) Nu: Aktiemajoritet Thyssen Röhm Kunststoffe GmbH. Overtaget Rodena A/S i 2002.			
Begrundelse for udvælgelse: RIAS er Danmarks ledende distributør af plasthalvfabrikata til industri-, bygge-, og anlægsvirksomheder samt den offentlige sektor. I midten af 1900-tallet blev Roskilde stedet, hvor acrylpladeindustrien tog sin begyndelse med etablering af en række mindre virksomheder. Virksomhederne eksisterede imidlertid kun i en kort årrække, de første lukkede ca. 1970 og de sidste i midten af 1990'erne. Kun RIAS består stadig. Allerede fra starten i 1959 har RIAS selv udviklet både produktionsprocessen og produktionsapparatet og skabte på den måde et teknologisk forspring, der kunne bide sig fast på markedsandele først og fremmest i Danmark, siden i de øvrige skandinaviske lande samt Tyskland og England. RIAS er samtidig et eksempel på en virksomhedstype, der for at klare sig på markedet, dels har opkøbt andre konkurrerende virksomheder, dels selv er blevet opkøbt. RIAS er i dag på tyske hænder og den tidligere ejer og grundlægger er helt ude af billedet. RIAS havde højst sandsynligt ikke udviklet sig til en førende plastfabrik uden udenlandsk kapitaltilførsel og ejerskab.			
Registrator: Lene Hadsbjerg	dato: November 2004	tlf.nr.: 46 31 65 00	e-mail: roskildemuseum@roskildkom.dk
Foto neg nr.	fotograf: Flemming G. Rasmussen	Dato December 2004	

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (på amtskort), bygningskomplekset med nordpil

Begge kort: www.ra.dk 2004. RIAS ses på matrikelkort under 26a.

RIAS – facade mod Industrivej. Foto: Flemming G. Rasmussen, dec. 2004.

Bygningsbeskrivelse (nuværende) (stil, materialer, antal bygninger, evt. årstal)

Grundarealet er 19.747 m² (i 2004), heraf udgør vej 613 m². Den offentlige grundværdi er i 2003 sat til 7.250.200 kr., og ejendomsværdien til 33.000.000 kr.

Bebygget areal udgør 8621 m². (i 2003), samt 99 m² kælder. Der er i alt 9 bygninger:

Bygning opført 1959, ombygget 1995, 406 m². Opført i letbeton med cementtagsten.

Bygning opført 1959, ombygget 1995, 609 m². Opført i letbeton med cementtagsten.

Bygning opført 1960, ombygget 1995, 450 m². Opført i letbeton med cementtagsten.

Bygning opført i 1964, ombygget i 1998, 1127 m². Opført i mursten med tag i tagpap.

Bygning opført i 1967, ombygget 1969, 1231 m². Opført i mursten med fibercementtag.

Bygning opført i 1985, 1743 m². Opført i beton med tag i tagpap.

Bygning opført i 1995, 1702 m². Opført i beton med built up tag.

Bygning opført i 1995, 1113 m². Opført i beton med built up tag.

Bygning opført i 2004, 240 m². Materiale ikke angivet.

Bygmester/arkitekt

Arkitekt Kay Kørbing, arkitekt Arne Hoff Møller, arkitekt Niels Johansen. Entreprenør Bay & Elkjær, entreprenør Petersen & Hansen.

Antal ansatte nu 90 fuldtidsansatte	Tidligere (ikke oplyst)	
<p>Produktionens historik</p> <p>Rias rådede ikke over alle matrikler fra starten i 1959, først fra 1985 via jord tilkøb (inkl. bygninger) og sammenlægninger . På matrikel 26 d, udgik 1985, lå fra 1959 et maskinværksted, opført af muremester A. Villadsen. Maskinværkstedet blev ombygget til kontor til Rias i 1984. I 1964 opførte grosserer Michael Rasmussen en værkstedshal og en kontorbygning. Hallen blev anvendt til produktion af plastichavemøbler. Denne hal blev ombygget 1985 (ifølge BBR).</p> <p>RIAS (Roskilde Industri Aktieselskab) blev stiftet 1959 af K.E. Jacobsen og U.V. Petersen med adresse på Industrivej 11 i en nybygget fabrik. Produktionen var baseret på støbte acrylplader. I 1963 blev egenproduktionen suppleret med distribution af plast halvfabrikata gennem et samarbejde med nationale og internationale producenter. I 1973 og 1975 etablerede RIAS egne datterselskaber i Sverige og Norge, disse blev afviklet igen i 1990/91 sammen med et engelsk selskab, eget af RIAS. Introduceret på Københavns Fondsbørs i 1985 i forbindelse med et generationsskifte. Familien K.E. Jacobsen solgte aktiestemmehøjstet i 1987 til den finske Amer-koncern, hvor RIAS samtidig blev hovedsæde for Amer-koncernens plastaktiviteter. Acrylpladeproduktionen blev solgt fra til et spansk firma i 1988 og i 1990 solgte Amer Group Ltd. sin aktiepost til den tyske Thyssen Handelsunion AG. I 1993-95 blev dele af den ældrebygningsmasse ombygget og fabrikken blev udvidet med nye bygninger til blandt andet distribution og lager. Thyssen Handelsunion AG's datterselskab Thyssen Schulte GmbH overtog aktiemajoriteten i 1996. I 1997 opkøbte Rias en konkurrerende virksomhed og måtte med ultrakort varsel overflytte det medfølgende lager af plastkomponenter på i alt 100 tons. I 1998 overtog RIAS naboejendommen på Industrivej 7, Akni Plast ApS og kunne derved udvide aktiviteterne til også at omfatte en håndværksmæssig bearbejdning af plast halvfabrikata. RIAS skiftede moderselskab i 2001, hvor Thyssen Krupp Werkstoffe GmbH overdrog sine aktier til Thyssen Röhm Kunststoff GmbH. I 2002 overtog RIAS forretningsaktiviteterne i RODENA A/S (handel og distribution af plast til tømmerhandlere og byggemarkeder) og fik derved direkte adgang til markedet.</p>		
Bevaring iflg. kulturmiljø-rapport: Ingen	Fredningsbestemmelser Ingen	Lokalplan Lokalplan 256, 1992. Rammeplan 3E1. Grundværdiområde G214041.
Regionplan Ingen		Museets vurdering Virksomheden er lokaliseret i et industriområde med et varieret arkitektonisk udtryk. RIAS's bygninger er bygget af forskellige arkitekter over en årrække, og der er ikke tilstræbt et fællestræk. Anlægget har stor fortælleverdi, det er typisk både for kvarteret og for industribygningskulturens historie.

3. Arkivalier (afkrydsning)

	på stedet	i lokal-arkivet	andet	meget/lidt	evt. årstal
Fotos, historiske					
Fotos, nugældende					
Luftfotos					
Video, tape					
Vedtægter	<p>Generalforsamlingsprotokol fra stiftende forsamling 1.feb.1959. vedtægter 1959 til 1984.</p> <p>Vedtægter og stiftelse af Inter RIAS Aktieselskab 16.11.1984 og referat 1985.</p> <p>Generalforsamlingsprotokol 1985-2004.12.13 For DPV (Dansk Plast Plade Værk) vedtægter 1971.</p> <p>Generalforsamlingsprotokol 1971-1985.</p>				1959-2004
Forhandlingsprotokoller	<p>For RIAS DK 1978-1985.</p> <p>Efter børsnotering 1985-1991. 1991-1998. 1998-2001.</p>				1987-2004

	Inter RIAS 1978-1985				
Regnskaber	<p>Revisionsprotokollat 1.2.1959-1985.</p> <p>Revisionsprotokol 1978-1984.</p> <p>Bestyrelsen RIAS 1985-1986, forberedelse til børsnotering.</p> <p>Statusbog 1978-1984.</p> <p>Børsprospekt 1985.</p> <p>Aktiebog op til 2001.</p> <p>Revisionsprotokol 1986-1996 og 1997-2001.</p> <p>Statusbog for RIAS A/S 1985-1994 og 1995-1999.</p> <p>Inter RIAS Aktieselskab statusbog 1975-1985.</p> <p>For DPV revisionsprotokol 1972-1985.</p> <p>Statusbog 1972-1976 og 1977-1985.</p>		Københavns Fondsbørs Tilgængelig på www.cse.dk		1959- 2004
Korrespondance			Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning: Alle byggesager indeholder	Meget	1959- 2003

			korrespondance		
Personale					
Erindringer			Roskilde Museum: interview af tidligere ejer og tidligere ansat	Lidt	2004
Udklip					
Bygningstegninger			Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning: Alle byggesager indeholder tegning	Meget	1959- 2003
Produktionstegninger					
Andet	<p>Årsrapport tilgængelig på www.rias.dk</p> <p>Nærings- brev for RIAS Roskilde Industri Aktiesel- skab, 7. juli 1959. Kopi.</p>		<p>Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning: Byggetilladelse til opførsel af fabrikshal for fabrikant K.E. Jacobsen, firmaet EKKO, 1959. Byggetilladelse til opførsel af kontorbygning, 1961. Byggetilladelse til opførsel af lagerbygning, Industrivej 11, matr. 26 e, 1963. Byggetilladelse til ombygning af fabriksbygning af 1959 for ejer K.E. Jacobsen, 1964. Byggetilladelser til diverse fabriksbygninger på Industrivej 3-7 (nu Industrivej 11) for plasticfabrikant E. Traugott Olsen, 1963. Byggetilladelse til udvidelse af kontorbygning, 1966. Byggetilladelse til</p>	Meget	1959- 2003

			<p>udvidelse af lagerbygning, 1967.</p> <p>Byggetilladelse til opførsel af lager- og værkstedshal på Industrivej 3-7 (nu Industrivej 11) for David Brown Traktor, 1967.</p> <p>Sagsakt med tegninger og korrespondance vedr. opførsel af reservedelslager på Industrivej 3-7 (nu Industrivej 11) for ejer A/S Lantraco (David Brown Traktor), 1968.</p> <p>Blev aldrig opført.</p> <p>Byggetilladelse til opførsel af tilbygning til lager, kantine og baderum samt ombygning af eksisterende kantine og baderum, 1969.</p> <p>Byggetilladelse til</p>		
--	--	--	--	--	--

			<p>opførsel af ny kontorbygning og mandskabsrum, 1972. Byggetilladelse til opførsel af hal på matrikel 26d, Industrivej 13 (før sammenlægning i 1985), 1977.</p> <p>Byggetilladelse til opførsel af lager/industrihal.</p> <p>Byggetilladelse til ombygning af industrihal opført 1959 af murermester A. Villadsen på Industrivej 3-7 (nu Industrivej 11), 1984. Byggetilladelse til om- og tilbygninger på Industrivej 9-17. Samtidig tilladelse til matrikelsammenlægning af 26a-26d, 1985. Byggetilladelse til opførsel af fabrikshaller. Indeholder også korrespondance og tegninger om beplantningsplan, 1992. Byggetilladelse til ombygning af tagkonstruktion, 1996. Tilladelse til udvidelse af rørlager, 1997. Byggetilladelse til ombygning af ventilationshus, 2000. Tilladelse til ibrugtagning af midlertidig presenninghal, opstillet 1997, 2000. Byggetilladelse til ombygning, indvendig i kontorbygning, ombygget til</p>		
--	--	--	--	--	--

			kontor i 1984 i maskinværksted, opført 1959, 2003. Endvidere en del mindre sager vedr. enkelte bygningsdeles omformning, kloak og miljørager.		
--	--	--	---	--	--

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering Nej
Erhvervsarkivet Nej
Landsarkivet Nej
Rigsarkivet Nej
Andre Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning.

5. Litteratur

Hansen, Birgit Høyer: Produktionen af plast startede i Roskilde. I: Jul i Roskilde 1994. RIAS i Roskilde. I: Dansk Plast 1972. RIAS-Gruppen: Nordeuropas førende distributør af halvfabrikater af plast. I: Plastic 1978.

6. Genstande

	på stedet	på museet	andet
Faste		Nej	
Løse		Nej	Diverse (få) genstande fra plastikproduktionen 1960-1970'erne. Tilhører tidligere

			ansat.
--	--	--	--------

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug
Roskilde Museum har planer om en undersøgelse af Roskildes plastindustrier. KUAS er ansøgt om støtte til formålet (støtteår 2005).

8. Betydning

Lokalt

Acrylpladeproduktionen tog sin begyndelse i Danmark i Roskilde. I 1950'erne var der tre acrylpladefabrikker i byen, bl.a. RIAS.

Regionalt

Acrylpladeindustrien tiltrak arbejdskraft fra hele regionen. Der var således en fagspecifik ekspertise i området, som plastfabrikkerne kunne anvende overalt i produktionen.

Nationalt

RIAS er både et lokalt, regionalt og nationalt eksempel på et firma, der for at klare sig i konkurrencen, dels har opkøbt andre ligestillede firmaer, dels selv er blevet opkøbt af et udenlands firma. RIAS- produkter indgår overalt i bygge- og anlægsbranchen på hjemmemarkedet, foruden en stor del eksporteres. RIAS har en meget stor udviklingsafdeling, hvorfra forskningen er til gavn for både RIAS og for den danske konkurrence på verdensplan.

9. Yderligere bemærkninger

--

December 2004,

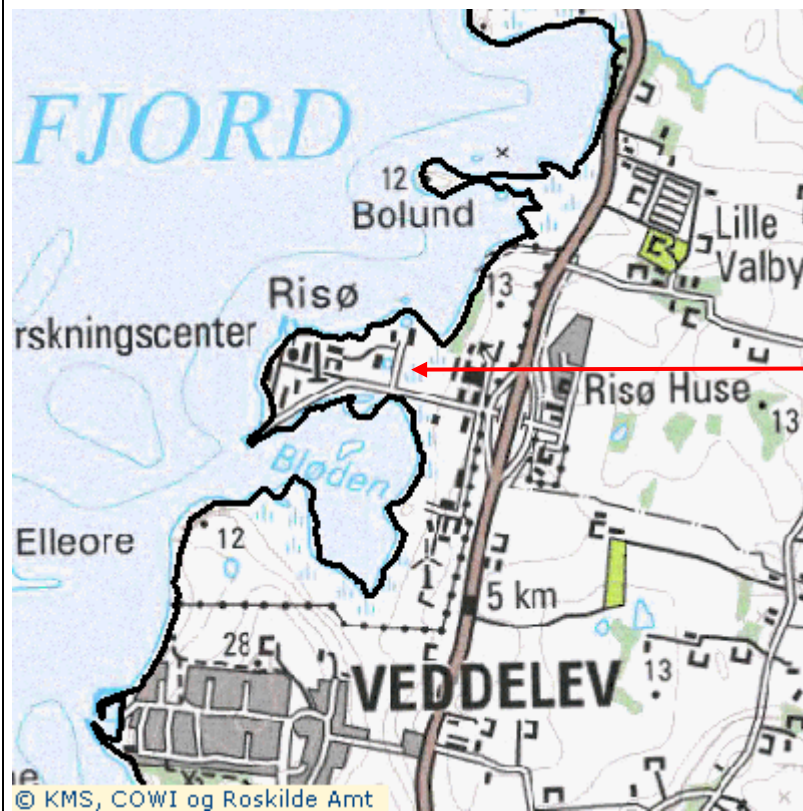
Grete Rung

1. Fakta

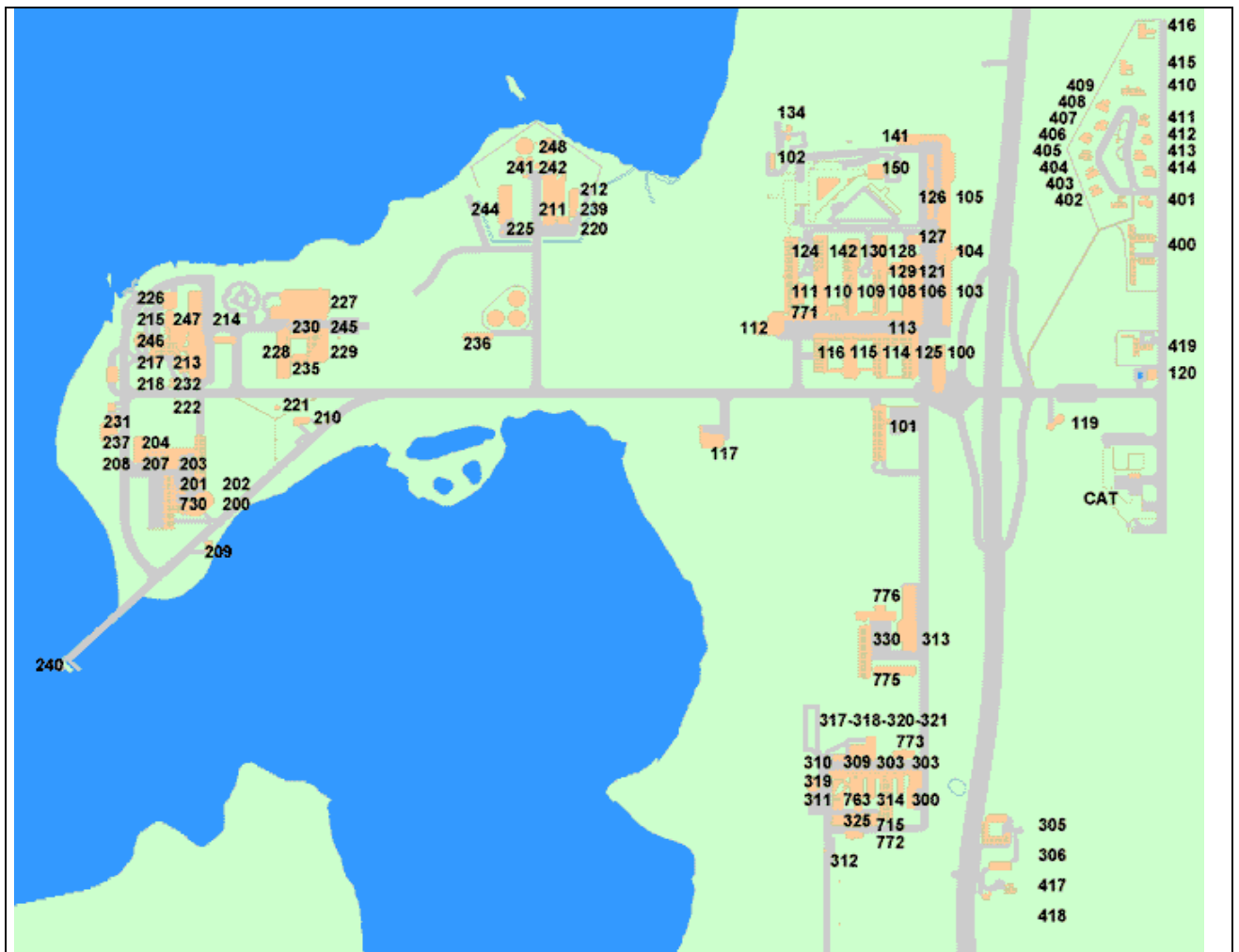
Museum: Roskilde	Kommune og kommune nr.: Roskilde 265	Journalnr.: A-1324-04-85 Mus.sag: 1895 og 2313	
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): Forskningscenter Risø			
Virksomhedens adresse Frederiksborgvej 399, Roskilde	matr.nr.: 4D Land 15 A By og land 16 S By 17 F Land 61 A By 61 E By 61 F Land 9 A By og land (Gundsø Kommune)	tlf.nr.: 46 77 46 77 www.risoe.dk	
Nuværende ejer: Staten	tidligere: Staten	grundlægger: Staten	
Type af produktion, nuværende: Forskning, produktudvikling, energi	tidligere: Energi, forskning, produktudvikling		
Etableringsår 1957	år for evt. ophør Eksisterer stadig		
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o.lign.) CAT. Center for Energi og Miljø. Danida. Bred vifte af forsknings- og uddannelsesinstitutioner.			
Begrundelse for udvælgelse: Forskningscenter Risø er et foretagende af national betydning og en afvikling i dets oprindelige form er netop påbegyndt. Centret blev anlagt i 1956 som atomforsøgsstation som et resultat af udviklingen inden for den internationale atomforskning. I 1976 blev Atomenergikommissionen nedlagt, og nye områder er blevet inddraget i forskningen: vindmøller, energisystemer, kulbrænding, miljø og energifremstilling. De nukleare anlæg er netop overgivet til afmontering og sporerne fra denne æra vil forsvinde. Risø hører under Forskningsministeriet og kan ikke betegnes som en typisk industri, men dens sigte er at udvikle Danmark teknisk og skabe nye muligheder for landets industri. Derfor er det af betydning at undersøge virksomheden, som ikke kun er af lokal interesse, men også har betydning på landsplan.			
Registrator: Lene Hadsbjerg	dato: November 2004	tlf.nr.: 46 31 65 00	e-mail: roskildemuseum@roskildekom.dk
Foto neg nr.	fotograf: Flemming G. Rasmussen	Dato December 2004	

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (på amtskort), bygningskomplekset med nordpil

Kort www.ra.dk 2004

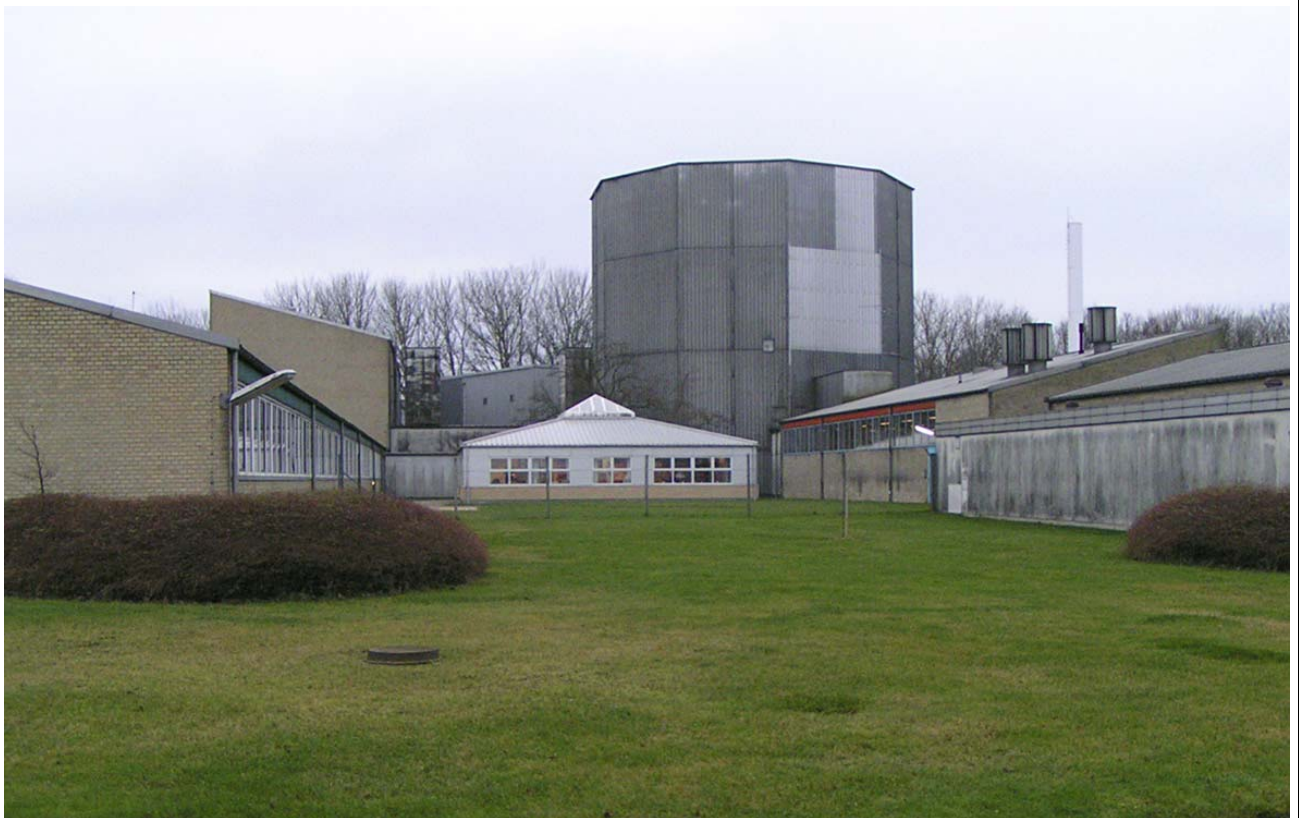
Kortet er fra www.risoe.dk, kopieret november 2004. Numrene henviser til Risøs interne bygningsnummerering, der kan læses på ovennævnte hjemmeside.

Risø. Ny bygning under opførelse. I baggrunden ses bygning med atomreaktor.

Risø. Forsknings og udviklingsafdelinger.
Begge fotos: Flemming G. Rasmussen, dec. 2004.

Risø. Afdelinger for dekommissionering. Foto: Flemming G. Rasmussen, dec. 2004.

Samlet bygningsareal ifølge Bygnings- og Boligregisteret er 57.050 m². Der er i alt ca. 120 bygninger, hvoraf 2 lejligheder til beboelse/embedsboliger og gæstehuse og ca. 10 midlertidige pavilloner.

Risøs bygninger og grund er samlet vurderet til 333.000.000 kr. i 2003.

Bygningsbeskrivelse (nuværende) (stil, materialer, antal bygninger, evt. årstal)

Nedenstående er listet ifølge BBR-ejermeddelelse, udskrevet af Roskilde Kommune, Teknisk Forvalt i 2004- midlertidige pavilloner er ikke medtaget:

Bygning opført i år 1777, 375 m² . Synligt bindingsværk med tegltag. Anvendelse: Stuehus til Svaleholm.

Bygning opført i 1953, 375 m² . Opført træ med tagpap tag. Anvendelse: Maskinhus på Svaleholm.

Bygning opført i 1954, 148 m² . Opført i mursten med tegltag. Anvendelse: Fodermesterbolig.

Bygning opført i 1957, 75 m² . Opført i træ. Anvendelse: Køletårn.

Bygning opført i 1957, ombygget 1987, 886 m² . Ydervæggemateriale ikke angivet, tag i metalplader. Anvendelse: DR2- reaktorhal, laboratorier.

Bygning opført i 1957, 26 m² . Opført i træ med tag i tagpap. Anvendelse: Molehus – depot.

Bygning opført i 1958, 423 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: DR1 reaktorhal og laboratorium.

Bygning opført i 1958, 492 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet.

Bygning opført i 1958, 537 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Kedelhus og varmecentral.

Bygning opført i 1958, 1217 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Behandlingsstation – vaskeri.

Bygning opført i 1958, 590 m² . Uden oplysninger om byggematerialer. Anvendelse: DR3 - reaktorhal.

Bygning opført i 1958, 60 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Nødkontrolrum.

Bygning opført i 1959, ombygget 1985, 964 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Portvagt og brandstation.

Bygning opført i 1959, 1269 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Administration.

Bygning opført i 1959, 166 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Hundehus.

Bygning opført i 1959, 941 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Fysikafd. – laboratorium og kontorer.

Bygning opført i 1959, ombygget 1984, 941 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Elektronikafd. – laboratorium og kontorer.

Bygning opført i 1959, ombygget 1984, 941 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Edb-central og regnemaskineafd.

Bygning opført i 1959, 848 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Kemiafd. – laboratorium og kontor.

Bygning opført i 1959, ombygget 1996, 1231 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Forbindelsesbygning.

Bygning opført i 1959, ombygget 1984, 1060 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Helsefysikafd. – laboratorium og kontor.

Bygning opført i 1959, ombygget 1988, 1173 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Bibliotek.

Bygning opført i 1959, 938 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Kantine.

Bygning opført i 1959, 555 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Serviceafd.-driftskontor.

Bygning opført i 1959, 1551 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Reaktorteknikafd. – kontorer.

Bygning opført i 1959, 158 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Meteorologisk station – målerum.

Bygning opført i 1959 ombygget 1995, 2385 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Reaktorkontorer – laboratorium og kontorer.

Bygning opført i 1959, 320 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: DR3- driftsafd. Kontor og værksted.

Bygning opført i 1959, ombygget 1983, 612 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Undervandsdepot og kraftvarmeværk.

Bygning opført i 1959, 19 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: Meteorologimast – spilhus.

Bygning opført i 1959, 39 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: Pumpebassinerrensningensanlæg.

Bygning opført i 1960, ombygget 1995, 749 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Auditorium.

Bygning opført i 1960, ombygget 1987, 1767 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Centralværksted- maskinværksted.

Bygning opført i 1960, 701 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Garager.

Bygning opført i 1960, ombygget 1984, 1638 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Værksted og lager.

Bygning opført i 1960, 27 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Gascentral.

Bygning opført i 1960, 383 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: DR3 lagerbygning.

Bygning opført i 1960, 382 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Overfladebeholder- rensesværksted.

Bygning opført i 1960, 13 m² . Jernbetonskelet. Anvendelse: tankgrav.

Bygning opført i 1960, 10 m² . Opført i jernbetonskelet. Anvendelse: Tankgrav.

Bygning opført i 1960, ombygget 1983, 2127 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Konstruktionsafd. - laboratorium, kontor og tegnestue.

Bygning opført i 1960, ombygget 1989, 1359 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Isotoplaboratorium - kontor.

Bygning opført i 1960, 252 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Bestrålingsbygning. - laboratorium.

Bygning opført i 1960, 567 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: U-th laboratorium - kontor.

Bygning opført i 1960, 10 m² . Opført i jernbetonskelet. Anvendelse: Tankgrav.

Bygning opført i 1960, 328 m² . Opført med jernbetonskelet, ingen yderligere oplysninger. Anvendelse: Forbindelsesgang.

Bygning opført i 1960, 6 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: Gascentral.

Bygning opført i 1960, 944 m² . Opført i mursten med metaltagplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Landbrugsforsøgsafd. - laboratorium og kontor.

Bygning opført i 1960, 262 m² . Opført i mursten med metaltagplader i jernbetonskelet. Anvendelse: C14- laboratorium.

Bygning opført i 1960, 234 m² . Opført i mursten med metaltagplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Lagerbygning til landbrugsforsøg.

Bygning opført i 1960, 389 m² . Uden oplysninger om byggemateriale, opført i jernbetonskelet. Anvendelse: Drivhus.

Bygning opført i 1960, 11 m² . Opført i mursten med metaltagplader. Anvendelse: Pumpehus.

Bygning opført i 1960, 264 m² . Uden oplysninger om byggemateriale, opført i jernbetonskelet.

Anvendelse: Drivhus.

Bygning opført i 1960, 165 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: Drivhus.

Bygning opført i 1960, 126 m² . Opført i jernbetonskelet. Anvendelse: Tankgrav.

Bygning opført i 1960, 6 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: Gascentral.

Bygning opført i 1960, 581 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: Anti voliere – netgård, vækstgård.

Bygning opført i 1960, 355 m² . Opført i mursten med metaltagplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Forbindelsesgang.

Bygning opført i 1961, 2075 m² . Opført i mursten med metaltagplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Acceleratorafd. - laboratorium og kontor.

Bygning opført i 1961, 117 m² . Opført i mursten med metaltagplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Specialdrivhus.

Bygning opført i 1961, ombygget 1987, 886 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Kemiafd. - laboratorium og kontor.

Bygning opført i 1961, ombygget 1989, 320 m² . Uden oplysninger om byggematerialer. Anvendelse: Tromlelager - depot, sorteringshus.

Bygning opført i 1962, 102 m² . Opført i mursten med tegltag. Anvendelse: Gartnerbolig.

Bygning opført i 1963, ombygget 1985, 1227 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Metallurgiafd. - laboratorium og kontorer.

Bygning opført i 1963, 15 m² . Uden oplysninger om byggemateriale, opført i jernbetonskelet. Anvendelse: Tankgrav ved hot cell.

Bygning opført i 1963, ombygget i 1989, 417 m² . Opført i mursten med metaltagplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Mellembygning - depot.

Bygning opført i 1964, 157 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Heliumbygning - kompressorum.

Bygning opført i 1964, 4344 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Hotcell laboratorium og kontor.

Bygning opført i 1968, 671 m² . Opført i mursten med metaltagplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Maskinhus - tærskeri og garager.

Bygning opført i 1970, 944 m² . Opført i mursten med tag af fibercement. Anvendelse: udbygninger til Svaleholm.

Bygning opført i 1972, ombygget i 1988, 398 m² . Uden oplysninger om byggemateriale, opført i jernbetonskelet. Anvendelse: Neutronhus - laboratorium.

Bygning opført i 1974, 1200 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Elektronikafd. - laboratorium og kontor.

Bygning opført i 1974, 152m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Læsesal og kontor.

Bygning opført i 1975, 61 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Affaldskværn - maskinhus.

Bygning opført i 1975, 2027 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Metallurgiafd. Laboratorium og kontorer.

Bygning opført i 1976, 1571 m² . Opført i mursten med tag i metalplader i jernbetonskelet. Anvendelse: Fysikafd. - laboratorium og kontor.

Bygning opført i 1977, ombygget i 1987, 254 m² . Uden oplysninger om byggemateriale, opført i jernbetonskelet. Anvendelse: Waste disposal til radioaktivt affald.

Bygning opført i 1979, 181 m² . Opført i plader af fibercement, tag i fibercement. Anvendelse: Udhus.

Bygning opført i 1981, 50 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: Fjordkølingsanlæg.

Bygning opført i 1981, ombygget i 1984, 277 m² . Uden oplysninger om byggemateriale.

Anvendelse: Malmknuser.
 Bygning opført i 1981, 276 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: ikke angivet.
 Bygning opført i 1981, 368 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: Maskinhus.
 Bygning opført i 1981, 41 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse:
 Dampgeneratorhus.
 Bygning opført i 1982, 51 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: Læskur for
 kontrolleret losseplads.
 Bygning opført i 1982, 308 m² . Uden oplysninger om byggemateriale. Anvendelse: Møllelade
 Bygning opført i 1983, 448 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Undervisning.
 Bygning opført i 1985, 239 m² . Uden oplysninger om byggemateriale, tag i metalplader.
 Anvendelse: Møbelmagasin.
 Bygning opført i 1985, ombygget i 1992, 380 m² . Uden oplysninger om byggemateriale, tag i
 metalplader. Anvendelse: Gartnerlade.
 Bygning opført i 1986, 85 m² . Ydervægge i metalplader, tag i metalplader. Anvendelse:
 Frekvensomformer ved prøvestation for vindmøller.
 Bygning opført i 1989, 98 m² . Ydervægge i træ, built up tag. Anvendelse: Undervisning.
 Bygning opført i 1989, 116 m² . Ydervægge i metalplader, tag i metalplader. Anvendelse:
 Varmecentral.
 Bygning opført i 1989, 17 m² . Ydervægge i metalplader, tag i metalplader. Anvendelse:
 Tromlelager.
 Bygning opført i 1989, 33 m² . Ydervægge i træ, built up tag. Anvendelse: Målevogn.
 Bygning opført i 1992, 10 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Pumpehus.
 Bygning opført i 1995, 28 m² . Ydervægge i træ, built up tag. Anvendelse: Udhus.
 Bygning opført i 1995, 1002 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Ikke
 angivet.
 Bygning opført i 1996, 265 m² . Ydervægge i træ, built up tag. Anvendelse: Kontor.
 Bygning opført i 2001, 239 m² . Ydervægge i træ, tagpap tag. Anvendelse: Undervisning.
 Bygning opført i 2003, 28 m² . Opført i metalplader tag i metalplader. Anvendelse: Kølehus.
 Bygning opført i 2004, 513 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse:
 Kontorbygning
 Bygning opført i 2004, 817 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Lavaktivt
 lager.
 Bygning opført i 2004, 211 m² . Opført i mursten med tag i metalplader. Anvendelse: Ikke angivet.
 Bygning opført i 2004, 144 m² . Opført i fibercement med built up tag. Anvendelse: Undervisning.

Bygmester/arkitekt
 Staten/?

Antal ansatte nu
 Ca. 750

Tidligere
 Varieret, altid over 100

Produktionens historik

Anvendte forkortelser: AEK: Atomenergikommissionen
 ATV: Akademiet for Tekniske Videnskaber

Udforskning af atomenergi var i årene under og lige efter anden verdenskrig forbeholdt få, førende
 industrilande. Forskningen var omgærdet med stor hemmelighedsfuldhed, og det var overordentlig
 vanskelig at skaffe beriget uran på legal vis. I løbet af 1950'erne vendte billedet imidlertid, og i
 flere lande oprettedes centre til atomenergiforskning. I Danmark blev AtomEnergiKommissionen
 (herefter forkortet AEK) dannet i 1955 på foranledning af et samarbejde mellem forskere, politikere

og erhvervsfolk. Den danske regering bifaldt bestræbelserne med en stor sum penge og en lovtekst til fremme af atomenergiens fredelige udnyttelse til samfundets tarv.

Risø blev i de første år udelukkende finansieret af den danske regering.

Staten havde erhvervet en egnet grund på Risø, en lille halvø i Roskilde Fjord. Forsøgsanlægget fik navn efter lokaliteten, som blev valgt af hensyn til Københavns nærhed og dermed kontakt til embedsmænd, politikere og forskere på Niels Bohr Institutet. Samtidig lå halvøen i en sikkerhedsmæssig afstand til bebyggede områder.

Byggeriet på Risøhalvøen startede i 1956, i 1957 åbnede de første laboratorier og i 1960 var alle tre forsøgsreaktorer i drift. Den officielle indvielse fandt sted i juni 1958.

Forsøgsanlægget blev opbygget med det formål dels at forske i alternative energiformer til kul og olie, dels at udføre forsøg, som tog afsæt i atomenergiens anvendelsesmuligheder. Dvs. forsøg inden for medicin, biologi, geologi og jordbrugslære samt teknologiske forsøg i industriens tjeneste. Forskningsvirksomheden blev i de første år opdelt i tre områder uden skarpe grænser, den reaktorteknologiske forskning, anden teknologisk forskning samt den grundvidenskabelige forskning.

Den reaktorteknologiske forskning var i videste udstrækning rettet mod at opbygge tilstrækkelig viden om atomkraft i det øjeblik, Danmark skulle gå over til at bygge atomkraftværker.

Anden teknologisk forskning var rettet mod fremstilling af radioaktive isotoper og forskellige grader af bestråling, både den tilsigtede (bl.a. bestråling af medicinsk udstyr) og den utilsigtede. Hertil blev etableret en afdeling i elektronisk instrumenteringsteknik.

Den grundvidenskabelige forskning tog afsæt i udnyttelse af forsøgsreaktorenes neutroner, dertil kom anden forskning inden for det fysiske og kemiske felt.

Et væsentlig forskningsområde har været behandlingen af radioaktivt affald. Forskningen i emnet er fortløbende og der udføres stadig forsøg på området.

Allerede i de første år blev der etableret et stadig gældende samarbejde mellem andre tekniske og videnskabelige institutioner både i Danmark og i udlandet. Risø har desuden altid haft en omfattende kursusvirksomhed, ligesom Risø har modtaget licentiatstuderende i praktik og på stipendier og fået status af sektorforskningsinstitut.

AEK udgjorde Risøs bestyrelse indtil 1976, hvor AEK blev nedlagt. Herefter oprettedes en civil bestyrelse for Risø. Risø hører nu under Forskningsministeriet.

Strukturændringen var et resultat af oliekrisen i begyndelsen af 1970'erne og den voksende modstand mod atomkraftenergi. Stigende oliepriser gav anledning til, at elselskaberne, som ellers havde været forbeholdne over for Risø, indledte et samarbejde om danske kernekraftværker. Samtidig blev der overalt i de vestlige lande dannet organisationer mod atomkraft, således også i Danmark, og modstanden blev naturligvis rettet direkte mod elselskaberne og Risø. Risøs omdømme fik så alvorlige skrammer, at ledelsen lagde op til en strukturændring, både på det organisatoriske plan og med hensyn til forskningens satsningsområder. Resultatet var bl.a. at AEK nedlagdes, og dermed så kernekraftforskningen ikke længere danske atomkraftværker som et mål i sig selv.

Satsningsområdet atomenergi afløstes af forskning i vindmøllekraft i 1990. I år 2000 blev det besluttet yderligere at styrke forskningen inden for vindenergi, nanoteknologi og plantebaseret bioproduktion.

Risøs afdeling for Meteorologi og Vindenergi er verdens førende, den konsulteres bl.a. i forbindelse med nybyggeri af store anlæg (Storebæltsbroen er blot en af mange).

I afdelingen for plantebaseret bioproduktion er forskningen bl.a. rettet mod egnede planter for bedre udbytte, sygdomsresistens og modtagelighed for miljøpåvirkninger (skovdød).

Driften af atomreaktor DR1, DR2 og DR3 har efterladt atomaffald, som har en henfaldstid på minimum 300 år. Da der ikke findes nogen opbevaringsmulighed, der er dokumenteret sikker i så mange år, har Risø henvendt sig til et internationalt ekspertpanel for at søge råd. Prisen for opbevaringen og nedlukningen af reaktorerne forventes at blive over 1 milliard kroner.

I skrivende stund (ultimo 2004) er Risø ved at udarbejde en ny strategi til fremme af Danmarks konkurrence evne som højteknologisk samfund. Risø finansieres dels af bevillinger fra staten dels gennem egenindtægt, men da egenindtægten har været for nedadgående, har det været nødvendigt at udforme en ny handlingsplan og indskrænke i antallet af personale. Således bliver medarbejderstaben reduceret med 90 stillinger.

Risø er vært for en bred vifte af institutioner, som har valgt at placere sine aktiviteter i Risøs forskningsmiljø. Således blev Center for Avanceret teknologi, CAT, etableret på Risø i 1990. Allerede i 1992 blev det nødvendigt at udvide med mindst 1000 m². Danmarks Miljø Undersøgelser flyttede til nyt byggeri på Risø i 1991. I 1990 blev Center for Energi og miljø under FN i samarbejde med Danida og Udenrigsministeriet oprettet og placeret på Risø. Og i 2002 fik Risø sekretariatet for FN's miljøprogram.

Atomkraft blev taget ud af den danske energiplan i 1985, og dermed ændrede folketinget på Risøs formålsparagraf. Navnet blev ændret fra "Forsøgsanlæg Risø" til "Forskningscenter Risø" og den naturvidenskabelige og teknologisk forskning cementeret.

Risø blev omorganiseret i 1990 som følge af en OECD evaluering i 1987. En del medarbejdere blev fyret og nogle afdelinger nedlagdes, men der blev også samtidig oprettet nye.

1990 blev atomreaktor DR3 sat ud af kraft pga. manglende efterspørgsel på dansk atomkraftforskning og i 2000 besluttedes det endeligt at lukke den helt ned. I forbindelse med lukningen blev der bygget nye laboratorier i 2004 til at huse afviklingsprocessen.

I 1991 blev det politisk besluttet at placere EU's Miljøagentur på Risø, men en kovending i 1993 flyttede agenturet til København. Samme år kom Risø under Forskningsministeriet efter i en lang årrække at have hørt under Energiministeriet.

Til at foretage undersøgelser i forurening blev Superdrivhuse med en kunstig miniverden opført i 1994.

I 1992 blev en meget stor Nordtank vindmølle opstillet ved Prøvestationen for Vindmøller Risø som led i forskningen i alternativ energi. Vindmølleenergi var blot en af mange energimæssige alternativer, forskningen i brændselsceller fortsatte ligeledes i de følgende år og resulterede i opførelse af et anlæg til fremstilling af miljøvenlige brændselsceller i 2001.

I forbindelse med Risøs omstrukturering i slutningen af 1990'erne blev det politisk besluttet, at Risø inden for en kort årrække skulle evalueres af et internationalt forskerhold. Forskerne besøgte Risø i år 2001, og de konkluderede i en efterfølgende

<p>evalueringssrapport, at Risøs forskning var både enestående, fremragende og i verdensklasse.</p>		
<p>Bevaring iflg. kulturmiljø-rapport: Ingen</p>	<p>Fredningsbestemmelser Ingen</p>	<p>Lokalplan 2D17 Kommuneplan 2J1 Kommuneplan 45 Byplanvedtægt 0219041 Grundværdiområder</p>
<p>Regionplan Ingen</p>	<p>museets vurdering Risøs bygninger er bygget over samme skabelon uanset opførelsetidspunkt, derfor fremtræder Risøs mange bygningsafdelinger som en samlet og gennemført arkitektonisk helhed. Således opføres nye bygninger (i 2004) i samme arkitektur og materialevalg som bygningerne fra 1950'erne. Bygningsafdelingerne ligger som øer i et kuperet landskab, hvor der i bygningernes placering er taget hensyn til de landskabelige kurver. Halvøen omkranses naturligvis af vand, og det synes tilstræbt, at der er vandkik fra det meste af området. Kunsten er meget fremtrædende, bl.a. i form af skulpturer ved de enkelte bygningsafdelinger.</p>	

3. Arkivalier (afkrydsning)

	på stedet	i lokal-arkivet	andet	meget/lidt	evt. årstal
Fotos, historiske	Risøs Billedarkiv, Risø afd.: Alle typer motiver	Bygninger Portrætter	Polfoto, Nordfoto, Nordisk Pressefoto, Roskilde Tidende	Meget omfattende	1957-2004
Fotos, nugældende	Risøs Billedarkiv, Risø afd.: Alle typer af motiver		Polfoto, Nordfoto, Nordisk Pressefoto, Roskilde Tidende	Meget omfattende	2004
Luftfotos	Anlæg og omgivelser, kopi på www. Risoe. dk			meget	1990-2004
Video, tape	Ikke undersøgt				
Vedtægter	Vedtægter, fastsat med hjemmel i lov nr. 1076 af 20. december 1995 om sektorforsknings-				1996

	institutioner. Set på www.risoe.dk i 2004.				
Forhandlingsprotokoller	<p>Risø's direktionsarkiv (ikke registeret): 60 hyldemeters arkivalier,</p> <p>anbragt i grupper efter navne</p> <p>på tidligere og nuværende direktionsmedlemmer, 1957-ff.</p> <p>Risøs afdelingsarkiver (ikke registeret): indeholder bl.a. kvartalsrapporter, 1957-ff.</p>		<p>Rigsarkivet, AEKs arkiv: Sekretariatschef Hans Von Bülow's papirer samt diverse AEK journaler. Samtlige AEK og AEKs forretningsudvalgs mødereferater. Erhvervsarkivet,</p> <p>ATV's arkiv:</p> <p>Journaler m.v.</p>	meget	1955-1976 1953-1954
Regnskaber	Risø's direktionsarkiv		Regnskaberne er i hovedtræk offentlig tilgængelige og findes for de seneste år på www.risoe.dk .		

			Statens regnskabsmæssige engagement er beskrevet/bogført i henholdsvis Finansministeriet og det nuværende Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling.		
Korrespondance	Risøs direktionsarkiv og Risøs afd.-arkiv. Ikke undersøgt nærmere			meget	1957-2004
Personale	Risøs direktionsarkiv, Risøs hjemmeside: Organisationsplan og ledelsesoversigt		I værket: Til samfundet tarv (se litt.liste) er trykt organisations- og ledelsesoversigt for 1957-1997.		1956-1997, 2003
Erindringer			Adskillige Risø forskere og Risø forskning er omtalt i tidsskrifter, årbøger, m.v.		1957-2004
Udklip		Registrant over avisartikler			1956-2004
Bygningstegninger	Ikke undersøgt, men sandsynlig		Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning: tegninger over samtlige bygninger i forb. med byggesag		1956-2004
Produktionstegninger	Risøs afd. arkiv. Ikke alle er tilgængelige.				
Andet					

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering Nej
Erhvervsarkivet Akademiet for Tekniske Videnskabers arkiv
Landsarkivet Nej
Rigsarkivet Atomenergikommissionens arkiv, Hans von Bülow's arkiv
Andre Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning

5. Litteratur

<p>Litteraturen om Risø er meget righoldigt. Det vil være en overvældende opgave at notere alt, der er skrevet dels om Risø, dels udgivet fra Risø. Atomenergikommissionen udgav årlige beretninger, der kan lånes på Risøs bibliotek. Biblioteket rummer en meget stor samling af videnskabelige artikler, bøger og værker inden for Risøs forskningsområde og beslægtede områder. Derfor er følgende liste meget selektiv og indeholder kun væsentlige skrifter om Risøs historie.</p> <p>T. Bjerge: Atomenergi gennem 25 år – 1942-67. Atomenergikommissionens Forsøgsanlæg Risø, 1967.</p> <p>Risø. 10 års jubilæumsskrift. Udgivet af Atomenergikommissionen 1968.</p> <p>Risø. Mellem fortid og fremtid. Risøs 25 års jubilæum. Udgivet af Forsøgsanlæg Risø 1983.</p> <p>Henry Nielsen (red.): Til samfundets tarv- Forskningscenter Risøs historie. Risø 1998.</p>
--

6. Genstande

	på stedet	på museet	andet
Faste		Nej	
Løse		4 genstande fra 1950-1990	

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug
Det ville være ønskeligt, om Forskningscenter Risøs udvikling blev genstand for en nærmere undersøgelse

8. Betydning

Lokalt

Risøs regionale betydning er ikke direkte koblet på en lokal råstof eller en lokal vareomsætning. En stor del af Risøs ansatte bor ikke i lokalområdet. Risøs placering i Roskilde har imidlertid en afledt effekt på beskæftigelsen, bl.a. via benyttelse af lokale leverandører af daglig varer mv. samt lokale håndværkere.

Regionalt

Risøs regionale betydning skal nærmere forstås symbolsk. Risø spiller en stor rolle for Roskilde Kommunes selvforståelse og omdømme som en dynamisk kommune. Det er lykkedes kommunen at tiltrække tunge forskningsinstitutioner som bl.a. Risø, RUC og CAT.

Nationalt

Det er ikke tilfældigt, at Risø blev placeret i Roskilde-området i 1956, men Risøs nationale betydning overskygger langt den regionale.

9. Yderligere bemærkninger

December 2004, Grete Rung

1. Fakta

Museum: Roskilde	Kommune og kommune nr.: Roskilde 265	Journalnr.: A-1324-04-85 Mus.sag 1703 og 2313	
Virksomhedens navn (nuværende og evt. tidligere): Stryhn's A/S			
Virksomhedens adresse Vestre Kirkevej 13-19 4000 Roskilde	matr.nr.: 7 ck, 7as, 7at Himmelev	tlf.nr.: 46 30 07 40 www.stryhns.dk	
Nuværende ejer: Aktieselskab, administrerende direktør Torben Faurby, tiltrådt maj 2000.	tidligere: Henry Stryhn Elsebeth Stryhn	grundlægger: Henry Stryhn	
Type af produktion, nuværende: Leverpostej, pålæg, pølser	tidligere: Leverpostej, pålæg, pølser		
Etableringsår 1956	år for evt. ophør Eksisterer stadig		
Forbindelse til andre virksomheder (moderselskab o. lign.) Opkøbte Ø-Pølser på Langeland i 1995			
Begrundelse for udvælgelse: Stryhn's A/S er et eksempel på en virksomhed, der beskriver den klassiske udvikling fra et enmandsfirma til landsdækkende og markedsførende. Fra familieejet og -styret firma til aktieselskab med udefrakommende direktør. Firmaet begyndte i 1941 i København som formidler af postejer fra fabrikker ud til slagtere og siden 1956 har produktionen haft adresse i Roskilde. I 1960'erne dukkede supermarkederne op og H. Stryhn producerede i aluminiumsformede små postejer, som nu er Danmarks mest solgte. Virksomheden er i dag udsat for truslen med kopiproduktion.			
Registrator: Lene Hadsbjerg	dato: November 2004	tlf.nr.: 46 31 65 00	e-mail: roskildemuseum@roskildekom.dk
Foto neg nr.	fotograf: Flemming Rasmussen	Dato December 2004	

2. Virksomhed

Beliggenhedsplan (på amtskort), bygningskomplekset med nordpil

Begge kort www.ra.dk 2004. På matrikelkort er Stryhns placeret på 7as, Stryhns villa på 7 at.

Stryhn's – facade.

Stryhn's detalje fra gårdsplads. Begge fotos: Flemming G. Rasmussen, dec. 2004.

Bygningsbeskrivelse (nuværende) (stil, materialer, antal bygninger, evt. årstal)

Samlet bygningsareal ifølge Bygnings- og Boligregisteret er 8.763 m². Der er i alt 3 bygninger foruden 1 beboelsesejendom.

Stryhn's bygninger og grund er samlet vurderet til 42.000.000 kr. i 2003.

De første bygninger blev opført i 1955.

Vestre Kirkevej 15, matrikler 7 as og 7ck af Himmelev. Matrikelareal: 35116 m², etageareal: 8453 m².

Vestre Kirkevej 21, matrikler 7 at af Himmelev. Matrikelareal: 1972 m², etageareal: 310 m².
Samlet matrikelareal: 37.088 m².

Kilde: Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning. Byggesagsarkiv. Findes også på:

www.netborger.dk

Der er tre sammenhængende bygninger.

Bygning opført i 1955 på 177 m² i røde teglsten med fibercementtag. Anvendes til transport- og garageanlæg.

Bygning opført i 1955 på 5151 m² med 2425 m² kælder. Opført i røde teglsten med fibercementtag. Væsentligt ombygget i 2004 (efter brand). Anvendes til administration og produktion.

Bygning opført i 1974 på 1165 m² med ydervægge i bl.a. stålplader. Anvendes til transport og garageanlæg.

Bygmester/arkitekt

Flere arkitekter har tegnet til Stryhn's

Antal ansatte nu

Ca. 180 incl. Langelands afd.

Tidligere

Varieret

Produktionens historik

Henry Stryhn arbejdede bl.a. som salgsschauffør for grosserer Steffensen i Købbyen i København. En uoverensstemmelse mellem dem betød, at Stryhn sagde sit job op og etablerede sit eget firma som sælger af postejer til slagtere og viktualiehandlere. Postejerne købte han hos mindre fabrikker. Køleskabe var ikke udbredt, og af hensyn til de manglende opbevaringsmuligheder var det derfor nødvendigt at handle ferske varer hver dag. Stryhn fik i løbet af et halvt års tid en stor og stabil kundegruppe, som han besøgte med sin longjohn cykel.

I 1945 købte han Københavns Leverpostejfabrik på Amager og indgik kompagniskab med Wienberg-Hansen, en slagter, Stryhn tidligere havde handlet med. Wienberg-Hansen stod for fremstillingen og Stryhn for distribution og administration. Cyklen blev udskiftet med biler, og på denne måde kunne han udvide sine slagsruter i en større radius uden om København. Et lokale på Amager blev købt til etablering af et sildeskæreri og produktion af sildekonserves, der blev solgt på lignende måde som leverpostejerne.

Samarbejdet med Wienberg-Hansen varede indtil 1950, hvor også sildeskæreriet blev afhændet. I lokalerne startede Stryhn sin egen produktion af leverpostej og i løbet af få år havde han 13 ansatte. Da pladsen efterhånden var blevet for trang, så han sig om efter et nyt og egnet sted, som han fandt i Himmelev. Han havde tilbragt flere af sine barndomsår i Himmelev ved Roskilde og var derfor bekendt med engen. Han købte laden til gården Engholm og i 1956 startede han her en produktion af postejer og kødpølser. Varerne blev mærket med Stryhns navn for genkendeligheden.

Salgsruterne udvidedes til at omfatte hele Sjælland, Lolland og Falster samt Skåne.

Køleskabe dukkede op i de private køkkener og supermarkeder blev et supplement til slagtere og viktualiehandlere. Stryhn greb udviklingen og lod postejerne bage i aluminiumsforme med låg. En hel ny form for emballage, der tiltrak både detailhandlen og kunderne. Alle forme blev markeret med Stryhns navneetiket. En mærkevare var født. I løbet af 1960'erne udvidedes produktionen af kødpålæg med flere varianter af pølser.

I 1968 blev fabrikken udvidet med råvarerum, pakkeri og kølerum, i 1970 installeredes en båndovn på 3 x 18 meter. I 1967 blev vognparken udskiftet til moderne kølebiler. Året efter fyldte Henry Stryhn 68 år og et generationsskifte kom på tale. Hans tre døtre skulle eje virksomheden i fællesskab, mens et anpartsselskab, oprettet til formålet, overtog maskiner, biler og bygninger. Datteren Elsebeth Stryhn blev ansat i firmaet i 1976, generationsskiftet blev gennemført i 1978. I 1986 købte Elsebeth Stryhn sine to søstre ud og blev derved ene-ejer og direktør. I 1988 blev ledelsen udvidet til at omfatte 4 personer. I 1995 overtog Stryhn pølsefabrikken Ø Pølser på Langeland. Den er stadig en del af Stryhn's. Elsebeth Stryhn skiftede Stryhns direktørstol ud med posten som bestyrelsesformand for Stryhn's A/S i 1996. Derefter har ingen af familien Stryhn haft den daglige ledelse. Posten som administrerende direktør er skiftet to gange siden. I 2000 opsigde Stryhn's sine egne salgsschauffører og lagde i stedet salg og distribution af frisk leverpostej direkte ud til supermarkederne, som distribuerer via egne centrallagre.

Bevaring iflg. kulturmiljø-rapport: Ingen	Fredningsbestemmelser Ingen	Lokalplan 2E3 Kommuneplan 380 Lokalplan (2004) 44 byplanvedtægt (1977) 0216181 Grundværdiområder
Regionplan Ingen	Museets vurdering Stryhn's bygninger hører til blandt de første på lokaliteten. Siden har parcelhuskvarteret omsluttet fabrikken. Stryhn's er lokaliseret højt i terrænet, bygningerne følger landskabets naturlige kurver. Bygningerne er opført i røde sten i et arkitektonisk sprog, som følger det generelle arkitektoniske udtryk i parcelhuskvarteret. Haveanlægget foran hovedbygningen har parklignende karakter, men træder alligevel ikke ved siden af parcelhusenes forhaver. På alle måder er hele anlægget fint afstemt med de nære omgivelser. I umiddelbar forlængelse af fabriksgrunden er Henry Stryhns private villa opført. Den er ikke længere privat bolig, men en del af kontorfaciliteterne. Villaen udgør sammen med produktions- og administrationsbygningerne samt haveanlægget et samlet hele af kulturhistorisk- og fortællerværdi.	

3. Arkivalier (afkrydsning)

	på stedet	i lokal-arkivet	andet	meget/lidt	evt. årstal
Fotos, historiske			Personale, produktion samt diverse. Originale tilhører familien Stryhn. Kopi Roskilde Museum	Meget	1950-1960
Fotos, nugældende			Personale, bygninger,	Meget	1993

			produktion, optaget af Roskilde Museum		
Luftfotos					
Video, tape	16 mm film overspillet. Reklamefilm, virksomhedspor træt		16 mm film, original tilhører familien Stryhn.	Noget	1950- 2004
Vedtægter	Stryhn's firmaarkiv: Protokoller		Roskilde Museum: kopi af organisationsplan 1993.	Meget	1988- 2004
Forhandlingsprotokoller	Stryhn's firmaarkiv			Meget	1961- 1989
Regnskaber	Stryhn's firmaarkiv			Meget	1988- 2003
Korrespondance	Stryhn's firmaarkiv		Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning. Byggesager indeholder korrespondance. Nabohøring om byggetilladelse og udvidelse af byggeprocent, 1996. Naboindsigelser mod lugtgener.	Meget	1955- 2004
Personale	Stryhn's firmaarkiv: Medarbejderlist er		Roskilde Museum. Medarbejderliste 1993.	Meget	1976- 2004
Erindringer		Interview med Henry Stryhn, 1991. Elsebeth Stryhn, 1995	Interview med Henry Stryhn, Elsebeth Stryhn samt tidligere medarbejdere ved Roskilde Museum	Meget	1993
Udklip			Roskilde Museum: Avisudklip		Ca. 1970- 1995
Bygningstegninger			Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning: stort set alle byggesager er vedlagt	Meget	1956- 2004

			<p>tegninger. Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning, Historisk Arkiv: Byggesag 1971. Handlingsplaner vedr. lugtemission 2000. Spildevands- og kloaksager 1972- ff. Byggetilladelse 1955. Bygningsattest 1968. Byggetilladelser 1965 og 1968. Byggesagsarkiv: Om- og tilbygning af administration, kantine og omklædning, 1998. Kloakering 1995. Nedrivningstillade lse på tidl. Funktionær-bolig, opført 1955, 1996. Byggetilladelse til om- og tilbygning, generelt, 1996. Byggetilladelse til ombygning efter brand 2004. Byggetilladelse til nybygning af destruktionsrum, 1988, udleveringskøleru m 1993, ombygning af kølerum og ovnrums 1993. Byggetilladelse til nyt pakkeri, 1991, ny bygning til vaskerum 1987, diverse udvidelser,</p>		
--	--	--	--	--	--

			<p>bl.a. ny kontorbygning, 1978-79.</p> <p>Byggetilladelse til ny garagebygning 1979. Ombygning af administrationsbygning 1999, tilbygning til råvaremodtagelse 1983, maskinhus til køleanlæg 1987.</p> <p>Byggetilladelse til opførelse af villa (Stryhns privatbolig), tegninger fra 1955, tilladelse givet i 1957.</p> <p>Rapport fra Geoteknisk Institut vedr. funderingsforhold 1980.</p>		
Produktionstegninger	Stryhn's firmaarkiv: Patenter			Noget	1990-2004
Andet		Artikler og jubilæumsblad 1941-1991	Familien Stryhn: Henry Stryhns notesbog.	Meget	

4. Materiale andre steder

Nationalmuseets Industriregistrering	Nej
Erhvervsarkivet	Nej
Landsarkivet	Nej
Rigsarkivet	Nej

Andre
Roskilde Kommune, Teknisk Forvaltning.

5. Litteratur

Fra Søren Stryhn's album. (I. Jul i Roskilde, 1996).
Jacobsen, Annemette Løkke: Danmarks dejligste. (I: Romu (Roskilde Museums årbog) 1993).
Petersen, Halvor: Et stykke med leverpostej. Roskilde Museums forlag 1997.
Stryhn's: Stryhn's 1941-1991. 8 sider illustreret jubilæumsskrift. 1991.

6. Genstande

	på stedet	på museet	andet
Faste		Nej	
Løse		Få genstande til produktion og opbevaring af postejer. Registeret.	Familien Stryhn: Henry Stryhns næringsbrev af 1941. Henry Stryhns notesbog.

7. Planlagte/ønskelige undersøgelser

Evt. forslag til fremtidig brug
Virksomheden har tidligere været undersøgt af Roskilde Museum, og det ville være naturligt at følge virksomhedens udvikling fremover.

8. Betydning

Lokalt

<p>Stryhn's har siden etableringen i 1956 været en udpræget lokal arbejdsplads. Således kommer ca. 60 % af de ansatte fra lokalområdet, 30 % fra de nærmeste liggende kommuner, og resten fra hovedstadsområdet.</p> <p>Firmaet er et eksempel på, at valget af beliggenhed i 1955 har været hensigtsmæssigt både med hensyn til rekrutteringen af dygtige medarbejdere, gode infrastrukturelle forhold samt et godt samarbejde med Roskilde Kommune.</p>
<p>Regionalt</p> <p>Stryhn's rekrutterer mange ansatte fra regionen. Firmaet er lokaliseret centralt for distributionen af færdigvarer og tilførsel af råvarer.</p>
<p>Nationalt</p> <p>Stryhn's er et anerkendt varemærke, som også kendes uden for landets grænser. Andre (postej)firmaer har tillempt deres varemærker, så de har sammenfald med Stryhn's for derved at øge omsætningen. Konkurrencen er benhård og kopiering af varer og varemærker er blevet forelagt domstolene. Stryhn's postejer er kendt af de fleste danskere, og leverpostej er vel at betragte som en udbredt national spise. Et ganske velkendt produkt i børnenes madkasser og ved frokostenretninger for børn og voksne. Stryhn's varemærke prydes af en stiliseret viking, et symbol på, blandt meget andet, det nationale og det danske.</p>

9. Yderligere bemærkninger

Henry Stryhn valgte Roskilde som hjemsted for sin fabrikation af de senere så berømte Stryhns leverpostej. Roskilde blev ikke kun valgt, fordi han kendte egnen fra sine barndomsår. Roskilde lå for ham centralt for opbygningen af nye salgsruter på Sjælland og afstanden til Lolland, Falster og Skåne var overkommelig. Stryhn var en fremsynet mand, som var på forkant med udviklingen inden for fødevareromsætningen. Samtidig var han en afholdt arbejdsgiver og leder. Et eksempel på en moderne patriark, der kendte sine ansatte personligt og drog omsorg for dem. Under datteren Elsebeth Stryhns ledelse voksede firmaet, men stadig var det præget af Henry Stryhns ånd. Ved Elsebeth Stryhns afgang i 1996 blev der indsat en administrerende direktør uden for familien. Han blev senere udskiftet. Roskilde Museum fortog i 1993 en mindre undersøgelse af Stryhns, heri indgik interview med ledelse og ansatte. På det tidspunkt var Stryhns stadig i familiens eje. Den pt. siddende administrerende direktør kommer udefra og har derfor ikke den samme veneration over for familienavnet. En fremtidig undersøgelse af Stryhns ville bl.a. kunne afdække, om firmaets ånd og personalets forhold er ændret på baggrund af ledesskiftet.

December 2004,

Grete Rung

